

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ARAP DİLİNDE NAHİV AÇISINDAN EFÂL-I KULÛB VE
KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ KULLANIMI

Halil BİLİK

ŞANLIURFA – 2019

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**ARAP DİLİNDE NAHİV AÇISINDAN EFÂL-I KULÛB VE
KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ KULLANIMI**

Halil BİLİK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ASLAN

ŞANLIURFA – 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 145230018 numaralı Halil BİLİK'in hazırladığı "Arap Dilinde Nahiv Açısından Efal-i Kulûb ve Kuran-ı Kerim'deki Kullanımı" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 16/09/2019 tarihinde, saat 11:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

16./09/2019.

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ASLAN	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Yasin KAHYAOĞLU	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT	KABUL	

Bu tezin T.C. Harran Üni. Sos. Bil. Enst. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

16./10/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : Halil BİLİK
Öğrenci Numarası : 145230018
Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) : Arap Dilinde Nahiv Açısından Efâl-I Kulûb Ve Kur'ân-I Kerîm'deki Kullanımı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen "Arap Dilinde Nahiv Açısından Efâl-I Kulûb Ve Kur'ân-I Kerîm'deki Kullanımı" konulu çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin 28/06/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %15'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarım bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

28/06/2019

Hazırlayan

Öğrencinin İmzası

Halil Bilik

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 08.06.2019

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ASLAN
(İmzası)

ÖZET

ARAP DİLİNDE NAHİV AÇISINDAN EF'ÂL-I KULÛB VE KUR'AN-KERİMDEKİ KULLANIMI

BİLİK, Halil

Yüksek Lisans Tezi

Arap Dili ve Belağatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ASLAN

Eylül, 2019, 149 sayfa

Bu çalışmanın konusu, Arap dili ve belağatı alanında önemli konularından biri olan ef'âl-ı kulûb ve Kur'an'ı Kerim'deki kullanımlarıdır. Araştırmamızın birinci amacı, kalbî fiillerin önemini ve işlevselliğini, İslam Dininde olduğu gibi Arap dilinde de temel kaynak olarak kabul edilen Kur'an'ı Kerim ekseninde ortaya koymaktır.

“*Arap Dilinde Nahiv Açısından Ef'âl-ı Kulûb Ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımı*” adlı bu tezimiz, giriş ve sonuç bölümleri dışında iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde fiil, fiilin özellikleri ve çeşitleri ele alındıktan sonra ef'âl-ı kulûb'la ilişkisi olan nâsîh fiilleri irdelenmiştir. Nasîh fiiller, mübteda ve haberin başına gelip lafızda ve manada bazı değişiklikler yaparak fiil cümlesine dönüştüren bir fiil türüdür. Bu tür fiiller “كان ve kardeşleri” ve “كاد ve kardeşleri” olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların her birinin hem gramer açısından hem de mana açısından kullanım şekillerine değinilmiştir.

Birinci bölümde ise tezimizin ana omurgasını oluşturan ef'âl-ı kulûbün genel ve has özellikleri, kullanım şekilleri incelenmiştir. Ef'âl-ı kulûb çeşit olarak şek ve yakîn olarak ikiye ayrılır. Bunlar gerek klasik kaynaklardan gerekse modern çalışmalardan yararlanılarak ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Son olarak ef'âl-ı kulûba

mülhak olan fiiller tahvil fiilleri, kavî fiilin zanne gibi amel etmesi ve **أَعْلَمَ** ve **أَرَى** babı olmak üzere üç guruba ayrılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümüne gelince ef'âl-1 kulûb ve Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları konusu incelenmiştir. Bunun yanında ef'âl-1 kulûbun Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları morfolojik ve sayısal olarak hangi sığa ve vezinde geçtikleri detaylı bir şekilde ele alınmış ve çalışmanın sonunda tabloda belirtilmiştir. Sonuç bölümünde ise incelediğimiz konunun genel değerlendirmesini yaparak ulaştığımız neticelere ve bu tür çalışmaların bizce önemli olduğunu düşündüğümüz bazı hususlarına değinildi.

Anahtar Kelimeler: Fiil, Nesih, Ef'âl-1 Kulûb Şek, Yakîn, Tahvil, Kur'an, Arapça

ABSTRACT

SYNTAX OF EF'ÂL-I QULÛB IN THE ARABIC LANGUAGE AND ITS USE IN THE QUR'AN

BİLİK, Halil

Master's Thesis

Department of Arabic Language and Rhetoric

Advisor: Asst. Prof. Dr. Ahmet ASLAN

September, 2019, 149 pages

The subject of this study is to examine the ef'âl-ı qulûb, which is one of the important subjects in the field of Arabic language and rhetoric, through the examples in the Qur'an. The primary purpose of our research is to reveal the importance and functionality of the verb of the heart in the line with the Qur'an, which is accepted as the main source in Arabic language as well as in the religion of Islam.

This thesis which is named “*Syntax of ef'âl-ı qulûb in the Arabic language and its use in the Quran*” which consists of two parts except for the introduction and conclusion sections. In the introductory part, the verb, the features and types of the verb are discussed and then the verbs which have a relationship with ef'âl-ı qulûb are examined. Nâsikh verb is a type of verb that turns into a verb sentence by making some changes in word and meaning in the *mubtada* and *xabar*. Such verbs are divided into “كان and brothers” and “كاد and brothers”. The use of each of these in terms of both grammatical and semantic is mentioned.

In the first part, the general and specific characteristics of ef'âl-ı qulûb, which constitutes the main backbone of our thesis, are examined. Ef'âl-ı qulûb is divided into two types as *shek* and *yaqin*. These are discussed in detail by using both classical

sources and modern studies. Finally, the verbs which are subject to the ef'âl-1 qulûb are examined in detail by dividing them into three groups: *The tahwel verbs, the acts of the qavl as zanne and أَرَى and أَعْلَمَ*

As for the second part of our study, we examine the subject of ef'âl-1 qulûb and its uses in the Qur'an. In addition, we discuss the uses of the ef'âl-1 qulûb in the Qur'an in terms of morphological and numerical and in which capacity and position in detail and mentioned them in the table at the end of the study. In the conclusion part, we mention the results which we reach by general evaluating the subject that we examine and this kind of studies that we think are important.

Keywords: Af'âl al-qulûb, Verb, Nâsikh, Shek, Yaqin, Tahwel, Qur'an, Arabic.

**ARAP DİLİNDE NAHİV AÇISINDAN EF‘ÂL-I KULÛB VE KUR‘AN-
KERİMDEKİ KULLANIMI**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORİJİNALLIK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	XII
TABLolar LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALBÎ FİİLLER (أَفْعَالِ قُلُوب)

1.1. KALBÎ FİİLLERİN TANIMI	26
1.2. KALBÎ FİİLLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ	28
1.3. EF‘ÂL-I KULÛBUN YAPISI	29
1.4. EF‘ÂL-I KULÛBUN KENDİNE HAS ÖZELLİKLERİ	33
1.5. EF‘ÂL-I KULÛBUN KULLANILIŞI	38
1.6. EF‘ÂL-I KULÛBUN ÇEŞİTLERİ	39
1.6.1. Şek Fiilleri	40
1.6.1.1. ظَنَّ	41
1.6.1.2. خَالَ	46
1.6.1.3. حَسِبَ	47
1.6.1.4. جَعَلَ	48
1.6.1.5. زَعَمَ	51
1.6.1.6. حَجَا	53
1.6.1.7. هَبَّ	55

1.6.1.8. عَدَّ	56
1.6.2. Yakîn Fiilleri	57
1.6.2.1. عَلِمَ	58
1.6.2.2. رَأَى	60
1.6.2.3. وَجَدَ	64
1.6.2.4. دَرَى	65
1.6.2.5. أَلْفَى	67
1.6.2.6. جَعَلَ	68
1.6.2.7. تَعَلَّمَ	69
1.7. EF‘ÂL-I KULÛB’TA İLGA VE TA‘LİK	71
1.7.1. Şek Ve Yakîn Fiillerinde İlga	72
1.7.2. Şek ve yakîn fiillerinde ta‘lîk	79
1.7.3. Kalbî Fiillerden Olmayıp Ta‘Lîk Olunan Fiiller	88
1.8. EF‘ÂL-I KULÛB’A MÛLHAK OLAN FİİLLER	92
1.8.1. Tahvil (Dönüştürme) Fiilleri	93
1.8.1.1. صَيَّرَ	93
1.8.1.2. جَعَلَ	94
1.8.1.3. اتَّخَذَ	95
1.8.1.4. تَخَذَ	96
1.8.1.5. تَرَكَ	97
1.8.1.6. رَدَّ	98
1.8.1.7. وَهَبَ	99
1.8.1.8. Tahvil Fiillerine Mülhak Olan Fiiller	99
1.8.2. Kavl Fiilinin Zanne Gibi Amel Etmesi (عَمَلَ الْقَوْلِ)	102
1.8.3. أَرَى ve أَعْلَمَ Fiilleri	107
1.8.3.1. أَرَى ve أَعْلَمَ Filine Benzeyenler	112
1.8.3.2. أَرَى ve أَعْلَمَ Fiillerinde İlga ve Ta‘lîk	114

İKİNCİ BÖLÜM

KALBİ FİLLERİN KUR’ÂN-I KERİM’DEKİ KULLANIMLARI

2.1. ŞEK FİİLLERİNİN KUR’AN-I KERİM’DEKİ KULLANIMLARI	116
2.1.1. طَنَّ	116

2.1.1.1. ظَنَّ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Şek Anlamında Kullanılması	116
2.1.1.2. ظَنَّ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Yakîn Anlamında Kullanılması	120
2.1.1.3. ظَنَّ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Lâzımî Olup اِتَّهَمَ (Töhhmet) Anlamında Kullanılması	124
2.1.2. خَالَ	125
2.1.3. حَسِبَ	125
2.1.3.1. حَسِبَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Şek Anlamında Kullanılması	125
2.1.4. جَعَلَ	127
2.1.5. حَجَا	129
2.1.6. زَعَمَ	129
2.1.7. هَبَّ	131
2.1.8. عَدَّ	131
2.2. YAKÎN FİİLLERİNİN KUR'AN-I KERİM'DEKİ KULLANIMLARI	132
2.2.1. عَلِمَ	132
2.2.1.1. عَلِمَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Yakîn Anlamında Kullanılması	132
2.2.1.2. عَلِمَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Şek Anlamında Kullanılması	134
2.2.1.3. عَلِمَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de عَرَفَ (Tanıdı) Anlamında Kullanılması	135
2.2.2. رَأَى	135
2.2.2.1. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Yakîn Anlamında Kullanılması	135
2.2.2.2. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Şek (Zan) Anlamında Kullanılması	136
2.2.2.3. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Rüya Görmek Anlamında Kullanılması	137
2.2.2.4. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Gözle Görmek Anlamında Kullanılması	138
2.2.2.5. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Başına Hemze Alıp أَفْعَلَ Vezninde Kullanılması	138
2.2.2.6. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de اِفْعَالٌ Babından Kullanılması	139

2.2.3. وَجَدَ	140
2.2.3.1. وَجَدَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Yakîn Anlamında Kullanılması	140
2.2.3.2. وَجَدَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Bulmak/İsabet Etmek Anlamında Olup Kalbi Fiillerden Soyutlanıp Tek Meful Alması	141
2.2.4. ذَرَى	142
2.2.4.1. ذَرَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de İki Meful Alması	142
2.2.4.2. ذَرَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Üç meful Alması	142
2.2.5. أَلْفَى	143
2.2.6. جَعَلَ	144
2.2.7. تَعَلَّمَ	144
2.3. ŞEK VE YAKÎN FİLLERİNİN KUR'AN-I KERİM'DE İLGA VE TA'LİK DURUMLARI	144
2.3.1. Şek ve Yakîn Fiillerinin Kur'an-ı Kerim'de İlga Durumları	144
2.3.2. Şek ve Yakîn Fiillerinin Kur'an-ı Kerim'de Ta'lik Durumları	145
SONUÇ	148
KAYNAKÇA	153

KISALTMALAR

a.s. Aleyhi's-Selam

b.y. Baskı Yok

bkz. Bakınız

bs. Baskı

C. Cilt

c.c. Celle Celaluhu

DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

hz. Hazreti

KTÜ Karadeniz Teknik Üniversitesi

s. Sayfa

S. Sayı

t.y. Tarih Yok

TDK Türk Dil Kurumu

v.dğr. Ve Diğerleri

vb. Ve Benzeri

y.e.y. Yayın Evi Yok

y.y. Yayınlandığı Yer Yok

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Şek Fiillerinin Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımı. 151

Tablo 2: Yakîn Fiillerinin Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımı. 152

GİRİŞ

Allah (c.c.) mahlûkatın en şerefli olan insana sayamayacağı kadar nimetler bahşetmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm bu gerçeği şöyle dillendirmektedir: *وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ* “O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.”¹ Yüce Allah'ın insana bahşettiği bu sayısız nimetlerin en önemlisi dil ve konuşabilme kabiliyetidir. Zira insana konuşabilme becerisini vermemiş olsaydı insanın hayvandan pek farkı olmazdı.²

Akıl sahibi insanı, hayvanlardan ve diğer yaratılmışlardan hatta meleklerden ayıran ve onu üstün tutan yegâne kabiliyet, aklını kullanabilme ve konuşabilme becerisidir. Bu nedenle iletişim uzmanları bu iki beceriyi birbirine eş tutmuş ve “konuşma, insanın aklını kullanma sanatıdır”³ deme gereğini duymuşlardır.

Asırlar boyu insanlar arasındaki iletişimin en önemli aracı olan dil, insanların hatta toplumların birbiri ile ilişki kurmayı, duygu ve düşüncelerini ifade etmeyi sağlamıştır.⁴ Bu denli önemin yanında ve belki de bu hikmet sebebiyle Yüce Allah, beşeriyetin atası olan Hz. Âdem'e (a.s) vahiy ve ilham yoluyla kısmen de olsa dil öğretmiştir.⁵ Kur'an-ı Kerîm bu gerçeği, *وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا* “Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti.”⁶ Ayetiyle ifade etmektedir.

Bilindiği üzere dünya dilleri, çeşitli dil ailelerine ayrılarak ve eski devirlerde de bir ana dilden çıkan dillerin oluşturduğu topluluklara dil aileleri denilmektedir. Bunlardan birisi olarak kabul edilen Sami diller gurubunda Arap dili de vardır.⁷ İslam'dan önce Arap yarımadasının dışına pek çıkmayan Arap dili, İslam'ın gelmesi ve Kur'an-ı Kerim'in nüzülüyle ayrı bir önem arz etmiş ve artık bir dünya dili olmuştur.⁸ Arap dili, kadim İslam mirasının, gerek usul olsun gerek fûru olsun, dini

¹ İbrahim, 14/34.

² Hüseyin Küçükcalay, *Kuran Dili Arapça*, 1. bs. (Konya: Deniz Kuşları Matbaası, 1969), 9-10.

³ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, b.y. (İstanbul: y.e.y., 2016), 108.

⁴ Yusuf Doğan, *Arapçada Kelime Yapısı Açısından Tartışılan Câmîd Füller ve Câmîdlik Sebepleri*, by. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6, 2007, 60.

⁵ Küçükcalay, *Kuran Dili Arapça*, 15.

⁶ Bakara, 2/31.

⁷ Ahmet Hasan ez-Zeyyât, *Târihu'l-edebu'l-'Arabî*, 28. bs. (Beyrut: Dâru's-sakâfa, 1978), 19.

⁸ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, 2. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 11.

ilimlerin en önemli iki teşri' kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin anlaşılmasında hayati öneme sahiptir.⁹

Arap dili günümüzde bir buçuk milyarı aşkın İslam dünyasının din dili olması hasebiyle büyük önem kazanmıştır.¹⁰ Arap edebiyatının ilk tedvin edilmiş kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in¹¹ nüzulü, Arap dili ve edebiyatının büyüyüp gelişmesinde en önemli etken olmuş, böylece İslam'ın doğusundan itibaren Arapça dünyanın her yerinde git gide ilgi gören bir dil olmuştur.¹²

Köklü bir tarihe sahip olan ve asırlarca İslam tarihinde resmi dil olarak kabul edilen Arapça, günümüzde de halen 22 ülkede resmi dil olmasının yanı sıra birçok İslam ülkesinde de ikinci dil olarak kullanılmaktadır. Özellikle iletişim imkânlarının çoğalmasıyla küreselleşen ve adeta büyük bir köy haline gelen günümüz dünyasında bazı dillerin önemi artmış ve hiç şüphesiz Arapça da bunlar arasında önemli rol almıştır. Sosyal, kültürel, siyasi ve bilhassa iktisadi açıdan neredeyse tüm dünya ülkelerinin Arap ülkeleri ile münasebetleri neticesinde bu dilin önemi her geçen gün daha da büyük önem arz etmektedir.

Arap dili Türkler'in İslam'ı kabul etmesinin ardından resmi dil kabul edilmese bile en azından dini eğitimde ve özellikle de hukuk alanında Türkler için büyük bir önem taşımıştır. Halen ülkemizde hem akademi camiasında hem de dini kurumlarımızda eğitim için önemli olmasının yansısı özellikle son dönemde Arap ülkeleri ile artan münasebetlerimiz açısından büyük ehemmiyet teşkil ettiğine tanıklık etmekteyiz. Bu sebeple tezim bu konuyu araştırma yapmak isteyenlere akademik katkı sunacağı düşünülmektedir.

Tezin Konusu: Tezin ana konusu, bir Arapça gramer konusu olan ef'âl-ı kulûb ve Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı hakkındadır. Bilindiği üzere Arapça dilbilgisi sarf (morfoloji) ve nahiv (sentaks) ilmi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kalbî fiiller ise hem nahiv hem de sarf ilmi ile ilişkilidir. Fiil olması hasebiyle sarf konusu içerisinde değerlendirilirken, etkide bulunduğu isim ve haberin ise öncesinde mübteda ve haber olması hasebiyle de nahiv konusu içerisinde yer

⁹ Reşîd eş-Şertûnî, *Mebêdiu'l-'Arabiyye fi's-sarfî ve'n-nahvi*, 17. bs. (Tahran, Dâru'l-'İlm, t.y.), 1: 5.

¹⁰ Mustafa yıldız, Nurettin Ceviz, *Arapça Hızlı Okuma*, 2. bs. (İstanbul: Elif Yayınları, 2015), 7.

¹¹ ez-Zeyyât, *Târihu'l-edebu'l-'Arabî*, 99.

¹² Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, 21.

almaktadır. Başka bir ifadeyle, isim cümlesi olarak kabul edilen mübteda ve haber nahiv konusu iken kalbî fiillerin dâhil olmasıyla fiil cümlesine dönüştüğünden ötürü sarf ilmine geçmektedir. Bu durum tezimizin birinci bölümünü oluşturan nâkıs fiiller için de geçerlidir.¹³

Amacı: Yapılan araştırmalar neticesinde ef'âl-ı kulûb konusunun özellikle Kur'an-ı Kerimdeki kullanımıyla beraber çalışılmadığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında ef'âl-ı kulûbun Kur'an-ı Kerimde bolca zikredilen fiillerden olduğu, şek ve yakîn olarak birbirine taban tabana zıt olarak ikiye ayrıldığı ve çoğu zaman bu iki çeşit fiilin birbirinin yerine kullanıldığı bir gerçektir. Bu fiiller ve Kur'an-ı Kerimdeki kullanımları üzerinde bir çalışma yapma gereği duyulmuştur.

Günümüzde gerek ülkemizde gerekse de Arap ülkelerinde Arapça hak ettiği ilgiyi görememektedir. Nitekim Arap ülkelerinde, gerek İngilizce'ye olan aşırı hayranlık gerekse kendi aralarında Arapçayı fasih değil de âmmice konuşmaları Arapça'yı son derece olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı genelde Arap dil bilgisiyle, özelde ise bu dilin temeli mahiyetinden sayılan ef'âl-ı kulûb'la ilgili birtakım bilgileri toplamak suretiyle Arapçanın maruz kaldığı bu olumsuz etkiyi izale etme konusunda katkı sağlamak hedef haline getirilmiştir.

İslam'ın ana kaynağının Kur'an ve sünnet olduğu bütün İslam âlimlerinin kabul ettiği bir gerçektir. Yüce Allah'ın ve Resul'ünün kelamı olan bu iki kaynağın dili Arapçadır. İslam'ın bu iki kaynağının anlaşılması da Arap diline olan vukûfiyete bağlıdır. Başka bir ifadeyle, İslam'ın gerek usul gerekse fûru' ilimlerinin anlaşılmasının yegâne anahtarı Arapçadır. Dört büyük mezhep kurucularından olan İmam'ı Şâfiî sadece fıkıh ilmini anlamak için yirmi yıl Arapça okuduğunu belirtmektedir.¹⁴ Bu da şer'i ilimleri tahsil etmede Arapça'nın ne derece önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir.

¹³ Yıldız, v.dğr, *Arapça Hızlı Okuma*, 39-40.

¹⁴ Abu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîp el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-'mutefakkîh*, 1. bs. (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996), 2: 41.

Yöntemi: Çalışma yöntemimiz olarak tezimizin konusu olan kalbî fiilleri klasik kaynakların yanında modern eserlerden ve konuyla alakalı tez ve makaleleri araştırarak dilcilerin konuyla ilgili görüşlerini derleyerek olabildiğince objektif bir biçimde yorumlamaya gayret edilmiştir. Konuyla ilgili bir delile ihtiyaç duyulduğunda örnekler mümkün mertebe Kur'an-ı Kerim ayetlerinden seçerek bilginlerin bu konudaki farklı anlama çabalarını araştırmamıza yansıtılmıştır. Tezin amacını ve sınırını aşmaması ve meseleyi mecrasından çıkarmamak için misallerimizin iki ayeti geçmemesine özen gösterilmiştir. Konuyla ilgili Kur'unda örnek bulunmadığında ise hadis ve kadim Arap şiirinden istifade etmeye önem verilmiştir. Gerek Kur'an-ı Kerim gerekse şiirden verilen örneklerden sonra istişhad mahallinin (konumuza örnek teşkil eden harf, kelime ve cümleleri) daha iyi anlaşılması için yorumlayarak açıklanmıştır. Bu duruma özellikle ayetlerin ve Arap şiirinde konumuza örnek olan kısmının kısaca irabı verilmeye gayret gösterilmiştir.

Çalışmanın ana omurgasını oluşturan ve ef'âl-ı Kulûb olarak bilinen şek (şüphe/zan) ve yakîn (ilim/kesinlik) fiillerinin her biri bütün detaylarıyla ele alındıktan sonra Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları morfolojik ve sayısal olarak ele alınmış ve tezin sonunda tablo şeklinde verilmiştir.

Kavramlar: Çalışmada fazla sayıda kavram olduğundan dolayı, kavramsal karmaşadan kaçınmak ve gelecek bölümlere bir ön hazırlık yapmak amacıyla bazı önemli görülen terimler burada özetle açıklanacaktır:

Nâsîh Fiil: isim cümlesi olan mübteda ve haberin başına gelip, lafızda ve manada bazı değişiklikler yaparak fiil cümlesine dönüştüren fiil türüdür.¹⁵ Fiil dışında nâsîh özelliği bulunan harfler de bulunmaktadır. Yukarıda saydığımız üç nâsîh fiile ilaveten, mübteda ve haberi nesh eden harfler var. Bu nâsîh harfler de kendi aralarında üç guruba ayrılmaktadır.¹⁶ Fakat bu harfler tez konusunun dışında oldukları ve fiil olmadıkları için sadece isimlerini zikredip ve birer misal vermekle yetinilmiştir. Tezin konusunu kapsayan söz konusu nâsîh fiiller, maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

¹⁵ Cemaluddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf İbni Hişâm el-Ensârî, *Şerh'u katru'n-nedâ ve belli's-sedâ*, 4. bs. (Beyrut: Mektebetu dâr'ul fecr, 2012), 210.

¹⁶ İbni Hişâm, *Şerh'u katru'n-nedâ ve belli's-sedâ*, 235; Ahmed Muhammed Fâris, *Ahvâun fi kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye*, b.y. (Beyrut: Dâru'l-fikr u'l-lubnânî, 1990), 154.

a- كَان (kâne) ve kardeşleri.

b- كَادَ (kâde) ve kardeşleri.

c- ظَنَّ (zanne) ve kardeşleri.

d- تَحْوِيل (tahvil) fiilleri.

İlk iki gruba nakıs fiiller denilmekte ve bu fiiller biçim olarak isimlerini ref haberlerini de nasb eder. Tezimizin de asıl konusu olan *ef'âl-i kulûb* veya kalbî fiiller olarak Türkçeye tercüme ettiğimiz zanne ve kardeşleri ise isim cümlesinin her iki bölümünü (mübtedayı birinci meful, haberi de ikinci meful olmak üzere) aynı anda nasb etmektedir.¹⁷ Bu tür fiiller zannetmek, bilmek, sanmak gibi manaları kalple (zihinle) kaim olduğu için kalbî fiiller ismini almışlardır.¹⁸ Diğer taraftan kalbî fiiller zan manasına gelen *şek* fiilleri ve bilmek manasına gelen *yakîn* fiilleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Tahvil (تَحْوِيل) Fiilleri: Dönüştürme, edinme, kılma, çevirme, yapmak ve değişik bir hale getirmek gibi anlamlara gelen fiillerdir.¹⁹ Bu fiiller kalbî fiiller gibi isim cümlesinin başına gelip onu nesh ederler. Mübtedayı birinci, haberi de ikinci meful yaparlar.²⁰

İlga (إِلْغَاء): Sözlükte, iptal etmek, hükmünü kaldırmak, geçersiz kılmak, feshetmek²¹ anlamlarına gelen ilga terim olarak: Nâsîh fiilin, aynı anda iki mefulü nasb etmesine lafızda ve manada caizi olarak engellenmesine denir.²²

¹⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 8. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 126.

¹⁸ Necla Yadsıman Demirdöven, *Adım Adım Kuran Dili*, 18. bs. (İzmir: Cemre Kitap Yayın Dağıtım, 2012), 604.

¹⁹ es-Sabban, *Haşiyetu's-Saban*, 1. bs. (Midyat: el-Mektebetu'l-İslamiyye, t.y.), 2: 24; İbrahim Mustafa, Hâmid Abdülkadir, Ahmed Hasan ez-Zeyyâd, Muhammed Ali el-Naccâr, *el-Mu'cemu'l-vasît*, b.y., (Kahire: Daru'd-Da've, 1972), 547; Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, b.y. (İstanbul: Mektep Yayınları, 2014), 690; Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali Bin Yusuf Bin Hayyân Esîrud-Dîn el-Endülûsî, *İrtişâfu'd-darb min lisamu'l-arab*, 1. bs. (Kahire: Mektebetu'l-hâncî, 1998), 3: 2102.

²⁰ el-Hudârî, *Haşiyetu'l-Hudari*, b.y. (Beyrut: Dâr el-fikri, 1995), 1: 156.

²¹ Mustafa, v.dğr, *el-Mu'cemu'l-vasît*, 882; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1069-1070.

²² Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 14. bs. (Kahire: y.e.y., 1119), 1: 38.

Ta'lik (تعليق): sözlükte asmak, askıda/muallâkta bırakmak, bekletmek, ertelemek²³, gibi anlamlara gelen Ta'likin terim anlamı: Amelin mana dışında vucûbî olarak bir maniden dolayı yalnızca lafızda iptal edilmesine denir.²⁴

Kavl (القول): Efâ'1-1 kulûbta olduğu gibi قَوْل lafzı da kendisinden sonra gelen isim cümlesini, sırasıyla birinci ve ikinci meful olmak üzere nasb etmesine denir.²⁵

Literatür: Tezde olabildiğince klasik eserlerden faydalanmanın yanında modern kaynakları da göz ardı etmemeye gayret ederek hem klasik dönemdeki hem de günümüzdeki farklı görüşler üzerinde konu incelenmiştir. Kelimelerin sözlük anlamları için, (Lisânu'l-'Arab ve Tâcu'-'Arûs) gibi asli kaynakların yanında Türkçede yazılmış (Kadir Güneş'in Arapça Türkçe sözlük ve Mevlüt SARI'nın, el-Mevarid gibi) modern lügat kitaplarından da istifade edilmiştir.

Tezimizde doğrudan veya dolaylı olarak konumuzla ilgisi olan son dönem çalışmalardan yararlanılmıştır. Ülkemizde bu mevzu ile ilgili az araştırma bulunmakla birlikte bu alanda Mustafa IRMAK'ın, (KTÜ)'de "*Arapçada nâsîh fiiller*" adlı yüksek lisans tezi olduğunu belirtmemiz gerekir. Arap dünyasında ise Muhammed Hudayr'ın Kahire Üniversitesinde yapmış olduğu *أفعال القلوب بين القاعدة والإستعمال (Ef'âli'l Kulûbi Beyne'l-Kâidetü ve'l-isti'mâli)* adlı bir çalışması bulunmaktadır. Bu iki çalışmanın da tezimiz için referans kaynaklardan olduğunu ifade etmek isteriz.

Yukarıda zikri geçen "*Arapçada nâsîh fiiller*" adlı tez çalışması ele aldığımız ef'âl-1 kulûb'la doğrudan ilgisi olsa da son derece yüzeysel ve yetersizdir. Zira mezkûr tezde kalbî fiiller, tezin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Ele aldığımız tezde ise daha ayrıntılı bir şekilde zikredilmiştir. Bunun yanında adı geçen tezde hiç ele alınmayan tezimizin birinci bölümünün üçüncü kısmını oluşturan (tahvil fiilleri, kavil fiilinin zanne gibi amel etmesi ve أَعْلَمَ ve أَرَى babı) gibi özgün konular tafsilatıyla beraber ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde ise tezin asıl konusunu oluşturan ef'âl-1 kulûb ve Kur'an'ı Kerim'deki kullanımları konusu işlenmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları morfolojik ve sayısal olarak ve hangi sığa ve vezinde

²³ Mustafa, v.dğr, *el-Mu'cemu'l-vasîf*, 674; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 804-805.

²⁴ Muhibbuddîn Muhammed b. Yusuf b. Ahmet Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 1. bs. (Kahire: Dâru's-selam, 2007), 3: 1508; Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah İbni Malik et-Tâî el-Ceylânî el-Endülûsî, *Şerhu't-teshîl*, 2. bs. (Beyru:, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2009), 2: 20.

²⁵ el-Hasan b. Kasım el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye* 1. bs. (Beyrut: Dâr mektebetü'l-meârif li't-tabî ve'n-neşri, 2007), 1: 253 -254; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 227; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 48.

geçtikleri detaylı bir şekilde ele alındı ve çalışmanın sonunda tabloda belirtilmiştir. Bu tek başına bile tezin önemini ortaya koyan önemli bir araştırma konusudur. Zira bir alet ilmi olan nahiv ilminin öğrenilmesinin en önemli gayelerinden biri yüce Allah'ın (c.c.) kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i anlamaktır.

Arap Dilinde Fiil: Arap dilinde cümlenin yapısını teşkil eden kelime morfoloji (sarf/kelime yapısı) açısından; isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.²⁶ Fiil, şahıs ve zaman dilimlerinden biriyle birleşerek yalnız başına kendisinde bulunan bir manaya delalet eden belli kalıptaki kelimedir.²⁷ Başka bir ifadeyle fiil, belli bir zaman diliminde belli bir eylem bildiren kelimedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere fiil belli bir vezinde olması, zamana delalet etmesi, eylem bildirmesi ve şahsa delalet etmesi gibi özelliklerin tamamını aynı anda barındırmaktadır.²⁸

Yukarıdaki yargıyı tespit etmek için birkaç örnek verelim: *وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا* “İnsan zayıf yaratılmıştır.”²⁹ *وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ* “Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak”³⁰ *إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ* “Oku senin Rabbin en cömert olandır.”³⁰ Verilen ayetler sırasıyla mazi, (خُلِقَ) muzari (يُعْطِيكَ) ve emir (اقْرَأْ) fiil için örnek teşkil etmekte ve eylem bildirip her biri fâil almaktadır. Şu önemli noktaya değinmek isteriz. Fiil vezninde olup da aslında fiil olmayan kelimeler de vardır. Örneğin yalnızca zaman bildiren الآن (şimdi), yalnızca eylem bildiren النَّيَّاحَةُ (ağıt yakma) ve yalnızca şahsa işaret eden خَلِيلٌ (Halil) ve أَحْمَدُ (Ahmet) gibi sözcüklerin hiçbiri fiil değildir.

Arap dilinde fiili isim ve harften ayıran kendine has bazı özellikleri vardır.³¹ Bu özellikler şöyle sıralanabilir:

a. Başına فَد edatının gelmesi: فَد عَلِمَ كُلُّ أَنْسٍ مَشْرَبَهُمْ “Her sınıf kendi su alacağı pınarı bilmişti”³²

²⁶ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 1: 19; İbni Hişâm, *Şerh'u katru'n-nedâ ve belli's-sedâ*, 46; eş-Şeyh Abdulhak sıbt el-Allame en-Nevevi es-Saâni, *Şerhu's-Sa'd ala tasrif ez-zencâni*, b.y. (y.y., Metbaatu İsa el-Bâbi el-Halabî, t.y.), 12.

²⁷ Abdullah b. Ahmet el-Fêkihî en-Nahvî el-Mekkî, *Şerh'u kitabi'l-hudûd fi'n-nahvi*, b.y. (Kahire: y.e.y., 1977), 95.

²⁸ Hulusi Kılıç, *Sarf Arapça Dil Bilgisi*, b.y. (İstanbul: Seyda Kitabevi, t.y.), 5.

²⁹ Nisa, 4/28.

³⁰ Alak, 96/3.

³¹ Ahmed Muhammed Fâris, *Ahvâun fi kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye*, b.y. (Beyrut: Dâru'l-fikr el-lubnânî, 1990), 15.

³² Bakara, 2/60.

b. Başına gelecek bildiren س ve سَوَفَ edatlarının gelmesi: سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِنَ الْكَذَّابِ وَسَوَفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ³³ “onlar yarın bilecekler: Kimmiş yalancı, kimmiş şumarık”³³ أَجْرًا عَظِيمًا “Allah, müminlere büyük bir mükâfat verecektir.”³⁴

c. Başına nasb ve cezm edatlarının gelmesi: لَنْ تَتَّالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.”³⁵ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ يَكُونُ “Onun, Allah’tan başka kendisine yardım edebilecek kimse yoktur.”³⁶

d. Başına sakin olan müenneslik ifade eden ت’ının ve faillik ifade eden ت’ının gelmesi: مَا أَمْنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرِيْبَةٍ أَهْلَكْنَاهَا “Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir memleket halkı iman etmedi”³⁷

e. Başına muhataplık ي’ı ve tekit ن’ın gelmesi: اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَةً “Sen O’ndan razı O da senden razı olarak Rabbine dön”³⁸

Arap dilinde fiiller, malum (etken) ve meçhul (edilgen); sahih ve illetli; mücerret ve mezid; camid ve mutasarıf; murab ve mebni; olumlu ve olumsuz gibi birçok açıdan farklı taksime tabi tutulmaktadır.³⁹ Fakat tez konusuyla bağlantılı olduğu için fiilin meful alıp almaması ve kaç meful alacağı konusu burada irdelenecektir. Genel bir ifadeyle Arap dilinde fiil hiçbir meful almıyorsa lazım (geçişsiz), meful alıyorsa muteaddî (geçişli) fiil ismini almaktadır.⁴⁰

Lazım (Geçişsiz) Fiil: Kendi başına (harfi cer olmadan) meful (nesne) almayan ancak harfi cer vasıtasıyla meful alan fiillere lazım fiil denilir.⁴¹ Başka bir tanıma göre lazım fiil: Eylemin meydana gelmesi sadece bir organla değil de vücudun tamamıyla vuku buluyorsa buna lazım fiil denmektedir.⁴² Kısacası lazım

³³ Kamer, 54/26.

³⁴ Nisa, 4/146.

³⁵ Ali İmran, 3/92.

³⁶ Kehf, 18/43.

³⁷ Enbiya, 21/6.

³⁸ Fecr, 89/28.

³⁹ Kılıç, *Sarf Arapça Dil Bilgisi*, 6.

⁴⁰ Muteaddî fiil: Hafî cer vasıtası olmadan meful alan geçişli fiile denir. Başka bir ifadeyle mefulü bihi olan fiillerdir. ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا örneğinde ضَرَبَ fiili, mute’addî bir fiildir. Çünkü herhangi bir harfi cer vasıtası olmadan meful olan عَمْرًا ismini nasb etmiştir. Bkz: el-Fêkihî, *Şerh’i kitabu’l-hudûd fin-nahvi*, 176.

⁴¹ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, 103.

⁴² Kılıç, *Sarf Arapça Dil Bilgisi*, 88.

fiil; hiçbir şekilde meful bihi almayan fiile denir.⁴³ فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ “O halde nereye gidiyorsunuz”⁴⁴ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى “Sonra da kasıla kasıla ailesine gitti”⁴⁵ birinci ayette lazım ve muzari olan تَذْهَبُونَ fiili hiçbir meful almamış failiyle yetinmiştir. İkinci ayette lazım olan ذَهَبَ fiili harfi cer vasıtasıyla meful almıştır.

Muteaddî (Geçişli) Fiil: Harfi cer olmadan tek başına meful (nesne) alan fiile muteaddî fiil denilir.⁴⁶ Başka bir tanıma göre de eylemin vuku bulması vücut organlarında biriyle meydana gelmesiyle meydana gelen fiillere muteaddî fiil denilir.⁴⁷ وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ “çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorsa onlarda öyle izin alsın”.⁴⁸ لِيَجْزِيَهمُ اللهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا “Allah kendilerini yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirsin.”⁴⁹ Birinci ayette بَلَغَ fiili mazi الْاَطْفَالُ fail الْحُلُمُ ismi de mefuldür. İkinci ayette de لِيَجْزِيَ fiili muzari اللهُ lafzı fail muahhar fiile bitişen هُمْ zamiri de mukaddem mefuldür.

Nâsîh Fiiller: Nâsîh, lügatte bir şeyi izale etmek, bir şeyi iptal edip yerine başka bir şeyi ikame etmek⁵⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Örneğin Arap dilinde نَسَخَتْ الرِّيحُ أَثَارَ الدِّيَارِ “rüzgâr bölgenin eserini (kalıntılarını) sildi” ve نَسَخَ الشَّيْبُ الشَّبَابَ “saçın ağarması gençliği izale etti” gibi deyimler kullanılmaktadır.⁵¹ Nesih, Kur’an-ı Kerim’de sonra gelen ayetin önceki ayetin hükmünü iptal edip nesih ettiğine dair şöyle geçmektedir: مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا “Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek) yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.”⁵²

⁴³ Râcî el-Asmar, *el-Mucemu’l-mufassal*, b.y. (Beyrut: Daru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1997), 347; el-Fêkihî, *Şerh’i kitabu’l-hudûd fi’n-nahvi*, 174.

⁴⁴ Tekvir, 81/26.

⁴⁵ Kıyamet, 75/33.

⁴⁶ el-Fêkihî, *Şerh’i kitabu’l-hudûd fi’n-nahvi*, 176; er-Râcî, *el-Mucemu’l-mufassal*, 356.

⁴⁷ Kılıç, *Sarf Arapça Dil Bilgisi*, 88.

⁴⁸ Nûr, 24/59.

⁴⁹ Nûr, 24/38.

⁵⁰ Muhammed Esad en-Nâdirî, *Nahvu’l-luğati’l-‘Arabiyye*, b.y. (Beyrut: el-Mektebetu’l-asiyye, 2009), 379; el-İmam el-‘Allâme İbn Manzur, *Lisânu’l-‘Arab*, 2. bs. (Beyrut: Dâr ihya et-turâsu’l-‘Arabi, 1997), 14: 121; et-Tâhîr Ahmed ez-Zâvî, *Tertîb el-kâmûs el-muhît*, 4. bs. (Riyad: Dâr’u âleme’l-kutub, 1996), 4: 362.

⁵¹ Muhammed Murtada el-Hüseynî ez-Zübeydî, *Tâcul-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, 1. bs. (Beyrut, Dâr Sâdir, 2011), 10: 161; Mustafa, v.dğr, *el-Mu‘cemu’l-vasîl*, 976.

⁵² Bakara, 2/106

Nesih ıstılahi anlamı ise isim cümlesine (mübteda ve habere) dâhil olup, ibtidayı nesh edip yerine geçen, mübteda ve haberde amel edip irablarını değiştiren ve mübtedanın sadaretini (başta olmasını) iptal eden fiillerdir.⁵³ Başka bir ifadeyle, nâsîh fiiller; “*mübteda ve habere dâhil olup, amel etmeleri ve şekil açısından veya sadece amelleri açısından mübteda ve haberin hükümlerinin izale edilip değişmesidir*” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁴ Örneğin *وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا* “Allah, kavi (güçlü) ve aziz bulunuyor”⁵⁵ ayetinde nâsîh fiillerden olan *كَانَ* fiili, aslı mübteda olan (الله) lafzini isim olarak ref’ edip ve aslı haber olan (قَوِيًّا) ismini nasb ettiği gözlemlenmektedir. Bir diğer örnekte şu ayettir: *عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ* “Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak eder edecek ve sizi bu yerde (Mısır’da) egemen kılıp, nasıl davranacağınıza bakacaktır.”⁵⁶ Ayeti kerimede *عَسَىٰ* fiili, aslı mübteda olan *رَبُّ* ismine aslı haber olan aynı zamanda mastar tevilinde olan *عَسَىٰ* cümlesine girmiş ve onları nesh etmiştir.

Diğer fiillerin aksine nâsîh fiiller eylemden daha çok eylemin vuku bulduğu zamanı bildirirler. Bu özelliklerinden dolayı biçim açısından bu tür fiiller fâilden ziyade merfu (isim) ve mensup (haber)’a ihtiyaç duyarlar.⁵⁷ Kaynaklarda nâsîh fiiller genel olarak üç ana başlık halinde incelenmektedir.⁵⁸ Mübtedayı ref’ edip haberi nasb eden fiiller: Bunlar *كان* ve kardeşleridir. Mübtedayı ref’ edip haberi nasb eden fiiller: *كان* ve kardeşleri ve hem mübtedayı hem de haberi nasb eden fiiller: *ظن* ve kardeşleri.

Zikri geçen üç nâsîh fiillere ilaveten, mübteda ve haberi nesh eden harfler vardır. Fakat bu harfler fiil olmadıklarından dolayı sadece isimleri zikredilip ve birer misal vermekle yetinilecektir. Bu nâsîh harfler de kendi aralarında üç guruba ayrılmaktadır.⁵⁹ a. Nâfiye olan *ما* harfi. *“kadınlar, hâşâ Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir dediler.”*⁶⁰ b. İsmi nasb edip haberi

⁵³ en-Nâdirî, *Nahvu’l-luğati’l-‘Arabiyye*, 379.

⁵⁴ Muhammed ‘İd, *en-Nahvu’l-Musaffâ*, 2. bs. (Kahire: Daru âlemu’l-kutub, 2009), 189.

⁵⁵ Ahzab, 33/25.

⁵⁶ Araf, 7/129.

⁵⁷ Ahmet Aslan, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv İlmi*, b.y. (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2012), 388.

⁵⁸ el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, b.y. (Beyrut: Dâru’l-fikri, 1995), 1: 156; Fâris, *Ahvâun fi kavâ’idi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, 379; Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, *et-Tuhfetü’s-seniyye*, 1. bs. (Dimeşk: Dâru’l-Mustafa, 2010), 152.

⁵⁹ Fâris, *Ahvâun fi kavâ’idi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, 154; en-Nâdirî, *Nahvu’l-luğati’l-‘Arabiyye*, 379; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 156.

⁶⁰ Yusuf, 12/31.

ref' edenler, إِنَّ ve kardeşleri denilir. إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ "Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de."⁶¹ c. Mübtedayı nasb haberi de ref' edenler, cinsi nefi eden لَا harfi. الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ "Bu gün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bu gün asla zulüm yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir."⁶²

كان ve Kardeşleri: كَانَ ve kardeşleri:⁶³ Asılları mübteda ve haber olan iki ismin başına gelip, mübtedayı kendine isim olarak ref' eden ve ikinci ismi de kendine haber olarak nasb eden nâsîh fiillerdir.⁶⁴ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا "Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir."⁶⁵ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا "Rabbin hakkıyla görendir"⁶⁶ Mezkûr ayetlerde كَانَ fiili aslı mübteda ve haber olan iki ismin başına gelmiş ve onların amellerini nesh edip birinci kelimeyi kendine isim olarak ref' etmiş ikinci kelimeyi de haber olarak nasb etmiştir. Zira birinci ayetin irabı şöyledir: كَانَ nâsîh/nakıs fiildir. رَبُّكَ ismi كَانَ fiilinin ismidir. قَدِيرًا ismi de كَانَ fiilinin haberidir.

Söz konusu fiillere aynı zamanda nâkıs (eksik) fiiller de denilmektedir.⁶⁷ Bu gruptaki fiiller, sadece isimleriyle (mübtedayla) yetinmeyip habere ihtiyaç duydukları için nâkıs (eksik) fiiller diye isimlendirilmişlerdir.⁶⁸ Bir başka görüşe göre de, sadece zamana delalet ettikleri, yani fiile dâhil olmadıkları dolayısıyla fâile ihtiyaç duymadıkları için nakıs fiil olarak isimlendirilmişlerdir. Fakat bazı âlimler, nâkıs fiillerin eylemden hâli olup sadece zaman ifade etmesine itiraz ederek kelamın siyakına göre, bazen zamana delalet ettiği gibi bazen de zamandan bağımsız olabileceğini dile getirmişlerdir.⁶⁹

⁶¹ Yunus, 10/62.

⁶² Mümin, 40/17.

⁶³ Nakıs fiil olarak da isimlendirilen كَانَ وَأَخْتَهَا terimi nâkıs fiilleri topluca ifade etmek için istiâr-i musarraha edebi sanatı ile kullanılan bir tabirdir. Bkz: el-Hudarî, Haşiyetü'l-Hudarî, 110; Mustafa İrmak, *Arapça'da Nâsîh Fiiller*, Yüksek lisans Tezi, (KTÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2006, 8.

⁶⁴ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudarî*, 1: 110.

⁶⁵ Furkan, 25/54.

⁶⁶ Furkan, 25/20.

⁶⁷ Ali el-Cârim, Mustafa Emin, *en-Nahvu'l-vâdih fi kavâ'idil-luğati'l-arabiyyeti*, b.y. (Dımaşk: Dâr Kubâ, 2000), 51.

⁶⁸ Ebu Bişr Ömer b. Osman b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitab kitâb-u Sibeveyh*, 3. bs. (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1988), 1: 39-40.

⁶⁹ Abdûh er-Râcihî, *et-Tatbîku'l-nahvî*, Beyrut: 2. bs. (Dâr en-nahdatu'l arabiyye, 1971), 129; Bedreddin Ebî Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr ed-Demâmînî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerh'il-vâfi*, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2008), 2: 357.

Nâkıs fiiller çatı olup كان gurubu ile birlikte bu konudan hemen sonra ele alınacak olan كاد gurubunu da içine almaktadır. Bu iki guruptaki fiillere nâsîh fiiller denildiği gibi aynı zamanda nâkıs fiiller de denilmektedir.⁷⁰ Bununla birlikte bazı klasik ve muasır nahiv kitaplarında nâkıs fiiller sayılırken sadece كان ve kardeşleri zikredilerek كاد gurubunu söz konusu nâkıs fiillerin dışında tutmuşlardır.⁷¹

كان fiili, kendinde bazı özel meziyetleri toplaması ve diğer nakıs fiillerden daha çok kullanılmasından ötürü en meşhuru olmuş ve gurubun ismini almıştır.⁷² كان ve kardeşleri on üç fiil olarak kabul edilmiştir. Bunlar da şunlardır: اضحى – ظل – امسى – انفق – اصبح – كان – ما دام – انفق – برح – فتي – زال – ليس – صار – بات⁷³ Sibeveyh (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde nâkıs fiil olarak sadece كان – ما دام – صار – ليس dördlüsünü zikretmiştir.⁷⁴ Diğer taraftan bazı dilciler ise yukarıda saydığımız on üç nâkıs fiile ilaveten başka fiilleri de ilhak etmişlerdir.⁷⁵

كان ve kardeşleri mübteda ve haberde amel etmeleri açısından kendi aralarında üç guruba ayrılmaktadır.⁷⁶

a. Hiçbir şart olamadan mübtedayı ref⁷ edip haberi nasb etmektedir. Bu gruptakiler sekiz fiildir: كان – امسى – اصبح – اضحى – ظل – بات – صار – ليس fiilleridir. Bir örnek olarak قَدِيرًا رَبُّكَ وَكَانَ رَبُّكَ “Rabbin her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁷⁷ Ayetini zikredebiliriz.

b. Kendisinden önce; nefi, nehi ve duanın mukaddem olması şartıyla mübtedayı ref⁷ haberi nasb eden nâkıs fiiller olup dört fiildir: زال – برح – فتي – انفق

⁷⁰ Raziyyuddin Muhammed b. İhsân el-İstrâbâzî, *Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib*, 2. bs. (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, 2007), 4: 170-178; en-Nâdirî, *Nahvu’l-luğati’l-‘Arabiyye*, 379.

⁷¹ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 126; Fâris, *Ahvâun fi kavâ’idi’l-luğati’l-arabiyye*, 154.

⁷² el-Hudârî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 156.

⁷³ el-İmam Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûti, *en-Nuketü ‘alâ’l-Elfiyye ve’l-kâfiyye va’ş-şâfiyye va’ş-şuzûru va’n-nuzhetu*, 1. bs. (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, 2007), 1: 259; en-Nâdirî, *Nahvu’l-luğati’l-arabiyye*, 379; er-Râcî, *el-Mucemu’l-Mufasssal*, 129; Eymen Emin Abdülğani, *el-Muvvâtu’l-‘Arabiyye*, 1. bs. (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, 1971), 3: 61.

⁷⁴ Muvaffakatu’d-Din Ebi’l-Beka Ye’îş b. Ali b. Ye’îş el-Mûsilî, *Şerhu’l-mufasssal*, 2. bs. (Beyrut: y.e.y., 1971), 4: 336; el-İstrâbâzî, *Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib*, 4: 179.

⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz. el-Mûsilî, *Şerhu’l-mufasssal*, 4: 336; el-İstrâbâzî, *Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib*, 4: 179.

⁷⁶ İbn Hişâm, *Şerh’u katru’n-nedâ ve belli’s-sedâ*, 265; Şeyhu’l-İslam Kadi’l-Kudât Ebi Yahya Zekerîya el-Ensârî, *Bulûğu’l-edeb bi şerh’i şuzûri’z-zeheb fi ma’rifeti kelami’l-‘Arab*, 1. bs. (Kahire: Dâru’l-basâir, 2011), 2: 706-801; ‘İd, *en-Nahvu’l-musaffâ*, 194; el-İmam ebi Muhammed Abdullah b. Ahmet b. Ali el-Fâkihî, *Keşfu’n-nikâb an muhaddirât mülhetu’l-i-râb lil-Hariri*, b.y. (Kahire: Mektebetu’s-Sekâfetu’d-Diniyye, 2007), 2: 463-464.

⁷⁷ Furkan, 25/54.

fiilleridir. وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ “Onlar ihtilaf edici bir halde (işte böylece) devam edip gideceklerdir.”⁷⁸ Ayetinde, nâkıs olan يَزَال fiili, kendisinden önce nâfiye olan لَا harfinin gelmesiyle amel etmiştir.

c. Kendisinden önce mastariyye olan مَا'nın mukaddem olması şartıyla amel eden fiiller. O da tek olan دَام fiilidir. وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا “Ve bana yaşadığım sürece namaz (kılmamı) ve zekât (vermemi) emretti.”⁷⁹ Ayetinde دَام fiili, kendisinden önce mastariyye olan مَا edatının gelmesiyle amel etmiştir.

Ayrıca كَان ve kardeşleri mutasarrıf olmaları açısından üç gruba tasnif edilmektedirler:⁸⁰

a. Tamamen mutasarrıf olanlar, yedi fiildir: - اَصْبَح - اَضْحَى - اَمَسَى - ظَلَّ - كَان - اِنْفَكَّ - اَبْرَح - فَتَى - زَالَ - bu fiillerin mazi, muzari ve ismi fâil sığaları kullanılmaktadır. “Onlar ihtilaf edici bir halde (işte böylece) devam edip gideceklerdir.”⁸¹ Ayeti kerimede اَكَّ filinin aslı اَكُونُ şeklindedir. Kendisine câzim olan اَلْم edatının girmesiyle ن ve و harfleri hazfedilmiştir. “De ki ister taş olun ister demir”⁸² اَيْتِnde açıkça görüldüğü üzere كَان fiili, birinci ayette muzari ikinci ayette ise emir kipiyle gelmiştir.

b. Nâkıs (eksik) bir şekilde mutasarrıf olanlar, dört fiildir: - اِنْفَكَّ - اَبْرَح - فَتَى - زَالَ - bu fiillerin mazi, muzari ve ismi fâil sığaları kullanılmaktadır. “Onlar ihtilaf edici bir halde (işte böylece) devam edip gideceklerdir.”⁸³ Ayeti kerimesinde اَلْم edatının girmesiyle اَلْم fiili, muzari şiirde ise ism-i fâil olarak kullanılmıştır. Bu dört nakıs fiilin emir ve mastar sığaları kullanılmamaktadır. Yukarıdaki paragraflarda da zikrettiğimiz gibi bu fiillerin amel edebilme şartlarından biri de başlarında nefyin gelmesidir. Nefi ise emre dâhil olamaz.⁸⁴

c. Hiç mutasarrıf olmayanlar, لَيْس ve دَام fiilleridir. Bu iki fiilin sadece mazi sığaları kullanılmaktadır. Nâkıs fiillerin isimleri kendilerine takdimi mümkün

⁷⁸ Hud, 11/118.

⁷⁹ Meryem, 19/31.

⁸⁰ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 382. Mutasarrıf olan fiiller: Bütün çekimleri (mâzi, muzârî, mastar, isim'i fâil, isim'i mef'ûl kısaca yirmidört sığaya göre çekimleri) olan fiiller demektir. Arap dilinde mutasarrıf fiilin mukabili câmid (çekimi olmayan) fiildir; Yasin Tarbûş, *Mesâliku't-turâs fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 1. bs. (Dîmeşk: Daru kutetbe, 2008), 1: 126; Başka bir ifadeyle, en az iki zamanı çekilebilen (mazi, muzari, emir) fillere mmutasarrıf fiil denilmektedir. Kılıç, *Sarf Arapça Dil Bilgisi*, 109.

⁸¹ Meryem, 19/20.

⁸² İsrâ, 17/50.

⁸³ Hud, 11/118.

⁸⁴ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 382.

değildir. Fakat bu fiillerin haberi, fiil ve ismi arasında gelebilmektedir. Buna nahiv âlimleri arasında “Haberin fiil ve isim arasına girmesi” denilmektedir.⁸⁵ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ “Müminlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.”⁸⁶ لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ “İyilik yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir.”⁸⁷ Örnek olarak verilen her iki ayette de nâkıs olan كان ve ليس fiillerinin haberleri isme mukaddem olmuştur. Dolayısıyla fiil ve ismi arasında ortalanmış oluyor.

Fiili Kan: كان fiilinin muzarisi يكون olup mastarı ise كَيِّنُونَ ve كَانُوا vezinlerine gelmektedir.⁸⁸ Lügatte; idi, vardı, varmış, oldu, var oldu, meydana geldi gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁹

كان fiili, mübteda ve haberden ibaret olan ve geniş zaman anlamı ifade eden cümlenin başına gelip, geçmiş zamana çeviren nakıs bir fiildir.⁹⁰ Bunun yanında amel olarak كان fiili, dâhil olduğu ismi ref haberi de nasb etmektedir.⁹¹ كَانِ النَّاسُ أُمَّةً “İnsanlar tek bir ümmettir.”⁹² Ayeti kerimesinde كَانِ fiili aslı mübteda ve haber olan النَّاسُ ve أُمَّةً isimlerine dâhil olup onların mübteda ve haber olmalarını iptal etmiş ve النَّاسُ kelimesini isim olarak ref etmiş, أُمَّةً kelimesini de haber olarak nasb etmiştir.

Nâsih fiillerin nakıs fiiller grubundan olan ve en çok mutasarrıf olarak kullanılan كان fiilinin dört vecih kullanımı vardır.⁹³

a. Nâkıs olması: Bu fiillerde asıl olan nâkıs olarak kullanılmasıdır. Bu durumda ismiyle yetinmeyip habere ihtiyaç duymaktadır. Nâkıs olarak geldiğinde manası şu ayetlerde görüldüğü gibi haberin geçmişte veya gelecekte vuku bulmasını

⁸⁵ Fâris, *Ahvâun fî kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 158; en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 383.

⁸⁶ Rum, 30/47.

⁸⁷ Bakara, 2/177.

⁸⁸ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasît*, 822; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 690; Ebil Hasan Ali b. İsmail b. Seydah el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-azam*, 1. bs. (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2000), 7: 144.

⁸⁹ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv* 127.

⁹⁰ Aslan, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv İlmî*, 388.

⁹¹ Ebi Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Tulûn ed-Dimeşki es-Salihî, *Şerhu İbn Tulûn 'alâ Elfiyyeti İbn Malik*, 1. bs. (Beyrut: D'aru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2002), 1: 199-200.

⁹² Bakara, 2/213.

⁹³ Ömer, b. İsa b. İsmail el-Haramî, *el-Muharrir fi'n-nahvi*, 2. bs. (Kahire: Dâru's-selâm, 2008), 2: 589; el-Mûslî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 344-345; Cemaluddin Abu Muhammed Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebib 'an kutubi'l-e'ârîb*, 1. bs. (Beyrut: Şirketu daru'l Arkam bini'l-Arkam, 1999) 2: 216.

bildirmektedir:⁹⁴ “Eğer borçlu darlık içinde ise ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin.”⁹⁵ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ “Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak ol demektir.”⁹⁶

b. Tâmmе (ismiyle yetinip habere ihtiyaç duymaması) olarak kullanılması: Tâmmе olarak kullanıldığında وَقَعَ - وَجَدَ - وَجَدَ anlamlarına gelmektedir: وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ “Eğer borçlu darlık içinde ise ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin.”⁹⁷ Bu ayette كَانَ tâmmе olup, وَجَدَ anlamında kullanılmıştır.

c. Zait olması: Bu durumdaki كَانَ’nin varlığıyla yokluğu eşittir. Ne isimde ne de haberde amel edemez.⁹⁸ كَيْفَ نَكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا “Beşikteki bebekle nasıl konuşuruz? (dediler).”⁹⁹ Bazı âlimlere göre bu ayetteki كَانَ fiili zaittir.

d. Şan (durum, vaziyet ve hal bildiren) anlamında olması: Bu durumdaki كَانَ nâkıs gibi isim ve habere ihtiyaç duyar yalnız isimde müstetir (gizli) zamirden ibarettir. Ondan sonra gelen iki isim de merfudur.¹⁰⁰

إِذَا مَتَّ كَانِ النَّاسُ نِصْفَانِ شَامِتٌ وَأَخْرُ مُثْنٍ بِالَّذِي كُنْتُ أَصْنَعُ

“Öldüğümde insanlar yaptığım iş hakkında ikiye ayrılırlar kimisi yererken diğerleri takdir ederler.”¹⁰¹ Şiirindeki نِصْفَانِ kelimesi elifle merfu okunduğunda كَانَ fiili şan anlamında olur. Eğer mensup okunursa, كَانَ fiili, nâkıs olur.

فِئْلِي نَكِيس: Nakıs fiillerin camid¹⁰² olan kısmındandır.¹⁰³ Mazi dışında hiçbir çekimi yoktur. فَعِلَ veznindedir. Daha sonra tahfif için aynel fiili sakin olmuştur. Bir diğer görüşe göre de aslı لَا أَيْسَ şeklinde olup hemze ve elif atılıp bu halini almıştır.¹⁰⁴

⁹⁴ İmaduddin İsmail b. el-Efdal el-Eyyübi Ebi'l-Fidê, *el-Kunnâş fi'n-nahvi ve's-sarfî*, 2. bs. (Kahire: Mektebetu'l-edeb, 2003), 2: 38-39.

⁹⁵ Bakara, 2/280.

⁹⁶ Yasin, 36/82.

⁹⁷ Bakara, 2/280.

⁹⁸ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 347.

⁹⁹ Meryem, 19/29.

¹⁰⁰ el-Mahramî, *el-Muharrir fi'n-Nahvi*, 2: 591; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 349.

¹⁰¹ el-İmam Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Heme'u'l-hevêmi' fi şerhi cemi'l-cevâmi*, 3. bs. (Beyrut: Dâru'l-kutubil-ilmiyye, 1971), 1: 353.

¹⁰² Camid fiil, “üç zamandan (mazi, muzari, emir) sadece bir veya buzamandan da sadece (müfred – müzekker - gaip) ve (müfred - müennes) sığısı kullanılan fiillerdir.” bkz.: Kılıç, *Sarf Arapça dil Bilgisi*, 110.

¹⁰³ Aslan, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv İlmi*, 393.

¹⁰⁴ Mustafa ve dğr., *el-Mu'cem'l-vasîl*, 898; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 365.

لَيْسَ fiili sözlükte *değil* (dir) , *yok* (tur), *olmadı* gibi anlamlara gelir.¹⁰⁵ İstilahta ise; mübteda ve haberden ibaret olan isim cümlesinin başına gelip, mübtedayı kendine isim olarak ref' eden, haberi de kendine haber olarak nasb eden ve olumsuzluk ifade eden nakıs bir fiildir.¹⁰⁶ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا “İyilik evlere arkalarından girmeniz değildir.”¹⁰⁷ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى “Erkek kız gibi değildir.”¹⁰⁸

لَيْسَ fiili, dilcilerin kâhir ekseriyetine göre şimdiki zamanın nefyi (olumsuzluğu) için kullanılır. Örneğin لَيْسَ زَيْدٌ قِيَمًا الْآنَ Zeyd (şimdi) ayakta değildir., gibi bir cümle kurulabilirken, aynı cümlenin başına gelecek zamanı ifade eden (عَدَا) kelimesi getirilerek لَيْسَ زَيْدٌ قِيَمًا عَدَا Zeyd (yarın) ayakta değildir, şeklinde bir cümle kurulamaz. Kimi nahiv âlimine gere ise لَيْسَ fiili, mutlak nefiy içindir. Yani hem hâli (şimdiki zamanı) hem de istikbali nefiy edebilir.¹⁰⁹ لَيْسَ fiilinin gelecek zamanın nefyi için kullanılabildiğine dair şu ayet misal teşkil etmektedir: أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ “iyi bilin ki (azap) onlara geleceği gün kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz.”¹¹⁰ Ayeti Kerimede لَيْسَ fiili, gelecek zamanı nefiy etmektedir. Zira azabın kıyamet gününde onlardan uzaklaştırılmayacağı açıkça ifade edilmiştir.

صار ve Benzerleri :Bu fiillerden kasıt; durum değişikliği bildiren nâsîh fiilleridir. Bu fiiller altı tanedir. بَاتَ - أَضْحَى - أَصْبَحَ - أَصْبَحَ - أَصْبَحَ - أَصْبَحَ fiilleridir. Bu fiiller birden fazla anlama gelmektedirler. بَاتَ fiili dışındaki diğer beş fiil belli bir zaman (sabah, kuşluk, akşam vb.) dilimine girmeyi ifade etmektedir. Bu anlamda kullanıldıklarında tam fiil olmaktadır. Bu durumda nâkıs hatta nâsîh fiil olmaktan çıkmaktadırlar. Ancak بَاتَ fiili, oldu, dönüştü anlamında kullanıldığında ismi ref' haber de nasb eden, nakıs fiiller grubundan sayılmaktadır. Bu altı fiil, kullanıldıkları her iki anlama da birer misal vererek şöyle özetlenebilir:¹¹¹

¹⁰⁵ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 127; Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfî*, 3: 63.

¹⁰⁶ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfî*, 3: 1: 63.

¹⁰⁷ Bakara, 2/189.

¹⁰⁸ Ali İmran, 3/36.

¹⁰⁹ Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîrud-Dîn el-Endülûsî, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 1. bs. (Kahire: Mektebetu'l-hâncî, 1998,) 3: 1157; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 365; Ebi'l-Fidê, *el-Kunnâş fi'n-nahvi ve's-sarfî*, 2: 42; en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 380

¹¹⁰ Hud, 11/8.

¹¹¹ Sa'îd b. Süleyman el-Kerrâmî es-Simlâlî es-Sûsî, *Tenbîhu't-talabeti 'ale ma'âni'l-Elfiyyeti*, 1. bs. (Riyad: Dâr et-tedmuriyye, 2008), 1: 385-386; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 127; Sadru'l Afâdil el-Kâsım b. el-Hüseyn b. Ahmed el-Havârmî, *et-Tuhmiye Şerhu'l-mufassal fi sun'ati'l-i'râbi*, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1971), 2: 193.

صَارَ fiili: Muzarisi يُصِيرُ mastarı ise صَيَّرَ ve مَصِيرًا vezinlerine gelmektedir. Sözlükte; oldu, dönüştü, bir durumdan diğer bir duruma intikal etmek ve meydana gelmek anlamlarına gelmektedir.¹¹² Terim anlamı; kendisine dâhil olduğu ismini, haberinin ifade ettiği bir durumdan başka bir duruma değiştiren nakıs bir fiildir.¹¹³ Zeyd alim oldu. صَارَ زَيْدٌ عَالِمًا *“İyi bilin ki bütün işler sonunda Allah’a döner.”*¹¹⁴ Bu ayetteki صَارَ fiili, mübteda ve habere giren nâkis fiil değildir. جَاءَ fiili anlamındadır.

إِصْبَاحًا Fiilleri: أُصْبِحَ fiilinin muzarisi يُصْبِحُ mastarı da أَصْبَحَ veznine gelmektedir. Sözlükte *sabaha girmek; sabah girme vakti yaklaşma; lambayı yakmak ve olmak* anlamlarına gelmektedir.¹¹⁵ Terim anlamı, *“haberinin anlamı sabah vaktinde isimle iktiran ettiğini ifade eden nakıs bir fiildir.”*¹¹⁶ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ *“derken onu kestiler fakat pişman oldular.”*¹¹⁷ *Musa'nın anası kalbi bomboş kaldı.”*¹¹⁸

أَضْحَى fiilinin muzarisi يُضْحِي olup mastarı da إِضْحَاءٌ veznindedir. Sözlükte *kuşluk, vaktine varmak, oldu, bir şeyi meydana çıkarmak, açıklamak, kuşluk vaktinde iş yapmak, uzak olmak ve kuşluk namazı kılmak* gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁹

أَضْحَى fiilinin ıstılahi anlamı, ismin haberle nitelenmesini kuşluk vaktinde meydana geldiğini ifade eden nakıs bir fiildir.¹²⁰ وَأَنْتَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى *“Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın.”*¹²¹ Kur'an-ı Kerimde sadece bu ayette geçen أَضْحَى fiili tâmm olup ne isim ne de haber almadığı görülmektedir.

أَمْسَى fiilinin muzarisi يُمِئِي vezninde olup mastarı da إِمْسَاءٌ ve مُمِئِي vezinlerine gelmektedir. Sözlükte, *akşama girmek akşamlamak ve akşama kalmak* anlamlarına

¹¹² Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'l-vasît*, 548; Güneş, *Arpça Türkçe Sözlük*, 690; İbrahim Sarmış, *Metin ve Alişturmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, (Konya: Esra Basım Yayın Organizasyon, 2008), 546; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 353.

¹¹³ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 1: 63.

¹¹⁴ Şura, 42/53.

¹¹⁵ Arif Erkan, *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, b.y. (İstanbul: Yasin Yayın Evi, 2006), 282.

¹¹⁶ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 3: 62.

¹¹⁷ Şuara, 26/157.

¹¹⁸ Kasas, 28/10.

¹¹⁹ Erkan, *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, 294.

¹²⁰ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 3: 64.

¹²¹ Taha, 20/119.

gelmektedir.¹²² أَمْسَى fiilinin terim anlamı, ismin haberle nitelenmesinin akşam vaktinde gerçekleştiğini ifade eden nakıs bir fiildir.¹²³

Bu fiillerin zaman zarfları farklı olsa da kullanım itibariyle üç anlamda kullanılmaktadır. Konuyu uzatmamak babından üçü de aynı maddede değerlendirilmiştir.¹²⁴

Birinci anlam, cümlelerin mefhumu belli olan (sabah, kuşluk ve akşam) vakitlerde gerçekleşmesidir. Bu anlamda kullanıldığında mübtedayı ref' haberi de nasb etmektedir. أَصْبَحَ زَيْدٌ عَالِمًا Zeyd alim oldu. أَصْحَى زَيْدٌ أَمِيرًا Zeyd emir (hükümdar) oldu. أَمْسَى زَيْدٌ عَارِفًا Zeyd arif (bilen) oldu.

İkinci anlam, اَصْبَحَ fiili anlamında olmalarıdır. "أَصْبَحَ زَيْدٌ غَنِيًّا" "Zeyd zengin olarak sabahladı." Yani Zeyd zengin oldu demektir. Diğer iki fiil için de durum aynıdır.

Üçüncü anlam, tam fiil olmalarıdır. Fâil, bu malum (sabah, kuşluk ve akşam) vakitlerine girdi anlamındadır. Bu anlamda kullanıldığında nâkıs fiil olmaktan çıkıp, fâiliyle yetinen normal fiil olmaktadır. أَصْبَحْنَا sabahladık. أَصْبَحْنَا kuşluk vaktine girdik. Cümleleri fiil ve fâillerinden ibarettir. Mübteda ve habere dâhil olmamışlardır.

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ "Öyleyse akşama girdiğinizde sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tespih edin."¹²⁵ Ayeti kerimedeki تُصْبِحُونَ fiili, tam fiil olup içinde gizli olan (أَنْتُمْ) fâiliyle yetinmektedir.

وَأَنْتَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى "Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın."¹²⁶ Kur'an-ı Kerim'de sadece bu ayette geçen أَضْحَى fiili tâmm olup ne isim ne de haber almadığı gözlemlenmektedir.

ظَلَّ ve بَاتَ Fiilleri: ظَلَّ fiilinin muzarisi يَظُلُّ mastarı da ظَلًّا ve ظُلُولًا vezinlerine gelmektedir. Sözlükte; olmak, gündüz vakti, yapmaya devam etmek ve sürdürmek anlamlarına gelmektedir.¹²⁷ Terim anlamı, ismin haberle olan iktiranı gün boyu ifade eden nakıs bir fiildir. Örnek: وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا "onlardan biri kız ile

¹²² Erkan, *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, 443.

¹²³ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 3: 62.

¹²⁴ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'l-vasit*, 551; Ebi'l-Fidê, *el-Kunnâş fi'n-Nahvi ves-Sarfi*, 2: 40-41; es-Sûsî, *tenbîhu't-talabeti 'ale ma'âni'l-Elfiyyeti*, 1: 385-386; el-Havârmî, *et-Tuhmiye şerhu'l-mufassal fi sun'ati'l-i'râbi*, 2: 193; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 383.

¹²⁵ Rum, 30/17.

¹²⁶ Taha, 20/119.

¹²⁷ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasit*, 617; Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 3: 63; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 744-745.

“وَأِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا¹²⁸ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا¹²⁸ müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir.”¹²⁸ “onlardan biri Rahman'a örnek kaldığı (isnat ettiği kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman öfkesinden yüzü simsiyah kesilir.”¹²⁹

vezinlerine *بَاتَ* fiilinin muzarisi *بَيَّيْتُ* mastarı da *مَبَاتًا* - *مَبِيئًا* - *بَيِّنًا* - *بَيِّنُوتَةً* gelmektedir. Sözlükte; *gecelemek, geceyi geçirmek, gece boyunca devam etmek, gece boyunca kalmak, gece boyunca yapmak* anlamlarına gelmektedir.¹³⁰ Terim anlamı; ismin haberle olan iktirani gece boyu ifade eden nakıs bir fiildir.¹³¹ *وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ*¹³¹ “Onlar Rablerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyendir.”¹³²

بَاتَ ve *ظَلَّ* fiilleri, iki anlamda kullanılmaktadır:¹³³ Birinci anlam, cümlenin ifade ettiği anlamın malum olan (gündüz ve gece) iki vakitle bitştirildiğine delalet etmeleri şeklindedir. Örnek: *وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ* “Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşkınlık içinde öyle geveleyip dururdunuz.”¹³⁴ İkinci anlam *بَاتَ* fiili anlamında olmaları şeklindedir. Örnek: *وَأِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا لَأَنَّا ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ* “Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir.”¹³⁵ Ayeti kerimedeki *ظَلَّ* fiili, *بَاتَ* fiili anlamında kullanılmıştır. *بَاتَ حَزِينًا* “Hüzünlü geceledi (hüzünlü oldu).”

İstirrar (devamlılık) İfade Eden Fiiller: İstirrar (devamlılık, süreklilik) bildiren fiillerden maksat başında nefiy (olumsuzluk) edatı olan fiillerdir. Bu fiiller anlamca bir olup *hâlâ, daima, öteden beri, henüz, devamlı, sürekli, sürekli olarak* gibi manalara gelir.¹³⁶ İstilahta ise “*haberinin manasının mübtedayla olan münasebetin devam ettiğini (istirrarı) bildiren fiillerdir*” şeklinde tanımlanmıştır.¹³⁷

¹²⁸ Nahl, 16/58.

¹²⁹ Zuhruf, 43/17.

¹³⁰ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasit*, 65; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 104.

¹³¹ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfî*, 3: 65.

¹³² Furkan, 25/64.

¹³³ el-Havârmî, *et-Tuhmiye şerhu'l-mufassal fi sun'ati'l-i'râbi*, 2: 195; Ebi'l-Fidê, *el-Kunnâş fi'n-nahvi ve's-sarfî*, 2: 41; es-Sûsî, *Tenbîhu't-talabeti ale ma'âni'l-Elfiyyeti*, 1: 384-385.

¹³⁴ Vakia, 56/65.

¹³⁵ Nahl, 16/58.

¹³⁶ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasit*, 430.

¹³⁷ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 358; Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfî*, 4: 64-66; el-Havârmî, *et-Tuhmiye şerhu'l-mufassal fi sun'ati'l-i'râbi*, 2: 195; es-Sûsî, *Tenbîhu't-talabeti 'ale ma'âni'l-Elfiyyeti*, 1: 387.

Örnek: *Biz onları biçilmiş ekin, sönmüş ateş gibi yapıncaya kadar bu feryatları devam etti.*¹³⁸

Bu fiiller haddi zatında olumsuzluk ifade etmektedir. Başlarına olumsuzluk ifade eden *مَا*’nın da gelmesiyle olumlu fiile dönüşürler. Zira Arap dilindeki *نَفِي النَّفِي* (olumsuzun üzerine gelen olumsuzluk cümleyi olumluya çevirir) kuralı gereğince bu fiiller olumluya dönmüş olurlar. Toplamda dört fiildir: *مَا زَالَ*, *مَا بَرِحَ*, *مَا زَالَ*, *مَا بَرِحَ*. *مَا زَالَ*, *مَا بَرِحَ* fiilleridir. *مَا فَتَى الطَّالِبِ يَسْتَظْكَرُ دُرُوسَهُ* ¹³⁹ *مَا فَتَى*, *مَا أَنْفَكَ* *devam ediyor.* *مَا أَنْفَكَ المَظْلُومُ عَائِرًا* *“Mazlum (durumu) tökezlemeye devam ediyor.”* *مَا بَرِحَ* *“Mümin rabbini anmaya devam ediyor.”*

وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا *“Ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.”*¹⁴⁰

كَادَ ve Kardeşleri: Mukarebe fiilleri olarak da isimlendirilen *كَادَ* ve kardeşleri¹⁴¹ aslı mübteda ve haber olan isim cümlesinin başına gelip mübtedayı kendine isim olarak ref’ eden ve ikinci ismi de kendine haber olarak nasb eden nâsîh/nakîs fiillerdir.¹⁴² *يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ*¹⁴³ *“ (Bu ağacın yağı) ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak.”* Ayeti kerimede *يَكَادُ* fiili, *زَيْتٌ* kelimesini isim olarak ref’ edip, ondan sonra gelen *يَكَادُ* cümlesini de haber olarak mahallen nasb etmiştir. *فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ* *“Demek ki yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız öyle mi?”*¹⁴⁴

كَادَ ve kardeşleri, *كَانَ* grubu gibi ismi ref’ haberi de nasb etmektedir. Bununla birlikte kendine has bazı meziyetleri vardır. Bu özellikler şunlardır. Haberin daima muzari fiille başlayan fiil cümlesi olması ve bu muzari fiil bazen (*أَنَّ*) edatıyla bitişirken bazen de bu edat olmadan da kullanılmasıdır. *عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ* *“Umulur ki*

¹³⁸ Enbiya, 21/15.

¹³⁹ Abdülğani, *el-Muvsü’atu’s-şâmîle fi’n-nahvi ve’s-sarfî*, 3: 64-65. Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 128; el-Mûsilî, *Şerhu’l-mufassal*, 4: 358-359; el-Havârmî, *et-Tuhmiye Şerhu’l-mufassal fi Sun’ati’l-râbi*, 2: 195; Ebi Abdullah Muhammed b. Dâvud es-Sanhâcî İbn Ecrûm, *Şerhu’l-mukaddemeti’l-ecrûmiyye*, 1. bs. (Beirut, Dâru İhyâ et-Turâs el-‘Arabiyye, 2009), 203.

¹⁴⁰ Meryem, 19/31.

¹⁴¹ *كَادَ* ve *كَانَ* (kardeşleri) terimi nâkîs fiilleri topluca ifade etmek için istiâr-i musarrah edebi sanatı ile kullanılan bir tabirdir. Bkz: el-Hudarî, Haşiyetü’l-Hudarî, 110; Irmak, *Arapça’da Nâsîh Fiiller*, 8.

¹⁴² Fâris, *Ahvâun fi kavâ’idi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, 163.

¹⁴³ Nur, 24/35.

¹⁴⁴ Muhammed, 47/22.

Rabbiniz size merhamet eder.”¹⁴⁵ “Neredeyse gökler üstlerinden çatlayacaklar.”¹⁴⁶ Mukarebe fiillerinden olan birinci ayette عَسَى fiili (أَنْ) edatıyla beraber kullanılmıştır. İkinci ayette de تَكَادُ fiili edat almada geçmektedir.

كَادَ ve kardeşleri mana açısından kendi aralarında üç kısma ayrılmaktadır:¹⁴⁷

a. Mukarebe fiilleri (أفعالُ المُقَارَبَةِ): كَادَ – كَرُبَ – أَوْشَكَ

b. Recâ fiilleri (أفعالُ الرَّجَاءِ): عَسَى – حَرَى – إِخْلُوقَ

c. Şuru’ fiilleri (أفعالُ الشُّرُوعِ): جَعَلَ – عَلِقَ – هَبَّ – قَامَ – بَدَأَ – إِنْبَدَأَ – إِنْبَرَى

Mukârebe Fiilleri (أفعالُ المُقَارَبَةِ): Sözlükte; e yazdı, -ecek, -acak, az kalsın, neredeyse, -mek üzere(ydi) gibi anlamlara gelen mukârebe (yaklaştırma) fiillerinin terim anlamı; haberde bildirilen eylemin meydana gelmesinin yakın olduğunu bildiren nâsîh/nakıs fiillerdir.¹⁴⁸ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لَبِيئًا¹⁴⁸ “(cinler) nerede ise (Kur'an-ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı.”¹⁴⁹

Mukârebe fiilleri كَادَ – كَرُبَ – أَوْشَكَ olmak üzere toplamda üç tanedir. كَرُبَ hariç geri kalan iki fiilin mazinin yanında muzari sığaları da kullanılmaktadır. Bütün mukârebe fiilleri (أَنْ) edatı ile beraber ve (أَنْ) edatı olmadan da kullanılmaktadır.¹⁵⁰

كَادَ Fiili: كَادَ fiilinin muzarisi يَكَادُ mastarı da كَوْدًا vezinlerine gelmektedir.¹⁵¹ Sözlükte yaklaştı, yakın oldu anlamlarına gelen كَادَ fiilinin terim anlamı; “haberde bildirilen eylemin meydana gelmesinin yakın olduğunu bildiren nâsîh/nakıs fiildir.”¹⁵² Bu fiil, yarı mutasarrıf olup mazinin yanında muzari ve ismi fâil vezinlerin çekimleri de gelmektedir.¹⁵³ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ “(bu ağacın yağı) ateş

¹⁴⁵ İsra, 17/8.

¹⁴⁶ Şura, 42/5.

¹⁴⁷ Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 604; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 139; Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559; Ahmet Yüksek, *Ben de Arapça Öğreniyorum*, 4. bs. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 132.

¹⁴⁸ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmîle fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 3: 103; Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 605; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 139.

¹⁴⁹ Cin, 72/19.

¹⁵⁰ Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 605; Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559.

¹⁵¹ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'l-Vasît*, 819.

¹⁵² Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmîle fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 3: 103; Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 605; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 139.

¹⁵³ İd, *en-Nahvu'l-musaffâ*, 215.

*dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak.*¹⁵⁴ Ayeti kerimede يَكَادُ fiili, mutasarrıf muzari olarak gelip ismi olan زَيْتٌ kelimesini ref' haberi olan يُضِيءُ cümlesini mahallen nasb etmiştir. تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ. “Neredeyse gökler üstlerinden çatlayacaklar.”¹⁵⁵

Fiili: كَرُبٌ fiili camid (sadece mazi vezni kullanılan) bir fiil olup mastarı da كَرُبًا¹⁵⁶ vezninde olan كَرُبٌ fiilinin terim anlamı; (*haberde bildirilen eylemin meydana gelmesinin yakın olduğunu bildiren nâsîh/nakıs fiildir.*)¹⁵⁷ كَرُبٌ قَلْبُهُ مِنْ حُزْنِهِ “kalbî kederinden az kalsın eriyecekti.”

كَرُبُ الْقَلْبِ مِنْ جَوَاهِ يَذُوبُ حِينَ قَالَ الْوَشَاتُ هَذَا غَضُوبٌ

“Müfsitler (dedikoducular), Hint sana kızmış dediklerinde kalbîm hüzünden neredeyse eriyecekti.”¹⁵⁸ Şiirdeki كَرُبٌ fiili nâkıs fiildir. الْقَلْبُ damme ile merfu كَرُبٌ nin ismi يَذُوبُ cümlesi de mahallen mensup haberidir.

Fiili: أَوْشَكَ fiilinin muzarisi يُوشِكُ olup mastarı da إِيْشَاكًا veznindedir. Sözlükte *hızlı gitmek, ola yazmak ve yaklaşmak* anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁹

Terim anlamı ise “Haberde bildirilen eylemin meydana gelmesinin yakın olduğunu bildiren nâsîh/nakıs fiildir.”¹⁶⁰ Bu fiil, كَادٌ gibi yarı mutasarrıf nakıs bir fiildir. Zira bu fiilin, mazinin yanında muzari ve ismi fâil sıgalarının çekimleri de kullanılmaktadır.¹⁶¹

يُوشِكُ مَنْ فَرَّ مِنْ مَنِيَّتِهِ فِي بَعْضِ غِرَاتِهِ يُوقِفُهَا

¹⁵⁴ Nur, 24/35.

¹⁵⁵ Şura, 42/5.

¹⁵⁶ Mustafa v.dğr. *el-Mu'cem'l-vasîl*, 833.

¹⁵⁷ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmîle fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 3: 103; Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 18. bs. (İzmir: Cemre Kitap Yayın Dağıtım, 2012), 605; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 139.

¹⁵⁸ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabîyye*, 394.

¹⁵⁹ Erkan, *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, 541.

¹⁶⁰ Abdülğani, *el-Muvsü'atu's-şâmîle fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 3: 103; Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 605; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 139.

¹⁶¹ es-Sûsî, *Tenbihu't-talabeti 'ale ma'ânî'l-Elfiyyeti*, 1: 424-425; en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabîyye*, 394-395.

“Zorluklardan (savaş) korkarak ölümden kaçan kişiye, ölümün ona isabet etmesi çok yakındır.”¹⁶²

فَأِنَّكَ مُوشِكٌ أَنْ لَا تَرَاهَا وَتَعُدُّوْنَ غَاصِرَةَ الْعَوَادِي

“Neredeyse onu bir daha görmeyebilirsin onunla aranda engeller olabilir.”¹⁶³

Birinci şiirdeki اَوْشَكَ fiili, muzari, ikincisinde ise ismi fâil olarak kullanıldığı açıkça gözlemlenmektedir.

Recâ Fiilleri (أفعال الرجاء:)Sözlükte *belki, umulur ki,*¹⁶⁴ *herhalde, ola ki, ...abilir* gibi manalara gelen recâ fiilleri ıstılahta; umut bildiren fiiller olarak tanımlanmıştı. Başka bir ifadeyle, haberde belirtilen işin meydana gelmesinin umulduğunu belirten nâsîh fiillerdir.¹⁶⁵ “Umulur ki rabbiniz size merhamet eder.”¹⁶⁶ Ayeti kerimede عَسَى fiili umut bildiren bir fiil olmakla beraber aslı mübteda haber olan (رَبُّكُمْ) ve (أَنْ يَرْحَمَكُمْ) isimlerinin amellerini nesh ettiği gözlemlenmektedir. Recâ fiilleri, camid fiil olmalarından ötürü mazinin dışında hiçbir çekimleri yoktur. Bunlar حَرَى - إِخْلُوقَ عَسَى fiilleridir.¹⁶⁷

Fiili Camid olan عَسَى fiili, sözlükte *olur ki, ola ki, şayet, meğerki umulur ki, olur ve gerektirir* gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶⁸ İstılahta, haberde belirtilen işin meydana gelmesinin umulduğunu belirten nâsîh fiildir, şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶⁹ “Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak eder edecek ve sizi bu yerde (Mısır'da) egemen kılıp, nasıl davranacağınıza bakacaktır.”¹⁷⁰

¹⁶² en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 394.

¹⁶³ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 395.

¹⁶⁴ es-Seyid eş-Şerif Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Cürcanî el-Hanefî, *et-Tarifet*, 4. bs. (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 816), 112.

¹⁶⁵ Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559-560; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 140; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 605.

¹⁶⁶ İsra, 17/8.

¹⁶⁷ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 140; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 605.

¹⁶⁸ Erkan, *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, 1654.

¹⁶⁹ Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559-560; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 140; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 605.

¹⁷⁰ Araf, 7/129.

عَسَى fiili, genellikle (أَنْ) edatı ile beraber kullanılır. Fakat (أَنْ) olmadan kullanılması nadir olsa da mümkündür.¹⁷¹ “Umulur ki rabbiniz size merhamet eder.”¹⁷² Ayeti kerimede عَسَى fiili (أَنْ) ile beraber kullanılmıştır.

عَسَى الْكَرْبُ الَّذِي أَمْسَيْتُ فِيهِ يَكُونُ وَرَاءَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ

“Umut ederim ki bu içinde bulunduğum kederin arkasında ferahlık olur.”¹⁷³ Şiirde عَسَى fiili, (أَنْ) edatı olmadan kullanılmıştır.

حَرَى Fiili

حَرَى fiili, sözlükte; belki olur, olabilir ve muhtemel gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷⁴ İstilahta; “Haberde belirtilen işin meydana gelmesinin umulduğunu belirten nâsîh fiildir,” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁷⁵

إِنْ تَقُلْ هُنَّ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ فَحَرَى أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ وَكَانَ

“Eğer onların beni Abdi şems kabilesinden olduklarını dersen, o ozaman olması umulur hatta oldu.”¹⁷⁶ Şiirde حَرَى fiili, umut bildiren nâsîh fiil olduğu gözlemlenmektedir.

إِخْلُوقَ Fiili

إِخْلُوقَ fiili, muzarisinde (أَنْ) girmesinin vacip olması konusunda حَرَى fiili, gibidir, yani haberinin başında (أَنْ) girmesi zorunludur.¹⁷⁷ “Gök yüzünden yağmur yağması umuluyor.”

أَفْعَالُ الشَّرُوعِ (Şuru' Fiilleri)

Sözlükte,-meğe başladı, umulur ki, herhalde, ola ki, - bilir¹⁷⁸ başlamak, işe girişmek ve dalmak gibi anlamlara gelen şuru fiili, ıstilahta; haberde bildirilen

¹⁷¹ Abdülğani, *el-Muvsü 'atu'ş-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 106.

¹⁷² İsra, 17/8.

¹⁷³ Abdülğani, *el-Muvsü 'atu'ş-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 106.

¹⁷⁴ Erkan, *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, 992.

¹⁷⁵ Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 559-560; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 140; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 605.

¹⁷⁶ el-İmam Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Heme'u'l-hevêmi' fi şerhi cemi'l-cevâmi*, 3. bs. (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1971), 1: 412.

¹⁷⁷ es-Sûsî, *Tenbîhu't-talabeti 'ale ma'ânî'l-Elfiyyeti*, 1: 419; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 181.

¹⁷⁸ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 140.

eylemin meydana gelmeye başladığını bildiren nâsih/nakıs fiillerdir.¹⁷⁹ وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ “Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar.”¹⁸⁰ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ

كَادَ ve kardeşlerinin üçüncü bölümü, şuru’ (başlama) fiilleridir. Bu fiillerin sayısında nahiv âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Nahvin klasik ve modern kitaplarında bu fiillerin sayısı ve mahiyetinde farklılık göze çarpmaktadır. Bunun sebebi de bu fiillerden başka oluş belirten herhangi bir fiilden sonra muzari bir fiil gelirse, bu fiilin kendi anlamı atılarak (başladı) anlamı verilir ve şuru’ fiillerden olmuş olur.¹⁸¹ Bu fiillerin haberi, muzari fiilden oluşan fiil cümlesi olmalıdır. Aynı zamanda bu fiillerin haberinde (أَنَّ) edatının girmesi mümkün değildir. Bu fiillerin en meşhurları şunlardır:¹⁸² جَعَلَ، أَخَذَ، شَرَعَ، بَدَأَ، ابْتَدَأَ، أَنْشَأَ، قَامَ، عَادَ، رَاحَ، أَقْبَلَ، طَفِقَ، عَلِقَ، ابْتَرَى، هَبَ¹⁸²

جَعَلَ ve طَفِقَ Fiilleri

Şuru’ (başlama) fiillerinden yalnızca طَفِقَ ve جَعَلَ fiillerinin maziyle beraber muzari çekimleri de kullanılmaktadır. Yani kısmen mutasarrıf fiillerdir.¹⁸³ وَطَفِقَا “Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar.”¹⁸⁴ جَعَلَ الْمَجْنُونُ يَصْرُخُ “Deli bağırmaya başladı.”

شَرَعَ – أَخَذَ ve Diğerleri:

Yukarıda zikri geçen طَفِقَ ve جَعَلَ fiilleri dışındaki geri kalan şuru’ (başlama) fiillerinin tamamı camid (donuk) fiillerdir. Sadece mazi olarak kullanılmaktadır.¹⁸⁵ Şuru’ fiillerin bir kısmına şu örnekler verilebilir: أَخَذَ الْوَلَدُ يَبْكِي “çocuk ağlamaya başladı.” شَرَعَ الطَّالِبُ يَفْرَأُ “öğrenci okumaya başladı.” Şuru’ fiillerin geri kalanları da böyledir.

¹⁷⁹ el-Hudari, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 285.

¹⁸⁰ Araf, 7/22.

¹⁸¹ Sarıms, *Metin ve Alistirmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 560; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 606.

¹⁸² er-Râcihi, *et-Tatbîku'l-nahvî*, 158; Fâris, *Ahvâun fi kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 163; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 140.

¹⁸³ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 396.

¹⁸⁴ Araf, 7/22.

¹⁸⁵ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 396.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALBÎ FİİLLER (أَفْعَالِ قُلُوب)

Bu bölümde konunun ana çerçevesinin daha iyi anlaşılabilmesi için ef'âl-ı kulûb ve Kuran'ı Kerim'deki kullanımını incelenecektir. Bu maksatla önce ef'âl-ı kulûbun tanımı, genel özellikleri, yapıları, kendine has bazı özellikleri ve kullanılış şekilleri üzerinde durulacaktır.

1.1. KALBÎ FİİLLERİN TANIMI

Kalbin çoğulu olan kulûb kelimesi, müzekkerlik (erlik) ifade etmektedir. Kalbin sözlük anlamı; *çevirme, döndürme, ters çevirme, dönüştürme, kalp, akıl, öz, cevher, merkez, orta, ruh, can* gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁶ Sözlük anlamıyla uyumlu bir şekilde kalple yani zihinle ve içteki duygularla kaim olan fiillere ef'âl-ı kulûb denilmektedir.¹⁸⁷

Kur'an-ı Kerim'de kalp ile ilgili şu ifadeler geçmektedir:

“Onu, senin kalbine n_zl_ b_e r_ü_ü_ a_m_în_ _e_l_î_ q_ü_l_b_î_ k_î_î_ l_î_ k_ü_n_ m_î_n_ m_ü_n_d_r_î_n_ b_î_l_s_â_n_ _e_r_b_î_ m_ü_b_î_n_ uyarıcılardan olası_ diye açık bir Arapça ile Rûhu 'l-emîn (Cebrail) indirmiştir.”¹⁸⁸

hz. Peygamber de kalple ilgili şunları dile getirmiştir:

Sizlere kalpleri en ince olan Yemenliler geldi.”¹⁸⁹

¹⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu 'l- Arab*, 271; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 972.

¹⁸⁷ Tacettin Uzun, *Arapça Sarf-NahivTerimleri Sözlüğü*, 1. bs.(Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012,) 17.

¹⁸⁸ Şu'arâ, 26/193-195.

¹⁸⁹ Buhari, *Meğazi*, 74.

Terim anlamı, isim cümlesine (mübteda ve habere) dâhil olup ibtidayı nesh edip yerine geçen, mübteda ile haberde amel edip iraplarını değiştiren ve mübtedanın sadaretini (başta olmasını) iptal eden fiillerdir.¹⁹⁰ Başka bir ifadeyle ef'âl-ı kulûb; “mübteda ve habere dâhil olup, amel etmeleri ve şekil açısından veya sadece amelleri açısından mübteda ve haberin hükümlerinin izale edilip değiştiren fiillerdir.” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹¹

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir.”¹⁹²

وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسِبْنَهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ “Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, ve sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır.”¹⁹³

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ، ONLARI KÂFİRLERE İADE ETMEYİNİZ.”¹⁹⁴

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَنَرَاهُ قَرِيبًا “Şüphesiz onlar onun (azabı) uzak olduğunu görüyorlar (sarıyorlar) biz ise onu yakın görüyoruz.”¹⁹⁵

Yukarıda ifade edilen ayetlerde örnek olarak zikredilen ve ef'âl-ı kulûbtan olan (رَأَى ve حَسِبَ عَلِمَ ظَنَّ) fiilleri asılları mübteda ve haber olan isimlere dâhil olup onları mübteda ve haber olmaktan çıkarıp kendilerine birinci ve ikinci meful olarak nasb ettikleri görülmektedir. Zira “يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ” ayetinde ظَنَّ fiili kendisine dâhil olmadan irabı هُمْ zamiri mübteda ve مُلَاقُوا ismi de haberdir.

Nahiv âlimleri ef'âl-ı kulûbun taksimatı ve sayısı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazı kaynaklarda ef'âl-ı kulûb; *ilim*, (yakîn ve kesinlik) anlamına gelen ve *zan*/şek anlamına gelenler, olmak üzere iki kısma ayırmışlardır.¹⁹⁶ Kimi nahiv kaynaklarında ise kalbî filler üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar da, *bilmek* (الْيَقِينُ),

¹⁹⁰ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-'Arabiyye*, 379.

¹⁹¹ 'İd, *en-Nahvu'l-musaffâ*, 189.

¹⁹² Bakara, 2/46.

¹⁹³ Âl-i İmran, 3/188.

¹⁹⁴ Mümtehine, 60/10.

¹⁹⁵ Me'âric. 70/6-7.

¹⁹⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 14. bs. (Kahire, y.e.y., 1119), 1: 5; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 216; Ebi İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtibî, *Şerhu'ş-Şâtibi*, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1971), 2: 405.

sanmak, tahmin etmek (الرُّجْحَانُ) ve tahvil değiştirme (النَّحْوِيلُ) anlamlarına gelenlerdir.¹⁹⁷

Ef'âl-ı kulûbun üç kısma ayrıldığı bazı eserlerde bu üç kısmın neler olduğu konusunda da ihtilaf edilmiştir. Kimi yerlerde kalbî fiiller, zan, yakîn ve her iki (zan ve yakîn) anlama da gelebilenler olmak üzere üçe ayrılmışlardır.¹⁹⁸ Nahiv âlimlerinin bazıları da ef'âl-ı kulûbu dört kısma ayırmıştır: Bunlar zan anlamına gelenler, yakîn anlamına gelenler, hem zan hem de yakîn anlamına gelenler ve tahvil anlamına gelenler şeklindedir.¹⁹⁹

Ef'âl-ı kulûbun klasik ve modern kaynaklarda taksimatı ve sayısı konusundaki bu ihtilaflar bazı fiillerin tadmin (bir fiilin başka bir fiilin anlamını içermesi) yoluyla başka fiillerin anlamlarında kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin aslında tahvil fiillerinden olan جَعَلَ fiili hem şek hem de yakîn fiillerinde zikredilmiştir. Fakat bu fiilin asıl işlevi tahvil (değiştirmedir).

1.2. KALBİ FİİLLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Ef'âl-ı kulûb yerine göre iki veya üç meful alabilmektedir. كان ve كاد grubundan sonra mübteda ve haberin hükmünü ortadan kaldırıp nesh eden fiillerin üçüncüsü olan bu fiiller aynı zamanda ظَنَّ وَأَخَوَاتُهَا (zanne ve kardeşleri) ve افعال الشك (şek ve yakîn fiilleri)²⁰⁰ وَأَخَوَاتُهَا جَعَلَ (şek ve kardeşleri)²⁰¹ olarak da isimlendirilmektedir. Fakat nahiv âlimlerinin katında bu fiiller daha çok zanne ve kardeşleri olarak şöhret bulmuştur.²⁰²

Ef'âl-ı kulûbun iki meful alması bütün nahiv âlimleri arasında kabul görmüştür. Fakat manası kalple kaim olan her fiilin iki meful alması söz konusu değildir. Zira manası kalple kaim olan bazı fiiller tek meful nasb etmektedir. Zira

¹⁹⁷ Hafız Hasan Hüsni Celal, *en-Nahvu li'l-Cemi'*, b.y. (Kahire: y.e.y., 2010.) 80; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 146-147, Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 603.

¹⁹⁸ el-Hasan b. Kasım el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye* 1. bs. (Beyrut: Dâr mektebetü'l-meârif li't-tabî ven-neşri, 2007), 1: 242; ed-Demâminî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 340.

¹⁹⁹ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1465; Abdülhamid, *et-Tuhfetü's-seniyye*, 159; Hüseyin Tural, *Arapça Gramer ve İ'râb Teknikleri en-Nehvu'l - 'Arabî*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 300-301.

²⁰⁰ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4:315; Nureddin Abdurrahman Câmî Molla Cami, *Molla Cami 'ale-l-kâfiye el-fevâidü'z-ziyâiyye*, b.y. (y.y., y.e.y., t.y.), 234.

²⁰¹ Celal, *en-Nahvu li'l-Cemi'*, 83.

²⁰² Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 3.

عَرَفَ (bildi) ve فَهَمَ (anladı) gibi fiiller manası kalple olmasına rağmen tek meful almışlardır. حَزِنَ (hüzünlendi) ve خَبِنَ (korktu) gibi lâzımî²⁰³ fiiller de hiçbir meful almamışlardır.²⁰⁴

Ef'âl-ı kulûb manaları kalple ilgili olup ve kalple kaim olan *zannetmek, sanmak, şüphelenmek, inanmak, bilmek* gibi manalar taşıdığı için ef'âl-ı kulûb olarak isimlendirilmiştir.²⁰⁵ Bazı nahiv âlimleri bu fiillerin ef'âl-ı kulûb olarak isimlendirilmelerini bu fiillerin şek (şüphe) ve yakîn anlamlarına gelmelerine bağlıyorlar.²⁰⁶

Yakîn, ister olumlu ister olumsuz olsun bir hükmün kesin olmasına denir. Bu kesinlik de zaruri ve akli olmak üzere iki yolla bilinir. Zaruri; beş duyu organla idrak edilene denir. Örneğin gökyüzünün üstümüzde, yeryüzünün altımızda olduğunu bilmek, iki sayısının bir sayısından daha fazla ve üç sayısından da az olduğunu bilmek gibi. Akli ise; aksi iddia edilmedikçe öne sürülen delile denir. Başka bir delille aksi iddia edilip tereddüt olursa şek olur eğer iki durumdan biri tercih edilirse tercih edilen zan, tercih edilemeyen ise şek olur.²⁰⁷

1.3. EF'ÂL-I KULÛBUN YAPISI

Adından anlaşılacağı üzere kalbî fiillerin harf olanı yoktur. Tamamı fiil ya da ameli bu fiilin mastarında veya fiil gibi amel eden müştaklarda (türemiş) münhasır olup fiilin işini gören isimlerden oluşmaktadır.²⁰⁸

Ef'âl-ı kulûb, mutasarrıf ve gayri mutasarrıf (camid) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mutasarrıf olan fiili; emsilenin yirmi dört sığası (mazi, muzari, ismi fâil, ismi meful, vb.) da çekilen fiillere denilir. Gayri mutasarrıf ise bir vezin dışındaki diğer vezinleri bulunmamasına denir. Ef'âl-ı kulûbta هب ve تعلم iki fiili

²⁰³ Tek başına nesne almayan fiile lazımî fiil denir. Mehmet Said Çögenli, *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 3. bs. (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2014), 10.

²⁰⁴ Mustafa el-Galayîni, *Cami 'u'd-durusi'l -'Arabîyye*, 28. bs. (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sakafîyye, 2010), 3: 27.

²⁰⁵ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 18; eş-Şâtibî, *Şerhu's-Şâtibi*, 2: 405, Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1: 405.

²⁰⁶ İsmail Çelik, Ensar Aslan, Galib Akbal, İrfan Güngör, *Mecmu'atun-nahiv*, 3. bs. (İstanbul: Şifa Yayınları, 2013), 79.

²⁰⁷ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 318.

²⁰⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1: 4.

dışındaki bütün fiiller mutasarrıf fiillerdir. Bu iki vezin ise sadece emir sığısı kullanılmaktadır.²⁰⁹

Ef'âl-ı kulûbun mutasarrıf olarak kullanımlarına şu örnekler sıralanabilir: Mazi: مَحِيصٍ: مَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ “Kendilerinin kaçacak yerleri olmadığını anlamışlardı.”²¹⁰ Ayeti kerimedeki ظن fiili, kalbî fiillerin mazi olanlarından. Muzari: أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ “Bunlar büyük bir günde tekrar dirileceklerini sanmıyorlar mı?”²¹¹ Ayetteki يظن fiili kalbî fiillerin muzari olanına örnektir. Mastar: مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ “Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur.”²¹² Ayeti kerimedeki الظن kelimesi ef'âl-ı kulûbtan olup mazi fiili dışında mastar olarak geçmektedir. İsmi fâil: الظَّائِنَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءَ “Allah hakkında kötü zan beslerler.”²¹³ Ayette الظَّائِنَ kelimesi ef'âl-ı kulûbtan olup ismi fâil sığısı olarak kullanılmıştır. Emir: وَارِنَا مَنَاسِكَا وَتُبَّ عَلَيْنَا “Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et.”²¹⁴ Ayeti kerimedeki ارنا kelimesi zanne ve kardeşlerinden yani kalbî fiillerden olup mutasarrıf fiil “emir sığısı” olarak geçmektedir. İsmi meful: وَمَا هُوَ عَلَى الْعَيْبِ بِضَنِينٍ “Peygamber, görülmeyenler hakkında söylediklerinden ötürü töhmet altında tutulmaz.”²¹⁵ Ayeti kerimedeki ظنين kelimesi ef'âl-ı kulûbtan olup ismi meful olarak gelmiştir. Zira bu ayetteki مفعول sığısı فاعيل anlamındadır.

Kalbî fiillerden olup gayri mutasarrıf olarak kullanılan iki fiile şu örnekleri vermek mümkündür:

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً “Orada Zekeriya rabbine dua etti: ya rabbi bana kendi katından temiz bir soy bahşet.”²¹⁶ Ayetteki هب emir sığısı kalbî fiillerden olup aynı zamanda gayri mutasarrıftır. Yani ayette geçtiği gibi sadece emir sığısında kullanılabilir.

تَعَلَّمَ شِفَاءَ النَّفْسِ فَهَرَّ عَدُوَّهَا فَبَالِغٌ بِطُفٍّ فِي النَّحِيلِ وَالْمَكْرِ

²⁰⁹ el-Hudari, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 221.

²¹⁰ Fussilet, 41/48.

²¹¹ Mutaffifin, 83/4.

²¹² Nisa, 4/157.

²¹³ Fetih, 48/6.

²¹⁴ Bakara, 2/128.

²¹⁵ Tekvir, 81/24.

²¹⁶ Âli İmran, 3/38.

“Düşmanlarını kahretmek için nefsin şifasını öğren hile ve kurnazlık lütfunu abart.”²¹⁷ Şiirdeki تَعَلَّمَ sığası ef’âl-ı kulûbtandır. Aynı zamanda gayri mutasarrıftır.

Kalbî fiiller, çoğu zaman iki bazen de üç meful almasına rağmen bir yönüyle hiçbir meful almayan lâzımî fiil gibidir. Yani bu fiillerdeki fâil mefule etki etmemektedir. Nitekim fiil fâilden çıkıp mefulde tesir, (etki) etmemektedir. Zira kalbi fiiller manası azalarla kaim olan fiiller değildir.²¹⁸ Örneğin الَّذِينَ يَطُؤُونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبَّهُمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve ona döneceklerini bilen kimselerdir.”²¹⁹ Ayeti kerimesindeki ef’âl-ı kulûbtan olan يَطُن fiili herhangi bir mefule etki etmemiştir. Bilakis zannetmek fiili mütekellimin (konuşan) kendi nefsinde kalmıştır. Fakat ef’âl-ı kulûbtan olmayan عَفَوْنَا عَنْكُمْ “Bundan sonra akıllanıp şükredesiniz diye sizi affettik.”²²⁰ Ayeti kerimesindeki عَفَى fiilindeki nefsi mütekellim vahdehu (birinci tekil şahıs eki) olan نَا zamiri affetmek fiilinin fâili olan yüce Allah’tır. Bu ayette fâil olan نَا zamiri, meful olun كَم zamirinde sarıh bir şekilde etki ettiği gözlemlenmektedir.

Basra ekolüne müntesip nahiv âlimlerine göre ظَنَّ fiili, aslı mübteda haber olan veya aslı mübteda haber olmayan, ister marife isterse nekra olsun iki isme dâhil olup ikisini de meful olmak üzere nasb etmektedir.²²¹ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً “Kıyametin kopacağını da sanmıyorum”²²² Ayeti kerimede أَظُنُّ fiili aslı mübteda haber olan السَّاعَةَ ve قَائِمَةً isimlerine dâhil olup sırasıyla birinci ve ikinci meful olarak nasb etmiştir. ظن fiili dahil olmadan önceki hali السَّاعَةَ mübteda ve قَائِمَةً de haber idi.

يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ “Karşı tarafı gözleriyle kendinin iki misli görüyorlardı.”²²³ Ayetinde de يَرَى fiili ef’âl-ı kulûbtan olup iki meful almıştır. Bunlardan biri fiile bitişmiş olan هُمْ zamiridir. Diğeri ise مِثْلَيْهِمْ ismidir.

وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا “Bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz.”²²⁴ Ayeti kerimesinde ise تَظُنُّونَ fiili kalbî fiillerdendir. Fakat aslı mübteda ve

²¹⁷ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 221.

²¹⁸ Musilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 318; Muhammed Ahmet Hudayr, *Ef’âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, b.y. (Kahire: Dârel-nsr littevezîâ ven-neşr, 2005), 3.

²¹⁹ Bakara, 2/46.

²²⁰ Bakara, 2/52

²²¹ eş-Şâtibî, *Şerhu'ş-Şâtibi*, 2: 406.

²²² Kehf, 18/36.

²²³ Âl-i İmrân, 3/13.

²²⁴ Ahzâb, 33/10.

haber olmayan “بالله” ve “الظنون” isimlerine dâhil olup onları nasb ettiği gözlemlenmektedir.

Kufeli âlimler ise ef'âl-1 kulûbun haberi nasbetmesi, ikinci meful olmasından değil, bilakis hal olmasına bağlıyorlar. Fakat Kufilerin bu görüşleri şu delillerle reddedilmiştir:²²⁵

a. Kalbî fiillerin haberi marife²²⁶ olarak gelebilmesi: ظَنَنْتُكَ (*seni o zannettim*) örneğinde görüldüğü gibi ظن fiilinin birinci mefulü muhatap zamiri olan “ك” zamiridir. İkinci mefulü ise “ه” zamiridir. Zamirde Allah’ın isminden sonra (اعرف المعارف) marifelerin en üstünüdür.²²⁷

b. Ef'âl-1 kulûbun haberi zamir olarak gelebilmesi: ظَنَنْتَكَ اياه (*seni onunla zannettim*) örneğinde de kalbî fiillerinin birinci mefulü muttasıl olan “ك” zamiri iken, ikinci mefulü munfasıl olan “ه” zamiridir.

c. Elif lamlı olarak gelebilmesi: ظَنَنْتَكَ الْقَائِمَ (*ayakta alanın sen olduğunu zannettim*) örneğinde ise ظن fiilinin dâhil olduğu ikinci isim olan القائم elif lam’lı olarak gelebilmektedir.

d. Kalbî fiillerinin dâhil olduğu ikinci isim/haberin izafeli olarak gelebilmesi: اَخَاكَ ظَنَنْتُهُ (*kardeşin olduğunu zannettim*) örneğinde, kalbî fiillerden olan ظن fiilinin ikinci mefulü اخ ismidir. O da “ك” zamirine izafe edildiği açıkça görülmektedir.

Bu dört maddede belirtilen özellikler gösteriyor ki ظَنَّ fiilinin ikinci mefulünün nasb edilmesi Kufe’li dilcilerin iddia ettiği gibi hal olduğundan değildir. Bilakis Basralı dilcilerin ileri sürdüğü gibi ikinci meful olduğu için nasb edilmektedir. Zira mezkûr olan bütün bu vasıflar tamamı mefulün özellikleridir.

كان ve kardeşlerinin dahil olduğu her yere, ظن ve kardeşleri de dahil olabilmektedir. Aynı şekilde كان ve kardeşlerinin dâhil olamadığı yerlere ظن ve kardeşleri de dâhil olmaz. Ancak ظن ve kardeşlerinin istifham (soru) olan ya da istifhama izafe edilen mübtedaya dâhil olması müstesnadır. كان ve kardeşlerinin,

²²⁵ eş-Şatibi, *Şerhu’ş-Şâtibi*, 2: 406.

²²⁶ Ma’rife: Belli olan şeylere verilen isimdir. Arapçada ma ‘rifeler: Özel isimler, zamirler, ismi işretler, el takısı alan isimler, izafe, ismi mevsuller, olmak üzere altıdır. İbn Hişâm, *Şerh’u ketru’n-neda*, 161; el-Fêkihî, *Şerh’u kitabu’l-hudûd*, 135.

²²⁷ el-Fêkihî, *Şerh’u kitabu’l-hudûd*, 136.

istifham olan yada istifhama izafe edilen mübtedaya dahil olamamasına rağmen ظن ve kardeşleri istifham olan yada istifhama izafe edilen mübtedaya dahil olabilmektedir. Hatta istifham olan ya da istifhama izafe edilen mübteda ظن ve kardeşlerine takdim edilebilir. أَيُّهُمْ ظَنَنْتُ أَفْضَلَ (hangisinin daha iyi olduğunu zannettim) örneğinde görüldüğü gibi ظن kalbî fiildir. افضل zanne fiilinin haberidir. ايهم ise ظن fiilinin ismi olup, hem ismi istifham olarak hem de ظن fiiline mukaddem olarak gelmiştir. Bu örnekte geçtiği gibi ظن fiili yerine كَانَ fiili kullanılamaz. Çünkü كَانَ fiilinin ismi kendisine mukaddem olamaz.²²⁸

ظن fiilinin haberinde ise durum farklıdır. Çünkü كَانَ ve kardeşlerinin, nahiv açısından haberleri, ismi istifham ve ismi istifhama izafe edilmesinde veyahut kendilerine mukaddem olmasında bir sakınca yoktur. اين ظننت عمرا fiilinde این ظننتت عمرا (Ömer'in nerede olduğunu zannettin) örneği kullanılabilirdiği gibi aynı şekilde; كَانَ fiilinde de اين كنت örneği kullanılabilir. Nitekim örnekteki كان fiili ef'âl-ı nakisadandır. ت zamiri kanenin ismi; ismi istifham olup aynı zamanda kendisine mukaddem olan اين ise haberidir.²²⁹

1.4. EF'ÂL-I KULÛBUN KENDİNE HAS ÖZELLİKLERİ

Ef'âl-ı kulûbün kendine has bazı meziyetleri olduğundan diğer fiillerden ayrılmaktadır.²³⁰ Ef'âl-ı kulûbu diğer fiillerden ayıran özellikleri şu şekilde sıralanabilir.

a. Kalbî fiillerin birinci ve ikinci mefullerinin tek başlarına veyahut ikisi birden, (hazfedildiklerine dair bir karine bulunmadıkça) hazfedilmeleri mümkün değildir. Fakat ef'âl-ı kulûbtan olmayan ama iki mefule ihtiyaç duyan diğer fiillerin, mefullerinden biri hazfedilebilir. “Ömer'e bir cübbe giydirdim” örneğinde کسی fiili, asılları mübteda haber olmayan iki mefulü nasb ettiği görülmektedir. Bu mefullerden ilki عمرا diğeri de جبة isimleridir. Bu örnekteki mefullerden biri hazfedilip, كَسَوْتُ عَمْرًا “Ömer'i giydirdim” olarak kalması mümkündür. Yalnız ef'âl-ı kulûbün زَيْدًا قَائِمًا “Zeyd'in ayakta olduğunu zannettim” örneğinden ikinci meful olan قائمًا ismini atıp زَيْدًا “Zeyd'i zannettim”

²²⁸ Nâzır el-Ceyş, Şerhu't-teshil, 3: 1453; es-Sabbân, Haşiyetu's-Sabân, 2: 18.

²²⁹ el-Murâdî, Şerhu'l-elfiye, 1: 252; es-Sabbân, Haşiyetu's-Sabân, 2: 18.

²³⁰ el-İmam Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahvi, 3. bs. (Kâhire: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye 2003), 4: 134.

olarak bırakılmaz.²³¹ Ef'âl-ı kulûbün mefullerinden birinin veya her ikisinin hazfedildiklerine dair bir karine yoksa buna اقتصار (iktisar) denir. Fakat hazfedildiklerine işaret eden bir karine bulunması durumunda bu hazfa اختصار (ihtisar) denir.²³²

Yukarıda ef'âl-ı kulûbün hazfedildiklerine dair bir karinenin bulunması durumunda, bir veya her iki mefulünün hazfedilebileceğine işaret edilmişti. Bu hazfı maddeler halinde açıklanabilir:

a.a. Bir mefulün hazfedilmesi: Kalbî fiillerin mefullerinden birinin hazf edilmesini, başta Sibeveyh (ö.180/796) olmak üzere bazı âlimler uygun görmemişlerdir.²³³ Tek mefulün hazf edileceğini öne sürenlerin verdikleri örnekler şunlardır. *“Allah’ın bol nimetinden verdiklerinde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar.”*²³⁴ Ayeti kerimedeki يحسب fiili ef'âl-ı kulûbtan olup birinci mefulü hazfedilmiştir. Ayetin asıl takdiri şu şekildedir: (هُؤْلَاءِ بُخُلُهُمْ هُوَ خَيْرٌ لَهُمْ) لَا يَحْسَبَنَّ

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَهُمْ. *“Allah’tan başka sığılacak kimse olmadığını anladılar.”*²³⁵ Ayetinde kalbî fiillerin bir mefulünün hazfedilmesine örnek verebiliriz. Zira ayette ظَنَّ kalbî fiil, kendisine muttasıl olan cemi müzekker olan (و) fâil (أَنْ) ve sorası mastar tevilde birinci mefuldür.

a.b. Her iki mefulün hazfedilmesi: Kalbî fiillerin hazf edildiklerine dair bir karine bulunması durumunda iki mefulün aynı anda hazf edileceğine dair âlimler arasında ittifak vardır.²³⁶ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”*²³⁷ Bu ayette mefuller her ikisi birden hazf edilmiştir. Ayeti kerime şu şekilde takdir edilebilir (ان الله ربكم حقا) هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون (ان الله ربكم حقا) bir

²³¹ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 3: 1453-1454; İbn Malik, *Şerhu't-teshîl*, 2: 3-4.

²³² el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 252, es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 34-35.

²³³ Ebil Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 6. bs. (Dimeşk: Dâr İbn Kesîr, 2013), 3: 652; Sibeveyh, *el-Kitab kitabı Sibeveyh*, 1: 39-40.

²³⁴ Âl-i imrân, 180.

²³⁵ Tevbe, 9/118.

²³⁶ en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 3: 652.

²³⁷ Zümer, 39/9.

diğer ayette ise şöyle geçmektedir: وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ “Siz bilmezsiniz Allah bilir.”²³⁸ تَعْلَمُونَ fiili ef’âl-1 kulûbtan olup her iki mefulü de hazfe gitmiştir.

Kimi nahiv âlimleri, iki mefule ihtiyaç duyan ef’âl-1 kulûbun tek mefulle yetinebileceğini dile getirmişlerdir. Bazıları bu fillerin bir mefulünü hazf edip bir tanesiyle yetinilemeyeceğini iddia etmektedir.²³⁹ Kimileri de tek mefulle yetinme durumunu علم fiiline münhasır bir durum olduğunu iddia etmektedir.²⁴⁰ عَلِمْتُ تَحْرُكَ²⁴⁰ علم fiili ef’âl-1 kulûbtan olup تَحْرُكَ mastarı ise علم fiilinin mefulü olmakla beraber aynı zamanda muzafıdır. Ondan sonra gelen الكواكب ise muzafun ileyhtir. Aynı şekilde şu ayeti de ef’âl-1 kulûbun tek mefulle yetinmesine örnek verilebilir: وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنِينٍ “Peygamber, görülemeyenler hakkında söylediklerinden ötürü töhmet altında tutulmaz.”²⁴¹ Ayetinde geçen ظَنِينٌ lafzı, ismi meful anlamında kullanılan فاعيل sığısıdır. Tek mefulü de içinde gizli olan هُوَ zamiridir. Fakat fâil hazf edildiğinden bu zamir onun yerine naibi fâil olarak kaim olmuştur.

b. Ef’âl-1 kulûbü diğer fiillerden ayıran bir özelliği de hem fâili hem de mefulü, aynı manaya gelebilen muttasıl zamir olarak gelebilmesidir. Bu meziyet sadece ef’âl-1 Kulûbta bulunmaktadır. Diğer fiillerde böyle bir cümlenin kurulması mümkün değildir.²⁴² Örneğin kalbî fiillerden olmayan şeyle bir cümle kullanması mümkün değilken ظَلَمْتُ نَفْسِي ve ظَلَمْتُ نَفْسِي ancak ظَلَمْتُ نَفْسِي kendi nefsimi zulmettim ve ظَلَمْتُ نَفْسِي “kendi kendime küftüm” olarak kullanılabilir. Fakat kalbî fiillerde: عَلِمْتُ نَفْسِي فَقِيرًا “benim affedilmeye ve merhamete muhtaç olduğumu bildim” gibi bir örnek verilebilir. Bu cümledeki علم fiili ef’âl-1 kulûbtan olup, fâili gizli ve muttasıl olan (انت) zamiridir. Birinci mefulü ise aynı şekilde muttasıl ve birinci tekil şahsında ibaret olan ي zamiridir. Konuya şu ayet de örnek teşkil etmektedir: كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظٍ “Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek ille de azgınlasmaktadır.”²⁴³ Ayeti kerimedeki رءاء fiili ef’âl-1 kulûbtan olup, hem fâili hem de mefulü muttasıl (bitişik) zamir olarak kullanılmıştır. Nitekim bu fiilin fâili gizli ona (هو) zamiri iken, mefulü de muttasıl ve bariz olan (هو) zamiridir.

²³⁸ Bakara, 2/216.

²³⁹ en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 3: 652.

²⁴⁰ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 13.

²⁴¹ Tekvîr, 81/24.

²⁴² Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1536.

²⁴³ Alak, 96/6-7.

Kalbî fiillerin dışındaki fiillerde hem fâilin hem de mefulün, aynı anda iki muttasıl zamir olamamasının sebebi şudur: Fâilin aslı tesir edici (etki eden) mefulün de müteessir (etkilenen) olması gerekir. Aynı zamanda tesir edenle müteessir olanın da farklı olması gerekir. Şayet manada bir olurlarsa, en azından lafızda ayrı olmaları gerekir. Fakat ef'âl-ı kulûbta böyle bir sorunla karşılaşılması söz konusu değildir çünkü kalbî fiillerde, hakikatte asıl meful birinci mensup olan değildir. Bilakis cümlelerin mefhumudur. Bu yüzden kalbî fiillerde ikisinin lafızda bir olmaları caizdir.²⁴⁴

Ef'âl-ı kulûbta fâil gizli bir zamir, muttasıl ve aynı zamanda mefulle tefsir edildiğinde, fâil ve mefulün bir olması mümtenîdir. Örneğin (مُحَمَّدًا ظَنَّ قَائِمًا) “*Muhammed’in ayakta olduğunu zannetti*” gibi bir cümle kurulamaz. Çünkü kalbî fiillerden olan zanne fiilinin içindeki fâil olan هو zamiri ile meful olan محمد ismi aynı şeyden ibarettir. Fakat fâil bariz olduğunda ortada bir sorun kalmaz. مَا ظَنَّ مُحَمَّدًا قَائِمًا إِلَّا “*yalnızca Ömer, Muhammed’in ayakta olduğu zannetti*” gibi bir cümle kurulmasında nahiv açısından hiçbir sakınca yoktur.²⁴⁵

Şek ve yakîn fiillerinden sonra (أَنَّ) ve (أَنْ) edatlarıyla mastar teviline girmiş cümleler gelir. Bu cümleler ef'âl-ı kulûbün her iki mefulünün yerine kaim olurlar. Bu teviden sonra olumlu veya olumsuz manayı mastarın mefhumundan çıkartılır.²⁴⁶ Mastar tevilinde olup olumlu cümleye şu şekilde örneklendirilebilir: عَلِمْنَا أَنَّ السَّيْفَ يَنْفَعُ حَيْثُ لَا يَنْفَعُ الْكَلَامُ “*Sözün fayda etmediği yerde kılıcın fayda ettiğini öğrendik*” cümlesindeki عَلِمَ fiili, kalbî fiildir. نَا zamiri ise fâilidir. (أَنَّ) edatı ondan sonra gelen kelimelerle beraber mastar tevilinde olup iki mefulün yerini tutmaktadır. الَّذِينَ يَظُنُّونَ “*Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir.*”²⁴⁷ Ayetteki يَظُنُّونَ fiili ef'âl-ı kulûbtan olup (و) zamiri ise fâilidir. (أَنَّ) edatı ve mastar tevilindeki sonrası iki meful yerine kaimdir. وَظَنُّوا أَنَّهُ وَقَعَ بِهِمْ “*Üstlerine düşecek sandılar.*”²⁴⁸ Ayetindeki ظَنَّ fiili kalbî fiillerden olup (و) zamiri fâili (أَنَّ) ve sonrası da mastar tevilinde olup iki mefulün yerini tutmaktadır.

²⁴⁴ Molla Cami, *Molla Cami 'ale-l-kâfiye el-fevâidü'z-ziyâiyye*, 237.

²⁴⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 45.

²⁴⁶ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 148, Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 43.

²⁴⁷ Bakara, 2/46.

²⁴⁸ Araf, 7/171.

وَوَظَّنُوا أَنْ لَا مُلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ“ Allah'tan başka sığınacak kimse olmadığını anlayan.”²⁴⁹ Ayetteki ظن fiili kalbî fiillerden olup fâili ise ona muttasıl olan و zamiridir. ان ve sonrası mastar tevilinde olup iki mefulün yerini tutmaktadır. إِنَّ نَظْرَنَا أَنْ لَنْ نَعْجَزَ اللَّهُ فِي الْأَرْضِ. “Somunda anladık ki yeryüzünde Allah'ın iradesini asla engelleyemeyiz.”²⁵⁰ Ayetindeki ظن fiili kalbî fiillerden olup نا zamiri ise fâilidir. (أَنْ) edatı ve sonrası mastar tevilinde olup iki mefulün yerini tutmaktadır. (أَنْ) edatı ve mastar tevilindeki sonrası, fiil cümlesi olduğu açıkça gözlemlenmektedir.

Ef'âl-1 kulûbun ikinci mefulü müfred olarak gelebildiği gibi aynı şekilde cümle (isim cümlesi, fiil cümlesi) ve şibhi cümle (zarf, câr ve mecrûr,) olarak da gelebilir.²⁵¹ Ef'âl-1 kulûbün ikinci mefulünün cümle ve şibhi cümle (cümle gibi) olarak gelebilmesine şu şekilde örneklendirmelerle açıklanabilir.

a. İkinci Mefulün Müfred Olması:

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ “Onların mümin kadınlar olduklarını öğrenirsiniz, inkarcılara geri çevirmeyin.”²⁵² Ayette علم fiili kalbî fiillerden olup, fâili ise muttasıl olan (و) zamiridir. (هو) zamiri birinci mefulü iken, ikinci mefulü ise müfred olan مؤمنات isimdir.

b. İkinci Mefulün Fiil Cümlesi Olması:

يُحْسِبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يُذْهِبُوا “Bunlar, düşman birliklerinin gitmediklerini sanıyorlardı.”²⁵³ Ayeti kerimedeki لَمْ يُذْهِبُوا cümlesi, fiil cümlesi olup aynı zamanda ef'âl-1 kulûbtan olan يحسب fiilinin ikinci mefulüdür.

c. İkinci Mefulün İsim Cümlesi Olması:

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ “Ne bilirsin, beklide kıyamet saati yakındır.”²⁵⁴ Ayeti kerimdeki الساعة قريب isim cümlesi, kalbî fiillerden olan يدري fiilinin ikinci

²⁴⁹ Tevbe, 9/118.

²⁵⁰ Cin, 72/12.

²⁵¹ Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 604; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 150.

²⁵² Mümtetine, 60/10.

²⁵³ Ahzâb, 33/20.

²⁵⁴ Şûrâ, 42/17.

mefulüdür. Fakat لعل harfiyle talik²⁵⁵ edilmiştir. Bundan dolayı her iki isim de merfu‘ olmuştur.

d. İkinci Mefulün Harf-i Cerli İsim Olması:

فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ “*sakin onların azaptan kurtulacaklarını sanma*”²⁵⁶

ayeti kerimedeki بمفازة kelimesi kalbî fiillerin ikinci mefulünün harf-i cerli olmasına örnek teşkil etmektedir.

e. İkinci Mefulün Zarf Olması:

مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ “*Maazallah, biz malımızı kimde bulmuşsak ancak onu alıkoyarız.*”²⁵⁷ Ayeti kerimedeki عنده kelimesi, kalbî fiillerden olan وجد fiilinin ikinci mefulüdür. Aynı zamanda zarftır.

Yukarıdaki paragraflarda kalbî fiillerde ikinci mefulün yerini; cümle, zarf, câr ve mecrûrun tutabileceği ifade edilmiştir. Fakat ef‘âl-ı kulûbta ikinci meful yerine gelen, zarf, câr ve mecrûr ile ismi aynı anda cümlede bulunamayacaklarını öne süren nahiv âlimleri olsa da genel görüş bunun aksinedir.²⁵⁸

1.5. EF‘ÂL-I KULÛBUN KULLANILIŞI

Ef‘âl-ı kulûbün amel etmeleri, amel ettirmeyip ilga edilmeleri ve ta‘lik edilmeleri açısından üç türlü kullanışı vardır.²⁵⁹

a. Amel etmeleri: Kalbî fiillerde asıl olan amel etmeleridir. Bu durum asılları mübteda haber olan iki isme dâhil olup, bu iki ismi kendisine birinci ve ikinci meful olarak nasb eder. Kalbî fiil, her iki mefulüne mukaddem olması ve taliki gerektirecek bir sebebin bulunmaması durumunda, nasb etmesi vaciptir.²⁶⁰ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا “*Ey firavun doğrusu senin mahvolacağını sanıyorum.*”²⁶¹ Ayeti kerimede kalbî fiillerden olan ظن fiili iki ismi nasb etmektedir. Bunlardan biri fiile bitişen ك zamiri, diğeri de مَثْبُورًا ismidir.

²⁵⁵ Ta‘lik: İkinci bölümün dördüncü faslında detaylı olarak ele alınmıştır.

²⁵⁶ Âl-i İmran, 3/188.

²⁵⁷ Yusuf, 12/79.

²⁵⁸ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshîl*, 3: 1536-1538.

²⁵⁹ eş-Şeyh el-İmâm el-Âlim el-‘Allâme el-Humâm Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrîh ‘alâ’t-tavzîh*, b.y. (Kâhîre: Dâr et-tavfikiyye lit-turâsi, t.y..) 2: 175; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 149

²⁶⁰ Cemâluddîn b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu’u şuzuru’z-zeheb*, Beyrut: Dâr İbnu Kesîr, 2008, 335; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 149; el-Ezherî, *Şerhu’t-teshîl*, 2: 175.

²⁶¹ İsrâ, 17/102.

b. İlga (ameli iptal) edilmeleri: Ef'âl-ı kulûbun amellerinin hem lafızda hem de manada iptal edilmesine denir. Bu da kalbî fiillerin, iki mefulün ortasında veyahut sonlarında düşmesiyle olur. Kalbî fiillerin ilga edilmeleri caizdir.²⁶²

أَبَا الرَّاجِيزِ يَا بَنَ اللَّؤْمِ تُوعِدُنِي وَفِي الرَّاجِيزِ خَلَّتِ اللَّؤْمُ وَالْفِئْلُ

“Recezle (şiir ölçüsüyle) mi tehdit ediyorsun kardeşim hâlbuki asıl kötülük ve başarısızlığın recezde olduğunu sanıyorum.”²⁶³ Beyitteki خلت fiili ef'âl-ı kulûbtan olup mübteda olan اللَّؤْمُ ile haber olan الرَّاجِيزِ فِي isimleri arasına girmesiyle ilga edilmiştir.

c. Ta'lik edilmeleri: Ef'âl-ı kulûb ve her iki mefulünün arasına sadr-i kelimeler (cümlelerin başında olması gereken) isteyen bir şeyin girmesiyle kalbî fiillerin manada değil de sadece lafızda amellerinin iptal edilmesine denir.²⁶⁴ وَتَظُنُّونَ إِنْ لَبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا²⁶⁵ “Kabirlerinizde pek az bir müddet kaldığınızı sanırsınız.”²⁶⁵ Ef'âl-ı kulûbtan olan وَتَظُنُّونَ fiili, kendisi ve iki mefulü arasına ان edatı girmesiyle ta'lik edilmiştir. وَظَنُّوْا مَا لَهُمْ مِنْ مَّجِيسٍ²⁶⁶ “Kendilerinin kaçacak yerleri olmadığını anlamışlardı”²⁶⁶ ayetinde ise ta'lik sebebi ظَنَّ ve iki mefulü arasına مَا edatının girmesidir.

1.6. EF'ÂL-I KULÛBUN ÇEŞİTLERİ

Mübteda ve haberden ibaret olan isim cümlesinin başına gelip onları nesh eden ve mübtedayı birinci, haberi de ikinci meful orlak nasb eden ef'âl-i kulûb²⁶⁷ başlıca iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısmı, *sanmak, kendine öyle gelmek, saymak* anlamlarına gelen şek fiilleri; ikinci kısmı da *görüş, bulma, bilme yakîn etme, inanmak, yakinen bilmek* anlamlarına gelen yakîn fiilleridir.²⁶⁸

²⁶² İbn Hişâm, *Şerh 'u katru 'n-nedâ ve bellu 's-seda*, 265.

²⁶³ Ahmed b. el-Emin eş-Şankîti, *ed-Duraru 'l-levâmi'* 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999), 1: 340.

²⁶⁴ İbn Hişâm, *Şerh 'u katru 'un-nedâ*, 267; Abbas Hasan, *en-Nahvu 'l-vafi*, 1: 27.

²⁶⁵ İsrâ, 17/ 52.

²⁶⁶ Fussilet, 41/48.

²⁶⁷ Fâris, *Ahvâun fi kavâ 'idi 'l-luğati 'l-'Arabiyye*, 185.

²⁶⁸ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 18. bs. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 341-342; Uzun, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, 16-17.

1.6.1. Şek Fiilleri

Şek sözlükte *şüphe*, *şüphelenmek*, *kuşku*²⁶⁹ ve *şüpheye düşmek* gibi anlamlarına gelmektedir.²⁷⁰ Başka bir ifadeyle: Zihnin, hüküm verirken bir durumu onaylayıp onaylamama arasında kalan psikolojik duruma denir.²⁷¹

Konumuzla doğrudan ilgili olan ve marifetin beş mertebesini oluşturan şek, yakîn, zan ve vehmi “*Mecellenin Külli Kaideleri*” adlı eserinde Mustafa YILDIRIM şöyle tanımlamıştır: *Bilginin (marifetin) beş basamağı vardır. Bunlar da sırasıyla şunlardır: Şek (şüphe): Bir şeyin varlığına veya yokluğuna eşit şekilde inanmaktır. Bunun mukabili yakîndir oda şöyle tanımlanmıştır: Yakîn: Bir şeyin varlığı veya yokluğundan birine, bir delil sebebiyle aklın kesin bir şekilde veya zannı galiple karar vermesidir. Zan: Aklın bir şeyin varlığı veya yokluğundan birini tercih etmesine denir. Vehim: Aklın bir şeyin varlığı veya yokluğundan birini tercih edememesine denir. Zannı-ı galip ise: Aklın tercih ettiğinin zıttı olana denir.*²⁷²

Verilen bu tanımlarda; şek yakînin mukabili (zıttı) aynı şekilde vehim, zannın mukabili olduğu anlaşılmaktadır.

Hulasa bir şeyin var olması ve yok olması birbirine tamamen eşitse yani var olması %50 olasılığındaysa buna şek denilir. Eşitlik bozulup ve var olması %50'nin üzerindeyse buna zan denir. Bir şeyin var olması %50'nin altında ise buna vehim denir. Nitekim yüce Allah zannın çoğundan kaçınmamızı şu ayetlerle istemektedir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِتْمٌ *“Zannın çoğundan kaçının çünkü zannın bir kısmı günahtır”*²⁷³

Nahiv âlimleri, ef'âl-ı kulûbün kaç kısma ayrılacağı konusunda ihtilafa düştükleri gibi aynı şekilde şek (zan) fiillerinin sayısı konusunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Belki de bu ihtilafın ana sebeplerinde biri de bazı âlimlerin zan

²⁶⁹ Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı, Mustafa Argunşah, Nurettin Demir, Nevzat Gözaydın, Melek Özyetkin, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Abdullah Durkun, Beyza Gültekin, Burçak Okkalı, Adem Terzi, Şener Mete, Ömer Kaya, Safa Tekkeli, *Türkçe Sözlük*, 11. bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 2011), 2212.

²⁷⁰ Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 644.

²⁷¹ Mustafa, v.dğr, *el-Mu'cemu'l-vasît*, 537.

²⁷² Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 3. bs. (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2012), 37.

²⁷³ Hucurat, 49/12.

fillerinin en meşhur ve en fazla kullanılanı ele alıp şek ve yakın fillerinden olup olmadığı kesin olmayan fiilleri kitaplarına almamalarındandır.²⁷⁴

Bazı klasik nahiv eserlerinde; şek (zan) fiillerinin sekiz tane olduğu geçmektedir. Bu fiiller de ظَنَّ (zannetmek), حَسِبَ (sanmak), عَدَّ (saymak), خَالَ (sanmak), زَعَمَ (iddia etmek), هَبَّ (farz et), جَعَلَ (yapmak), حَجَا (düşünmek) şeklinde sıralanmaktadır.²⁷⁵

Kimi nahiv eserlerinde ef'âl-ı kulûbtan olan şek fiilleri altıyla sınırlandırılmıştı. Bu gruba göre حَجَا ve جَعَلَ fiilleri dışında yukarıdaki paragrafta sayılan fiillerin tamamı gösterilmiştir.²⁷⁶

1.6.1.1. ظَنَّ fiili

Zan sözlükte; *itham etmek, kesin bilgiye ulaşmak ve kuşkulananmak* gibi anlamlara gelmektedir. Zannın terim anlamı, mastardan isim olup hem yakîn zıddı, kuşku, kesinleşmemiş kanaat hem de ilim, düşünüp taşınarak elde edilen bilgidir.²⁷⁷ Başka bir ifadeyle zan, aklın bir şeyin varlığı veya yokluğundan birini tercih etmesine denir.²⁷⁸

ظَنَّ (zan) şek ve yakîn anlamlarına gelebilmektedir. Fakat ظَنَّ fiilinin ifade ettiği yakîn mutlak yakîn değildir. Bilakis düşünmek anlamında olan ve şüpheden uzaklaşıp yakîne yakın olan bir rüçhan (tercih) halidir. Mutlak yakîn ise عَلِمَ fiilinin ifade ettiği yakîndir.²⁷⁹

Zan ifade eden fiiller ef'âl-ı kulûb arasında en meşhur ve en fazla kullanılan fiil, ظَنَّ fiilidir. Nitekim ef'âl-ı kulûbün tamamı (بَابُ ظَنَّ وَأَخْوَاتِهَا) zanne ve kardeşlerinin gurubu, diye nitelenmektedir. Ef'âl-ı kulûbün tamamı nahiv âlimleri arasında bu isimle şöhret bulmuştur.²⁸⁰ ظَنَّ fiili Arap dilinde birçok anlama gelmektedir. Kullanıldığı anlamlar şunlardır:

a. ظَنَّ fiilinin şek anlamında kullanılması:

²⁷⁴ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 7; el-Ğalayinî, *Cami'u'd-durusi'l-'Arabiyye*, 2: 27-30

²⁷⁵ el-Hudari, *Haşiyetu'l-Hudari*, 1: 216; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 7.

²⁷⁶ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 147.

²⁷⁷ Çağırıcı Mustafa, "Zan", DİA, (İstanbul: b.y., TDV Yayınları,2013), 44: 120-122.

²⁷⁸ Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 37.

²⁷⁹ el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-azam*, 10: 8.

²⁸⁰ eş-Şâtübî, *Şerhu'ş-Şâtibi*, 2: 405, Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 3.

ظن fiilin ifade ettiği asıl anlam şek/zandır. Yani bir şeyin olması muhtemeldir. Bir diğer ifadeyle bir şeyin gerçekleşmesi yüzde elli muhtemel aynı şekilde gerçekleşmemesi de yüzde elli muhtemel olan bilgiyi ifade etmektedir.²⁸¹ ظنَّ fiilinin ifade ettiği bu anlam şöyle örneklendirilebilir: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُبَيِّمَا حُدُودَ اللَّهِ “Allah’ın yasalarını koruyacaklarını sanırlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur.”²⁸² Ayeti kerimede eşlerin, Allah’ın yasalarını koruyacaklarını zannedilmelerine binaen tekrar birleşmelerine izin verilmiştir. Oysa eşlerin Allah’ın yasalarını korumaları sadece bir olasılıktır. ظنَّ fiilinin rüçhan anlamındaki kullanımına bir şiirde şu ifadeler geçmektedir:

ظَنَنْتُكَ إِنْ شَبَبْتُ لَطَى الْحَرْبِ صَالِحًا فَعَرَدْتُ فِيمَنْ كَانَ عَنَّا مُعَرِّدًا

“Savaş kızıştığında senin savaşın ortasına dalacağını zannettim. Oysaki sen dönüp kaçanlarla beraber kaçtın.”²⁸³

b. ظنَّ fiilinin yakîn anlamında kullanılması:

ظن fiili, her ne kadar zan anlamında kullanılmasına oranla az olsa da bazen yakîn anlamında gelebilmektedir. Çünkü her ne kadar asıl ifade ettiği anlam zan olsa da zannın bir tarafında yakîn anlamı da bulunmaktadır. Şayet zanda az da olsa yakîn anlamı bulunmazsa tamamen cehalet olmuş olurdu. Buda onu zan olmaktan çıkarmaktadır.²⁸⁴ ظنَّ fiilinin yakîn anlamında kullanıldığı örnekleri şu şekilde sıralanabilir. الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir.”²⁸⁵ Ayetin mealinde de açıkça görüldüğü gibi, zan fiillerinden olan يظنون fiili, şek ya da şüphe anlamı taşımamaktadır. Bilakis yakîn ve kesinlik anlamı taşımaktadır. Tefsir âlimlerinin tamamı²⁸⁶ bu ayetteki يَظُنُّونَ fiilini yakîn ile tefsir etmişlerdir.

²⁸¹ Adil Hasan Ali, *el-Cumân fi i’lûmi’l-Kuran*, 2. bs. (Suudi Arabistan: Mektebetu’l-mütenebbî, 2006), 507.

²⁸² Bakara, 2/230.

²⁸³ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 21.

²⁸⁴ Ali, *el-Cumân fi i’lûmi’l-Kuran*, 507.

²⁸⁵ Bakara, 2/46.

²⁸⁶ el-İmam el-Celil el-Hafız İmad’u-Din Ebilfide İsmail b. Kesir ed-Dımaşkî, *Muhtasarı tefsiri İbni Kesir*, b.y. (Kahire: Duru’s-sabuni, t.y.) 1: 60.

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ “Doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”²⁸⁷ Bu ayeti kerimedeki ظننت fiili de şek ya da zan anlamlarına gelmediği tam tersine kesinlik ve yakîn anlamında kullanılmıştır.

وَوَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ “(hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında.”²⁸⁸ Aynı şekilde ayetteki ظَنَّ fiili zan değil de yakîn anlamına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de ظَنَّ fiilinin verilen misallerin dışında yakîn anlamında kullanıldığına dair örnekler çoktur. Bu fiilin zan mı yoksa yakîn mi anlamında kullanıldığını tespit etmek son derece önemlidir. Zira zan ve yakîn birbirine tamamen zıt anlamlardır. Bu tespit edilmediğinde kalbî fiillerin geçtiği Kur’an-ı Kerim anlaşılabilir ve çok farklı ve yanlış anlamlar yüklenebilir. Sadece bu durum (kalbî fiillerin bazen birbirine zıt anlamlarda bazen de birbirlerinin yerlerinde kullanılmaları) bile ef’âl-ı kulûbün ve Kur’an-ı Kerim’deki kullanımlarının Arap dilindeki ehemmiyetlerinin anlaşılması için yeterlidir.

ظَنَّ fiilinin geçtiği yerlerin şek (zan) mi yoksa yakîn (kesinlik) mi ifade ettiğini öğrenmenin iki yolu bulunmaktadır:

1. Kur’an-ı Kerim’de geçen ظَنَّ fiili; *müspet olumluluk, medih ve övgü* ifade eden anlamlarında kullanılmışsa yakîn anlamındadır. Fakat tam tersine *zem, yergi, tehdit, ukubet ve ceza* anlamlarına geliyorsa şek (zan) anlamındadır.²⁸⁹ ظَنَّ fiilinin verdiğimiz bu kuralını şu şekilde örneklendirebiliriz: الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُم إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir.”²⁹⁰ Ayetteki يظنون fiili şek/zan fiillerindedir. Fakat ayetin siyak ve sibakı (ayetin öncesi ve sonrası) göz önünde bulundurularak araştırıldığında yakîn anlamında kullanıldığı açıkça görülecektir. Çünkü ayetin bağlamı olan bir önceki ayetle (Bakara, 2/45.) ele aldığımızda, يظن fiilinin bu makamdaki yerinin medih (övgü) olduğu anlaşılacaktır: فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيَةَ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ “Kitabı sağ tarafından verilen kimse derki alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”²⁹¹ Ayeti kerimedeki ظننت fiili zan

²⁸⁷ Hâkka, 69/20.

²⁸⁸ Kıyâme, 75/28.

²⁸⁹ Ali, *el-Cumân fi İ’lûmi’l-Kuran*, 507; Celâluddin es-Suyûtî Ebi’l-Fazl Abdurrahmân b. Ebi Bekr el-Hudatrî el-Mısırî eş-Şâfiî, *‘Ulûmu’l-Kur’ân*, b.y. (Suudi Arabistan: y.e.y., t.y.), 2: 200-201.

²⁹⁰ Bakara, 2/46.

²⁹¹ Hâkka, 69/19-20.

fiillerinden olmasına rağmen burada yakîn anlamındadır. Çünkü olumluluk ve övgü makamındadır.

ظن fiilinin *yerme, ceza ve olumsuzluk* ifade edipte zan anlamına geldiğine dair şu örnekler verilebilir: وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ “Bir de şöyle demekteler Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir. Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka yaptıkları başka bir şey yoktur.”²⁹² Ayette geçen يظنون fiili asıl anlamı olan zan ifade etmektedir. Ayet bir bütün olarak değerlendirildiğinde zannetmek fiilinin bu makamdaki yerinin yergi, zem ve olumsuzluk olduğu sarahaten anlaşılmaktadır.

2. Şek fiillerinin Kur’an-ı Kerîm’deki kullanımlarına göre, zan mı yoksa yakîn mi ifade ettiğini öğrenmenin bir diğer yolu da şudur: Kendisinden sonra şeddeli (أَنَّ) bitişen bütün şek fiilleri, yakîn anlamındadır. Fakat kendisine cezimli (أَنْ) bitişen bütün şek fiilleri, zan ve yakîn anlamında kullanılabilir.²⁹³ Şek fiillerinin kendilerine (أَنَّ) veyahut (أَنْ) edatlarının bitişmesiyle yerine göre zan ya da yakîn anlamlarına gelmelerini şu ayetlerle örneklendirebiliriz: الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir.”²⁹⁴ Ayeti kerimedeki şek fiillerinden olan يظنون fiili kendisinden sonra şeddeli olan (أَنَّ) edatının bitişmesiyle, asıl ifade ettiği zan anlamından sıyrılıp, yakîn anlamı taşımıştır. Bir diğer örnek de şu ayettir: إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ “Doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”²⁹⁵ Bu ayette de şek fiillerinden olan ظننت fiili kendisine (أَنَّ) edatını bitişmesiyle bu fiil asıl anlamı alan şekten çıkıp yakîn anlamı aldığı açıkça gözlemlenmektedir.

ظن fiilinin kendisine cezimli (أَنْ) edatının bitişip, bu sayede zan anlamı taşımasına şu ayetler örnek verilebilir: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ “Allah’ın kurallarına riayet edeceklerini zannederlerse tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur.”²⁹⁶ Açıkça müşahede edildiği gibi ayeti kerimedeki ظن fiili kendisinden sonra cezimli (أَنْ) bitişmesiyle beraber zan ifade

²⁹² Casiye 45/24.

²⁹³ Ali, el-Cumân fi i’lûmi’l-Kuran, 507.

²⁹⁴ Bakara, 2/46.

²⁹⁵ Hâkka, 69/20.

²⁹⁶ Bakara, 2/230.

etmektedir. *بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا* “*Tam aksine siz resulün ve müminlerin artık ailelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız.*”²⁹⁷ Ayetteki ظننتم fiili şek fiili olup kendisine (أَنْ) edatının bitiştiği ve zan ifade ettiği açıkça görülmektedir. Bir diğer örnek de şu ayettir: *مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا* “*Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz.*”²⁹⁸ Bu ayette de ظن fiilinden sonra (أَنْ) edatı gelmiş, bu sayede şek fiillerinden olan ظن fiili, asıl anlamı olan zan anlamını taşıdığı görülmektedir.

c. ظنَّ fiilinin (إِثْمًا) itham etme) anlamında kullanılması:

Şek fiillerinin bir kısmı bazen iki mefule ihtiyaç duymayıp tek mefulle yetinmektedir. Bunlardan biri de ظنَّ fiilidir. Daha önce bu fiilin iki halinden bahsedilmişti. Bunlardan biri asıl olması gereken zan halidir. Diğeri de asıl anlamının dışında az olarak yakîn anlamında kullanılmasıdır. ظنَّ fiilinin yakîn ve şek anlamlarının yanında üçüncü kullanımı bulunmaktadır. Bu da yakîne nispeten şekkin zayıflaması sonucunda إِثْمًا (itham etme) anlamında kullanılmasıdır. Bu durumda iki meful yerine, tek mefulle yetinmiş olur.²⁹⁹ ظنَّ fiilinin itham anlamındaki kullanımına şu örnekler verilebilir: *ظَنَنْتُ زَيْدًا* Zeyd’i itham ettim. Örneğinde görüldüğü gibi ظنَّ fiili iki meful yerine tek mefulle yetinmiştir. Anlamı da yakîn ya da zan anlamından çıkıp töhmet anlamı almıştır. *مَا هُوَ عَلَىٰ الْعَيْبِ بِظَنِينٍ* “*Peygamber, görülmeyenler hakkında söylediklerinden ötürü töhmet altında tutulmaz.*”³⁰⁰ Ayetinde şek fiillerinden olan ظنين fiili töhmet anlamında olduğu için ikinci mefule ihtiyaç duymayıp, aslen meful olup daha sora fâilin yerine kaim olan gizli هُو zamiriyle yetinmiştir. Bu ayeti kerime Kur’an-ı Kerimde başka bir kıraate göre (ضَيْنٍ) olarak (ض) harfiyle kullanımı mümkündür. Bu kıraatle kullanıldığında, başka bir anlam alıp ef’âl-ı kulûbtan çıkıp konumuza örnek teşkil edemez.

Bazı nahiv âlimleri Arapların kelamını araştırıp inceledikten sonra şu sonuca varmışlardır: Araplar kelimalarında zannı; yakîn, şek ve kizb (yalan) olmak üzere üçe ayırmışlardır. Eğer yakînin delili ağır basar ve şekkin delilinden daha kuvvetli olursa, zannımız yakîn olur. Eğer yakînin deliliyle şekkin delili aynı dengede eşit olurlarsa,

²⁹⁷ Feth, 48/12.

²⁹⁸ Haşr, 59/2.

²⁹⁹ el-Mûsilî, Şerhu’l-mufassal, 4: 322-3223.

³⁰⁰ Tekvîr, 81/24. Ayet’i kerimedeki ظنين kelimesi bazı kıraatlara göre ضنين olarak geçmektedir. el-Kisaî, İbn Abbâs, İbn Muhaysın, ve Mücahid, gibi kıraat âlimleri ظنين olarak okumuştur. el-Mûsilî, Şerhu’l-mufassal, 4: 323.

bu sefer zan şek olur. Fakat şekkin delili yakînin deliline daha ağır basarsa bu sefer de zan yalan anlamı taşır.³⁰¹

1.6.1.2. خال fiili

Şüpheli olmak anlamındaki bu fiilin muzarisi يَخَال olup, mastarı da خَوْلًا veznindedir.³⁰² خال fiili çoğunlukla, asıl anlamı olan zan manasında kullanılır. Bu anlamda kullanıldığında iki mefule ihtiyaç duymaktadır.³⁰³ أَخَالَ الظُّلْمَ بَغِيضًا إِلَى النَّفُوسِ³⁰³ “Zulmün değerli ruhlar tarafında sevilmediğini zannediyorum” örneğinde görüldüğü gibi خال fiili rüçhan/zan anlamında kullanılmakla beraber, iki meful almıştır. Bunlardan biri الظلم ismi iken diğeri de بغيضا kelimesidir.

مَا خَلَّتْنِي زَلْتُ بَعْدَكُمْ ضَمِينًا أَشْكُو إِلَيْكُمْ حُمْرَةَ الْأَلَمِ

“Sizlerden sonra içten içe vazgeçtiğimi sanmıyorum Sizlere kızıl acıyı şikâyet ediyorum.”³⁰⁴ Bu şiirdeki خال fiili zan anlamında olup iki meful almıştır. Birinci meful خال fiiline muttasıl olan ي zamiridir. İkinci meful ise fiil cümlesi olan زال fiili ve fâilidir.

Her ne kadar zan anlamına nispeten az olsa da خال fiili bazen yakîn anlamında kullanılmaktadır.³⁰⁵

دَعَانِي الْعَدَارِي عَمَّهُنَّ وَخَلَّتْنِي لِي إِسْمٌ فَلَا أَدْعَى بِهِ وَهُوَ أَوْلُ

“Kızlar bana amca diye çağırdılar. Fakat ben biliyorum ki benimde bir ismim var. İlk ismim olmasına rağmen neden onunla çağırılıyorum.”³⁰⁶ Şiirindeki خال fiili yakîn anlamındadır.

خال fiili kıyasın dışına çıkararak muzarisinde hemzesinin esreli إخال olarak kullanıldığı vuku bulmuştur.³⁰⁷

إِخَالَكَ إِنَّ لَمْ تَغْضَضْ الطَّرْفَ ذَا هَوَى يَسُومُكَ مَا لَا يُسْتَطَاعُ مِنَ الْوَجْدِ

³⁰¹ Ali, *el-Cumân fi i'lûmi'l-Kuran*, 508.

³⁰² Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'l-vasît*, 253.

³⁰³ eş-Şâtîbî, *Şerhu'ş-Şâtîbî*, 2: 407; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 19.

³⁰⁴ Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 68.

³⁰⁵ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 20.

³⁰⁶ eş-Şankîti, *ed-Duraru'l-levâmî*, 1: 335; es-Sabbân *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 20.

³⁰⁷ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 20.

Bir renk görmezden göz yummazsan mümkün olmayanla seni zehirleyeceğini sanıyorum.³⁰⁸ Bu şiirdeki إِخَالِك ifadesindeki hemze kıyasa muhalif olarak esreli gelmiştir. Zira bu hemze muzari nefsi mütekellim vahdahuyu (birinci tekil şahsını) ifade etmesi için fethalı olması gerekiyordu.

1.6.1.3. حَسِبَ fiili

حَسِبَ fiilinin mazisinin aynel fiili esrelidir. Muzarisi de çoğunlukla aynel fiili esreli olup “يَحْسِبُ” veznindedir. Fakat az da olsa muzarisi fethalı olup (يَحْسَبُ) olarak da gelebilmektedir. Mastarı da الْحِسْبَانُ، الْمَحْسَبَةُ ve الْمَحْسَبَةُ aynel fiile mukabil olan (س) harfinin fethalı, esreli ve cezimli olmak üzere üç şekilde gelmektedir. Bu vezinlerde kullanıldığında *zannetmek*, *sanmak*, *varsaymak*, *düşünmek* ve *saymak* gibi anlamlara gelmektedir.³⁰⁹

a. حَسِبَ fiilinin şek anlamında kullanılması:

حَسِبَ fiili çoğunlukla şek fiillerinin olması gerektiği gibi *zan* anlamında kullanılmaktadır.³¹⁰ حَسِبْتُ زَيْدًا صَاحِبَكَ “Zeyd’i senin arkadaşın olduğunu sandım” örneğinde حَسِبَ zan anlamında kullanılmış ve aynı zamanda زَيْدًا ve صَاحِبَكَ olan iki ismi nasb etmiştir.

حَسِبَ fiilinin şek (zan) anlamında kullanımlarına Kur’an-ı Kerîm’den şu ayetler örnek teşkil etmektedir: “Sakin, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma.”³¹¹ “İnsan, kemiklerini toplayıp birleştirmeyeceğimizi mi sanıyor?”³¹² “Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, ve sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır.”³¹³ Son olarak zikredilen ayeti kerimede حَسِبَ fiili muzari olarak iki kere geçmektedir. Asıl istişhad (örnek) yeri ilk olarak geçen لَا تَحْسَبَنَّ fiilidir. Zemahşerî (ö.538/1144) bu ayetin terkiğini şu şekilde yapıyor: “Ayetteki şek fiilinin

³⁰⁸ eş-Şankîti, *ed-Duraru’l-levâmi*, 1: 335.

³⁰⁹ Mevlüt Sarı, *el-Mevarid Arapça Türkçe Lugat*, b.y. (İstanbul: İpek Yayınları, t.y.), 301; el-Hudarı, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 218; Mustafa v.dğr., *el-Mu’cem’l-vasîl*, 216,

³¹⁰ en-Nesefî, *Teşsiru’n-Nesefî Medâriku’t-tenzil ve hakâiku’t-te’vîl*, 3: 663.

³¹¹ İbrahim, 14/42.

³¹² Kıyâme, 75/3.

³¹³ Âl-i İmran, 3/188.

birinci mefulü *يَفْرَحُونَ* *الذِينَ* sılasıdır. İkinci meful ise *بمفازة* kelimesidir. İkinci olan *تحسبهم* tekittir.”³¹⁴

b. *حَسِبَ* fiilinin yakîn (kesinlik) anlamında olması:

حَسِبَ fiili zan anlamına nazaran az da olsa bazen yakîn için kullanılmaktadır. Aşağıdaki misaller *حَسِبَ* fiilinin yakîn anlamında kullanıldığına dair örnek teşkil etmektedir:

حَسِبْتُ التَّقَى وَالْجُودَ خَيْرَ تِجَارَةٍ رِبَاحاً إِذَا مَا الْمَرْءُ أَصْبَحَ ثَقِيلاً

“Ölümün insanın cesedine verdiği ağırlık geldiğinde takva ve cömertliğin en karlı ticaret olduğunu anladım.”³¹⁵ Şiirdeki *حَسِبَ* fiili yakîn anlamında kullanılıp, iki mefulü birden nasb etmiştir. Bu mefullerin ilki *التَّقَى* ikincisi ise *خَيْرَ* isimleridir.

c. *حَسِبَ* fiilinin *عَدَّ* fiili anlamında kullanılması:

حَسِبَ fiilin ağırlıklı olarak *şek/rüçhan*, bazen de, *عَلِمَ* manasında olup yakîn anlamlarına gelebildiği zikredilmişti. Fakat bu fiil *عَدَّ* manasında olursa, ikinci mefule ihtiyaç duymayıp tek mefulle yetinebilmektedir.³¹⁶ *حَسِبْتُ الْأُسْتَاذَ* “Üstat olduğunu sandım (düşündüm)” örneğinde olduğu gibi cümle fiil, fâil ve *الْأُسْتَاذَ* olan tek mefulle yetinmiş ve ikinci meful almamıştır.

d. *حَسِبَ* fiilinin, lâzımî (geçişsiz) fiil olarak kullanılması:

حَسِبَ fiili, renk anlamında olan *الحُسْبِيَّةُ* mastarından kullanılırsa bu durumda fâiliyle yetinen lâzımî bir fiil olup, hiçbir mefule ihtiyaç duymaz.³¹⁷ *فُلَانٌ حَسِبَ*³¹⁸ demek, yani “kişinin cildi beyazlaştı.” demektir.³¹⁸

1.6.1.4. *جَعَلَ* fiili

جَعَلَ fiilinin muzarisi *يَجْعَلُ* olup mastarı ise *جَعَلَ* veznindedir. Sözlükte birçok anlamlara gelmektedir. Bu fiil; *kılmak, yapmak, tayin etmek, hâsıl etmek, yerleştirmek, çevirmek, karara varmak, koymak, dönüştürmek, atamak, yapmak,*

³¹⁴ Hudayr, *Ef'âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, 47.

³¹⁵ el-Hudurî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 218, eş-Şâtibî, *Şerhu's-Şâtibi*, 4: 408.

³¹⁶ Bedreddin Muhammed b. Ahmed b. Musa el-'Aynî, *el-Makasidu'n-nahviyye*, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2005), 2: 139.

³¹⁷ el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 243; el-'Aynî, *el-Makasidi'n-nahviyye*, 2: 139.

³¹⁸ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'l-vasît*, 216.

kararlaştırmak, ortaya çıkarmak ve daha birçok umum ifade eden anlamlara gelebilmektedir.³¹⁹

şek fiillerinden olan جَعَلَ fiili bazen zan, bazen de yakîn anlamlarına gelebilmektedir. Bu da ileride zikredilecek ola أُوجِبَ, أُوجِدَ, أُوجِبَ تُصَيِّرُ ve مُفَارَبَ anlamlarında olmayan جَعَلَ fiili için geçerlidir.³²⁰ جَعَلَ fiilinin kullanım alanlarını şöyle özetlenebilir:

a. جَعَلَ fiilinin zan anlamında kullanılması:

şek fiillerinden olan جَعَلَ fiilinin asıl anlamı ve en çok kullanıldığı anlam zan (şek) anlamında kullanılmasıdır.³²¹ Bu anlamda kullanıldığına dair Kur'an-ı Kerimden şu ayetler örnek verilebilir: *“Onlar, rahman olan Allah'ın kulları meleklere de dişi saydılar.”*³²²

b. جَعَلَ fiilinin yakîn anlamında kullanılması:

جَعَلَ fiili daha çok asıl anlamı olan zan anlamında kullanılmaktadır. Fakat zan anlamında kullanılmasına nazaran az olsa da bazen yakîn anlamında kullanılır.³²³ Yakîn anlamındaki kullanımına şu örnek verilebilir: *“İlahın (Allah'ın) bir, ortağı olmadığını bildim.”* Cümlesinde جَعَلَ fiili yakîn anlamında olup iki meful almıştır. Bunlar da sırasıyla اِلٰهٌ ve وَاِحِدًا isimleridir. Çok geniş bir kullanım alanı olan, hatta فَعَلَ ve صَنَعَ ve bunların kardeşleri olan fiillerinden daha geniş bir anlamı olan جَعَلَ fiili, zan ve yakîn anlamları dışında bazı anlamlara gelebilmektedir.³²⁴ Bu kısımlar örnekleriyle beraber şöyle özetlenebilir:

a. جَعَلَ fiilinin kullanıldığı yerlerden biri صَارَ ve طَفِقَ fiilleri anlamında kullanılmasıdır. Bu anlamda kullanıldığında muteaddî³²⁵ (geçişli fiil) olmayıp lâzımî

³¹⁹ Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 164.

³²⁰ Nâzır el-Ceyş, şerhu't-teshil, 3: 1466-1468.

³²¹ Abbas Hasan, en-Nahvu'l-vafî, 1: 5-6.

³²² Zuhurf, 43/19.

³²³ Abbas Hasan, en-Nahvu'l-vafî, 1: 5-6.

³²⁴ es-Suyûtî, en-Nuketu 'alâ'l-Elfiyye el-kâfiye eş-şâfiye va 'ş-şuzûru va 'n-nuzhetu, 1: 190; el-Murâdî, şerhu'l-elfiye, 1: 244-245.

³²⁵ Bir harf-i cer vasıtası olmadan düz müteaddî olan fiile müteaddî fiil denir. (Çögenli, *Ayet ve Hadis Örneklili Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 10.); Mehmet Sait Çögenli, *Ayet ve Hadis Örneklili Arapça Dilbilgisi Sarf*, 4. bs. (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2012), 12.

(geçişsiz) olarak amel etmektedir.³²⁶ “Zeyd şöyle konuşmaya başladı” örneğinde جَعَلَ mazi fiil, زَيْدٌ ise ismi onun fâilidir.

b. جَعَلَ fiilinin kullanıldığı bir diğer anlam أَوْجَدَ anlamında kullanılmasıdır. Bu anlamda kullanıldığında, ikinci mefule ihtiyaç duymayıp tek mefulle yetinebilmektedir.³²⁷ Bu duruma da şu ayeti kerimeyi örnek verebiliriz. وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ “Karanlıkları ve ışığı var eden”³²⁸ ayeti kerimede جَعَلَ fiili, tek meful almıştır. O da esreyle mensup olan الظُّلُمَاتِ kelimesidir.

c. جَعَلَ fiilin kullanıldığı üçüncü anlam ise خَلَقَ anlamında olması. Başka bir ifadeyle bir şeyi yaratmak, bir şeyi icat etmek, anlamında kullanılmasıdır.³²⁹ جَعَلَ fiilinin bu anlamda kullanılmasına şu ayetler örnek olarak verilebilir: وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا “Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı.”³³⁰ “Yine Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı.”³³¹

d. جَعَلَ fiilinin bir diğer anlamı da تَصْيِيرٌ (kılmak) anlamında kullanılmasıdır.³³² Bu anlamda kullanıldığında iki mefule ihtiyaç duyar. الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ الْأَرْضَ “Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır.”³³³ Ayeti kerimede الْأَرْضَ ismi birinci فِرَاشًا isimi de ikinci mefuldür. “Onlar içinde ayı bir ışık, güneşi ışık kaynağı yapmıştır.”³³⁴ Ayeti kerimede de الْقَمَرَ ve نُورًا isimleri sırasıyla birinci ve ikinci mefullerdir.

e. جَعَلَ fiili bir şeyin üzerine hüküm vermek anlamında da kullanılmaktadır. Üzerine hüküm verilen şey, hak olduğu gibi batıl da olabilir.³³⁵ Bu her iki duruma da, şu ayetler örnek verilebilir: “Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız.”³³⁶

³²⁶ es-Suyûtî, en-Nuketü ‘alâ’l-elfiyye, 1: 190.

³²⁷ Abbas Hasan, en-Nahvu’l-vafî, 1: 19.

³²⁸ En’âm, 6/1.

³²⁹ Abbas Hasan, en-Nahvu’l-vafî, 1: 19.

³³⁰ Nahl, 16/72.

³³¹ Nahl, 16/81.

³³² es-Suyûtî, en-Nuketü ‘alâ’l-elfiyye, 1: 190.

³³³ Bakara, 2/22.

³³⁴ Nûh, 71/16.

³³⁵ es-Suyûtî, en-Nuketü ‘alâ’l-elfiyye, 1: 190.

³³⁶ Kasas, 28/7.

1.6.1.5. زَعَمَ fiili

زَعَمَ fiilinin muzaris يَزْعُمُ mastarı da زَعَمًا veznindedir. Fiilin ilk harfi olan (ز) harfi damme, esre ve fetha olmak üzere üç vecihte (زَعَمًا زَعَمًا زَعَمًا) kullanılmaktadır. Sözlük anlamı ise; *iddia etmek, kefil olmak, zan etmek, sanmak, inanmak, ileri sürmek, söylemek, yalan söylemek, düşünmek ve vaat (söz) vermek* gibi anlamlara gelmektedir.³³⁷

زَعَمَ fiilinin terim anlamı ise *ister doğru olsun, isterse yanlış olsun, inanmak (itikad, inanç) anlamını karşılayan söze* denir.³³⁸ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ “Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi?”³³⁹ زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا³⁴⁰ “inkarcılar asla diriltilemeyeceklerini iddia ediyorlar.”³⁴⁰

Diğer şek ve yakîn fillerinin ifade ettiği *ilim* ve *zan* anlamlarından ziyade daha çok *iddia etmek* ve *yalan söylemek* anlamlarına gelip kendisinde şek ifade eden filler gurubunda yer alan زَعَمَ fiilinin³⁴¹ kullanım alanları şöyle özetlenebilir:

a. Zan anlamında kullanılıp iki mefulü nasb etmesi:

فَإِنْ تَزْعُمْنِي كُنْتُ أَجْهَلُ فِيكُمْ فَإِنِّي شَرَيْتُ الْحِلْمَ بَعْدَكَ

*Eğer sizden sonra size kızdığımı sanıyorsan. Hâlbuki ben sizden sonra kızma yerine halimliği satın aldım.*³⁴²

زَعَمْتَنِي شَيْخًا وَأَسْتُ بِشَيْخٍ إِنَّمَا الشَّيْخُ مَنْ يَدُبُّ دَبِيحًا

*“Yaşlı olduğumu sandı. Hâlbuki yaşlı değilim. Çünkü yaşlı olan kişi, ağır ağır yürüyen kişidir.”*³⁴³ زَعَمَ fiili yukarıdaki paragraflarda örnek verilen her iki şiiirde de zan anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda zan fiillerinde olması gerektiği gibi iki meful aldığı açıkça gözlemlenmektedir.

³³⁷ Mustafa v.dğr, *el-Mu‘cemu’l-vasîl*, 438; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1468; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 528.

³³⁸ el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 243.

³³⁹ Nisa, 4/60.

³⁴⁰ Teğabun, 64/7.

³⁴¹ el-Mûsilî, *Şerhu’l-mufassal*, 4: 318.

³⁴² el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 218.

³⁴³ el-‘Aynî, *el-Makasîdî’n-nahviyye*, 2: 135.

زَعَمَ fiilinin zan anlamı taşıdığına çoğunlukla kendisinden sonra (أَنَّ) ve (أَنْ) edatları sıralarıyla beraber gelmektedir. Ayrıca زَعَمَ fiili bu anlamda kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir.³⁴⁴

زَعَمَ fiilinden sonra (أَنَّ) edatının gelmesine dair örneklerini şöyle sıralanabilir: *“Eğer insanlar arasında yalnız sizin, Allah’ın dostları olduğunuzu sanıyorsanız, o halde ölümü temenni edin.”*³⁴⁵ *“Yaratılışınızda ortaklarımız sandığınız şefaathçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz.”*³⁴⁶ Verilen ayetlerin her ikisinde zan anlamına gelen زَعَمَ fiilinden sonra, أَنَّ edatı gelmiştir. Aynı zamanda أَنْ sılasıyla beraber, زَعَمَ fiilinin ihtiyaç duyduğu iki mefulün de yerini tutmaktadır.

زَعَمَ fiilinden sonra أَنْ edatının gelmesi ve sılasıyla birlikte iki mefulün de yerini tutmasına şöyle örneklendirilebilir: *“İnkarcılar asla diriltilemeyeceklerini iddia ediyorlar.”*³⁴⁷ *“Oysa siz asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız.”*³⁴⁸ Ayeti kerimede زَعَمَ fiilinden sonra sakın olan أَنْ edatı gelmiştir. Yalnız tecvit kuralları gereği *sakin nün* harfinden sonra *ğunnesiz idğam* harflerinden olan (ل) harfi gelmesiyle idğam olmuştur.

b. كَذَبَ (yalan) anlamında kullanılması:

زَعَمَ fiili *şek* (zan) anlamlarının yanı sıra; كَذَبَ (yalan) anlamında kullanılmaktadır: *“Zeyd doğruluğun zararlı olduğu yalanını söyledi.”* Örneğindeki زَعَمَ fiili *“yalan söyledi”* anlamındadır. Bunun gibi örneklerde زَعَمَ fiilinin yalan anlamında olup olmadığına hal ve durum karinelerinden anlaşılır. Yani Arapçaya hâkimiyet ve tecrübe gerekmektedir.³⁴⁹

c. رَأَسَ (lider olma) ve كَفَلَ (kefil olmak) anlamlarında kullanılması:

زَعَمَ fiili, bazen رَأَسَ (lider olma) ve كَفَلَ (kefil olmak) anlamına gelmektedir. Bu anlama geldiğinde tek meful almaktadır. Fiil bazen harfi cer vasıtasıyla, bazen de

³⁴⁴ ‘Uzeynete Fevval Bâbestî, *el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’n-nehvi’l-‘Arabi*, 2. bs. (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 2004), 1: 612; el-‘Aynî, *el-Makasidi’n-nahviyye*, 2: 136.

³⁴⁵ Cum‘a, 62/6.

³⁴⁶ En‘âm, 6/94.

³⁴⁷ Teğabun, 64/7.

³⁴⁸ Kehf, 18/48.

³⁴⁹ Bâbestî, *el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’n-nehvi’l-‘Arabi*, 1: 612.

harfi cer olmadan bu tek mefulü alıp mastarı da الرَّعَامَةُ olur.³⁵⁰ “Zeyd arkadaşlarına lider oldu” örneğinde زَعَمَ fiili liderlik anlamında kullanılmıştır.

تَقُولُ هَلَكْنَا إِنْ هَلَكْتَ وَإِنَّمَا عَلَى اللَّهِ أَرْزَاقُ الْعِبَادِ كَمَا زَعَمَ

“*Sen helak olursan biz de helak oluruz diyor, hâlbuki O (Allah) da kefil olduğu gibi kulların rızıkları da Allah’a aittir.*”³⁵¹ Bu şiirdeki زَعَمَ fiili, kefil olmak anlamında kullanılmıştır. Ayrıca tek meful almıştır. Bununla beraber bazı dilciler bu şiirdeki زَعَمَ fiilinin قَوْلٌ (söylemek) anlamında bazıları da وَعْدٌ (söz verme) anlamında olduğunu dile getirmişlerdir. زَعَمَ fiili كَذِبَ ve رَأْسَ anlamlarında olduğunda kalbi fiil olmaktan çıkar.³⁵²

d. هَزَلَ (zayıflamak) ve سَمِنَ (şişmanlamak) anlamlarında kullanılması:

زَعَمَ fiili bazen سَمِنَ (kilo almak, şişmanlamak) ve zıttı olan هَزَلَ (zayıflamak, cılız olmak) anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda kullanıldığında lâzımî fiil olur.³⁵³ “Zeyd fil gibi şişman (kilolu) oldu.” زَعَمَ زَيْدٌ حَتَّى صَارَ كَالْفِيلِ³⁵³ “Zeyd, ceylan gibi zayıf oldu.” زَعَمَ fiili, bu iki örneğin birincisinde şişman ikincisinde ise zayıf anlamında kullanılmıştır.

1.6.1.6. حَجَا fiili

حَجَا fiilinin muzarisi يَحْجُو olup mastarı حَجْوًا şeklindedir. Sözlük anlamı ise *hüsni zanda bulunmak, hakkında olumlu düşünmek, niyet etmek, kastetmek, sürüklemek, engellemek ve yakalamak* gibi anlamlara gelmektedir.³⁵⁴ حَجَا fiili cümlede birçok anlama gelebilmektedir. Kullanıldığı bu anlamlar şöyledir:

a. ظَنَّ anlamında kullanılması:

حَجَا fiili şek fiillerinden de olması hasebiyle daha çok ظَنَّ fiili anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir.³⁵⁵ حَجَا الطِّفْلُ “Çocuk dünya küresini top sandı” örneğinde حَجَا fiili ظَنَّ anlamında

³⁵⁰ el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 243; eş-Şankîti, *ed-Duraru'l-Levâmi*, 1: 331-332; Bâbestî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'n-nehvi'l-'Arabi*, 1: 612.

³⁵¹ eş-Şankîti, *ed-Duraru'l-levâmi*, 1: 332.

³⁵² eş-Şankîti, *ed-Duraru'l-levâmi*, 1: 332.

³⁵³ Bâbestî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'n-nehvi'l-'Arabi*, 1: 612; el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 218.

³⁵⁴ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 207; Mustafa v.dğr, *el-Mu'cemu'l-vasît*, 200.

³⁵⁵ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2098; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufasssal*, 4: 133; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 23.

olup iki mefulü nasb etmiştir. Bunlardan الكرة birinci, طَابَةً de ikinci mefulleridir. Aynı şekilde şek fiillerinden olan حَجَا fiilinin zanne manasında olup iki mefulü nasb etmesine dair bu şiir örnek verilebilir:

فَدُ كُنْتُ أَحْجُو أَبَا عَمْرٍو أَخَا ثِقَةٍ حَتَّى أَلَمْتُ بِنَا يَوْمًا مَلِمَاتُ

“Ebu Amr’ı güvenilir biri zannederdim, ta ki başımıza bir musibet gelinceye kadar.”³⁵⁶ Bu şiirdeki أَحْجُو fiili ظَنَّ anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda iki meful almıştır. Bu mefullerden ilki izafeli kullanılan أَبَا عَمْرٍو tamlamasıdır. İkincisi de aynı şekilde izafeli olan أَخَا ثِقَةٍ isimidir.

b. غَلَبَ (galip gelme) anlamında kullanılması:

حَجَا fiili zanne anlamında kullanılmasının yanında bazı anlamlara gelmektedir. Bunlardan biri غَلَبَ (galip gelme, delili kuvvetlendirmek) anlamında olmasıdır. Bu anlamda kullanıldığında iki meful yerine tek mefulle yetinmektedir: زَعَمَ سُمَيْرٌ أَنَّ زَيْدًا حَاضِرٌ غَائِبًا فَحَجَّيْتُهُ وَأَعْلَمْتُهُ أَنَّهُ (galip gelip ve) burada olduğunu anlattım.³⁵⁷ Bu cümledeki حَجَا fiili غَلَبَ anlamındadır. Aynı zamanda tek meful almıştır. Zira حَجَا fiilinin fâili muttasıl olan (ت) zamiridir. Mefulü de aynı şekilde muttasıl olan (ه) zamiridir.

c. فَصَدَّ (kastetmek) anlamında kullanılması:

حَجَا fiilinin geldiği manalardan biri de فَصَدَّ (kastetmek) anlamında olmasıdır. Bu anlamda kullanıldığında iki meful yerine tek mefulle yetinmektedir:³⁵⁸ حَجَوْتُ زَيْدًا “Zeydi kastettim.” حَجَوْتُ الْكَعْبَتَ “Kâbe’yi kastettim (Kabe’ye yöneldim)”. Bu iki örnekte حَجَا fiili kastetme anlamında olup tek meful almıştır.

d. كَتَمَ (gizlemek) anlamında kullanılması:³⁵⁹ حَجَوْتُ السِّرَّ “Sırrı gizledim.”

e. مَنَعَ (engel olmak) anlamında olması:³⁶⁰ حَجَوْتُ الطِّفْلَ أَنْ يَغْرَقَ “Çocuğun boğulmasına engel oldum.”

³⁵⁶ el-Mûsilî, Şerhu’l-mufasssal, 4: 132; Bâbestî, el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi, 1: 612; es-Sabbân, Haşiyetu’s-Sabân, 2: 23; eş-Şankitî, ed-Duraru’l-Levâmi’, 1: 328.

³⁵⁷ Bâbestî, el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi, 1: 613; el-Hudârî, Haşiyetü’l-Hudârî, 1: 219.

³⁵⁸ es-Sabbân, Haşiyetu’s-Sabân, 2: 23; Bâbestî, el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi, 1: 613; el-Murâdî, Şerhu’l-elfiye, 1: 244.

³⁵⁹ el-Murâdî, Şerhu’l-elfiye, 1: 244; el-Hudârî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 219; Bâbestî, el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi, 1: 613.

³⁶⁰ Bâbestî, el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi, 613; el-Murâdî, Şerhu’l-elfiye, 1: 244; el-Hudârî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 219.

f. حَجَوْتُ قَوْلَ زَيْدٍ الْكَاذِبِ وَقَبِلْتُ قَوْلَهُ³⁶¹ (reddetmek) anlamında kullanılması: *“Zeyd’in yalan sözünü reddettim ve doğru olanını aldım.”*

g. حَاجَتِ الرِّيحُ الأَوْزَاقَ المُبَعَّرَ³⁶² (sürüklemek) anlamında kullanılması: *“Hava dağılmış kâğıtları sürükledi.”*

ğ. أَقَامَ (dönmek) anlamında kullanılması:

حَجَا fiili أَقَامَ (dönmek) anlamında kullanıldığında hiçbir meful almayıp lâzımî (geçişsiz) fiil olarak amel etmektedir.³⁶³ سَأُزُورُ أَخِي إِذَا حَجَا *“Kardeşim döndüğünde O’nu ziyaret edeceğim.”* Bu örnekteki حَجَا fiili, dönmek anlamında olup hiçbir meful almamıştır.

h. بَخُلَ (cimri olmak) anlamında kullanılması: ğ maddesindeki anlamda olduğu gibi; بَخُلَ (cimri olmak) anlamında kullanıldığında da hiçbir meful almayıp lâzımî (geçişsiz) fiil olarak amel etmektedir.³⁶⁴

1.6.1.7. هَبَ fiili

Dilciler هَبَ fiilinin iki mefulü nasb eden ef’âl-ı kulûbtan olması konusunda ihtilaf etmişlerdir. هَبَ fiilinin ef’âl-ı kulûbtan olup iki mefulü nasb ettiğini öne süren nahiv alimleri Küfe ekolüne mensup alimler, İbni ‘Asfûr (ö.669/1271) ve İbni Maliktir. (ö.600/1203) Diğer dilciler bu iki mefulü nasb eden kalbi fiillerden saymamışlardır.³⁶⁵

هَبَ gayri mutasarıf (sadece bir vezin üzerine gelen fiil) olup mazisi muzarisi olmayan yalnızca emir sıgasında kullanılan camid bir fiil olup ظَنَّ anlamına gelmektedir. Sadece bu anlamda kullanıldığı zaman iki mefulü nasb etmektedir.³⁶⁶

فَقُلْتُ أَجْرَنِي أَبَا خَالِدٍ وَإِلَّا فَهَبْنِي امْرَأًا هَالِكًا

³⁶¹ el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 244; Bâbestî, *el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi*, 1: 613; el-Hudârî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 219.

³⁶² el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 244; el-Hudârî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 219; Bâbestî, *el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi*, 1: 613.

³⁶³ Bâbestî, *el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi*, 1: 613; el-Hudârî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 219; el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 244.

³⁶⁴ el-Hudârî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 219; Bâbestî, *el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi*, 1: 613; el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 244.

³⁶⁵ Hudayr, *Ef’âl-ı kulûb beyne’l-kaide ve’l-isti’mel*, 74.

³⁶⁶ el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 245; eş-Şâtübî, *Şerhu’ş-Şâtubi*, 2: 410; Bâbestî, *el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’n-nehvi’l-‘Arabi*, 1: 613.

“Dedim ki ey Ebu Hâlid, koru beni, yoksa beni helak olmuş bir kişi olarak farz et.”³⁶⁷ Şiirdeki هب fiili, ef’âl-ı kulûbtan olup iki mefulü nasb etmektedir. Bunlardan biri muttasıl olan ي zamiri iken diğeri de امْرَأًا ismidir.

هب mutasarrıf olan وَهَب fiilinden mutasarrıf emir olarak gelmektedir. Bu durumda iki meful yerine tek mefulle yetinmektedir.³⁶⁸ هَبَ الْمَالَ لِلْمُحْتَأَجِّ “Mali ihtiyaç sahiplerine ver.” Bu örnekteki هَبَ emir sığası olup mutasarrıf olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda iki meful yerine tek meful ile yetinmiştir.

هب bazen harfi cerre ihtiyaç duymadan tek başına iki mefulü nasb ettiği gibi bazen de harf-i cer vasıtasıyla iki mefulü nasb etmektedir.³⁶⁹ إِنطَلِقْ مَعِيَ أَهْبَكَ نَبْلًا “Benimle yürü sana ok veririm” örneğinde هَبَ iki mefulü harfi cer olmadan nasb etmiştir. Fakat وَهَبْتُ لَكَ سَاعَةً “Sana bir saat hibe ettim” örneğinde ise iki mefulden biri olan (ك) zamirini harfi cer olan (ل) vasıtasıyla nasb etmiştir.

1.6.1.8. عَدَّ fiili

Yukarıda mezkûr هَبَ fiilinde olduğu gibi, عَدَّ fiilinde de ef’âl-ı kulûbtan olup iki mefulü nasb etmesi konusunda nahiv âlimleri tarafından görüş birliği yoktur. عَدَّ fiilini ef’âl-ı kulûbtan olup iki mefulü nasb ettiğini öne sürenler Küfe ekolüne mensup alimler, Basra ekolünün bazı alimleri, İbni Ebi er-Rabî‘ (ö.688/1289) ve İbni Malik (ö.600/1203) gibi alimlerdir.³⁷⁰

Mutasarrıf olan عَدَّ fiilinin muzarisi يُعَدُّ olup mastarı ise عَدًّا, تَعَدَادًا ve عَدَّةً olarak gelmektedir. Bu vezinde kullanıldığında sözlük anlamı; *saymak, hesaplama, tek tek saymak, sayım yapmak, kabul etmek* gibi anlamlara gelmektedir.³⁷¹

عَدَّ fiilinin iki farklı kullanımı olup bunlar şunlardır.³⁷²

a. عَدَّ fiili ظَنَّ anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir.³⁷³

³⁶⁷ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1468; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 24; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 245; el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 220.

³⁶⁸ Bâbestî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'n-nehvi'l-'Arabi*, 1: 613.

³⁶⁹ Bâbestî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'n-nehvi'l-'Arabi*, 1: 613.

³⁷⁰ Hudayr, *Ef'âl-ı Kkulûb Beyne'l-Kaide ve'l-İsti'mel*, 72.

³⁷¹ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 759; *Mustafa v.dğr.*, *el-Mu'cem'l-vasit*, 637.

³⁷² el-Hudari, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 216

³⁷³ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1466-1467; el-Hudari, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 216.

فَلَا تَعُدُّ الْمَوْلَا شَرِيكَكَ فِي الْغِنَى وَلَكِنَّمَا الْمَوْلَا شَرِيكَكَ فِي الْعَدَمِ

“Zenginlik zamanında seninle beraber olanı arkadaş sanma; asıl arkadaş darlık ve yoklukta yanında olandır.”³⁷⁴ Bu şiirdeki عَدَّ fiili, ظَنَّ anlamında olup iki mefulü nasb etmektedir. Bunlardan biri الْمَوْلَا ismi iken ikinci meful ise (ك) zamirine izafe edilen شَرِيكَ ismidir.

لَا أَعُدُّ الْإِقْتَارَ عُدْمًا وَلَكِنُّ فَقَدْ مَنْ فَقَدْتُهُ الْإِعْدَامُ

“Fakirliği yokluk olarak saymıyorum ben fakat asıl yokluk kaybettiğini kaybetmektir.”³⁷⁵ Yukarıdaki şiirde olduğu gibi bu şiirde de عَدَّ fiili, ظَنَّ anlamında olup iki meful almıştır, bu mefullerden biri, الْإِقْتَارَ ismi diğeri de عُدْمًا ismidir.

b. عَدَّ fiili bazen sayı saymayı ifade eden (أَحْصَى) anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında tek meful almaktadır.³⁷⁶ عَدَدْتُ الْكُتُبَ “kitapları saydım” örneğinde عَدَّ mazi fiil olup تْ zamiri onun fâili, الْكُتُبَ ise mefulü konumundadır.

1.6.2. Yakîn Fiilleri

Yakînin sözlükte; kesin bilgi, bir şeyi kesinlikle bilme, sağlam³⁷⁷ durulmak sükûnete kavuşmak sabit olmak,³⁷⁸ şüphesiz emin olmak, mutlak kesin bilmek, içinde şüphe olmayan bilgi, kesin olarak, ölüm, hemen kabul etmek gibi anlamlara gelmektedir. Felsefî anlamda yakîn; nefsin doğruluğuna inanmakla beraber bir hükme tatmin olmasına denir.³⁷⁹

Yakînin terim anlamı; Doğruluğundan şüphe edilmeyen, vakıya uygun bilgi, sabit ve kesin inanış, kanaat, (itikat), şüphe ve tereddüitten sonra ulaşılan bilgidir.³⁸⁰

Şek fiillerinde olduğu gibi, yakîn fiillerinin de sayısı ve mahiyeti konusunda nahiv âlimleri tarafından görüş birliği bulunmamaktadır. Bu ihtilafın sebebi, kimi dilcilerin yakîn fiilinden saydığı bazı fiilleri, diğeri tahvil fiilinden saymıştır.

³⁷⁴ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 22; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1467; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 244; eş-Şâtübî, *Şerhu's-Şâtübî*, 2: 409.

³⁷⁵ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1467

³⁷⁶ Bâbestî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'n-nehvi'l-'Arabi*, 1: 612.

³⁷⁷ Akalın v.dğr., *Türkçe Sözlük*, 2509.

³⁷⁸ Demir Osman, *Yakîn*, DİA, b.y. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 203-204.

³⁷⁹ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'l-Vasît*, 1125; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1341.

³⁸⁰ Demir, “Yakîn”, 43: 203-204

Klasik nahiv eserlerin çoğunda yakîn fiillerinin yedi tanesi zikredilmektedir: عَلِمَ (bildi), رَأَى (gördü), وَجَدَ (buldu), دَرَى (bildi), أَلْفَى (buldu), جَعَلَ (yapmak), تَعَلَّمَ (bil ki).³⁸¹

1.6.2.1. عَلِمَ fiili

عَلِمَ fiilinin muzarisi, يَعْلَمُ olup mastarı ise عَلِمًا vezindedir. Bu vezinde kullanıldığında *bilmek, inanmak, yakîn getirmek, hakikatini idrak etmek* gibi anlamlara gelmektedir.³⁸² عَلِمَ fiili birden çok anlamda kullanılmakta olup kullanıldığı bu anlamlara göre aldığı meful sayısı değişmektedir.

a. Yakîn anlamında kullanılması:

عَلِمَ fiili çoğunlukla asıl anlamı olan yakîn ve itikat anlamında kullanılıp bu anlamda şöhret bulmuştur. Bu anlamda kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir.³⁸³ عَلِمْتُ الْكَوَاكِبَ مُتَحَرِّكَةً “yıldızların hareket halinde olduklarını bildim” örneğindeki عَلِمَ fiili yakîn anlamında olup iki mefulü nasb ettiği görülmektedir. Zira عَلِمَ fiiline muttasıl olan (ت) zamiri fâil, الْكَوَاكِبِ ismi birinci meful, مُتَحَرِّكَةً ismi ise عَلِمَ fiilinin ikinci mefulüdür. “Bil ki, Allah’tan başka ilah yoktur.”³⁸⁴ Ayetinde عَلِمَ fiili yakîn anlamındadır. Fakat أَنْ edatı, sılasıyla beraber iki mefulün yerini tutmaktadır.

Bazı dilciler, عَلِمَ fiilinin yakîn anlamında olup iki meful almasına şu ayeti kerimeyi örnek göstermiştir.³⁸⁵ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ “Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyiniz.”³⁸⁶ Bu ayeti kerimedeki عَلِمَ fiili yakîn anlamında olup iki meful aldığı görülmektedir. Bunlardan biri, هُنَّ zamiri diğeri de مُؤْمِنَاتٍ ismidir. Bu ayeti kerimedeki عَلِمَ fiilinin nahiv kaynaklarında hem yakîn hem de şek için kullanıldığı unutulmamalıdır.³⁸⁷

عَلِمْتُكَ الْبَائِلَ الْمَعْرُوفَ فَانْبَعَثْتُ إِلَيْكَ بِي وَاجْفَاتُ الشُّوقَ وَالْأَمَلَ

³⁸¹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 10; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 146; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 603; el-Ğalayîni, *Cami'u'd-Durusu'l-'Arabiyye*, 2: 27-30.

³⁸² Sarı, *el-Mevarid Arapça Türkçe Lugat*, 1042; Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'l-vasit*, 675.

³⁸³ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 13; eş-Şâtıbi, *Şerhu's-Şâtıbi*, 2: 407; ed-Demâmîni, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 341.

³⁸⁴ Muhammed, 47/19.

³⁸⁵ Hudayr, *Ef'âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, 22.

³⁸⁶ Mümtetine, 60/10.

³⁸⁷ ed-Demâmîni, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 341.

“Seni, tanınmış bol keseden veren olarak bildim. Bu yüzden yüreğimdeki şevk ve emel çarpıntıları beni sana çekti.”³⁸⁸

عَلِمْتُكَ مَنَانًا فَلَسْتُ بِأَمَلٍ نَدَاكَ وَلَوْ ظَمَّانَ غَرَّتَّانَ عَارِيًا

“Senin (yaptığın iyiliği) minnet ettiğini biliyorum. Susuz, aç ve çıplak dahi kalsam senden gelecek bir hayır istemiyorum.”³⁸⁹

Yukarıda zikredilen iki şiirde عَلِمَ fiili yakîn anlamında olup iki mefulü nasb etmiştir. Zira birinci şiirde عَلِمَ fiilinin fâili ت zamiri, birinci ve ikinci mefulleri ise sırasıyla, muttasıl olan ك zamiri ve البَادِلِ ismidir. Aynı şekilde ikinci şiirde muttasıl olan ك zamiri birinci meful iken مَنَانًا kelimesi de ikinci mefuldür.

b. Şek anlamında kullanılması:

عَلِمَ fiili, yakîne nispeten az olsa da bazen şek (zan) anlamına gelmektedir. Yakîn anlamında olduğu gibi şek anlamında kullanıldığında da iki mefulü nasb etmektedir.³⁹⁰ “Zannederim yarın havalar soğuk olacak” örneğinde أَعْلَمُ الْجَوَّ بَارِدًا فِي الْعَدِّ fiili zan anlamındadır. Ayrıca iki meful almıştır. Bunlardan biri الْجَوِّ değeri de بَارِدًا isimleridir.

Bazı âlimler, عَلِمَ fiilinin zan anlamında kullanılmasına yukarıda yakîn için zikredilen, şu ayeti örnek göstermişlerdir. فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ “Eğer mümin olduklarını anlarsanız/sanırsanız, onları kafirlere iade etmeyiniz.”³⁹¹

c. عَرَفَ (tanıdı) anlamında kullanılması:

عَرَفَ fiili, عَرَفَ (tanıdı) anlamında olduğunda bir mefulü nasb eder ve ikinci mefulü alamaz.³⁹² “hayrı tanıdım” örneğinde عَلِمْتُ الْخَيْرَ fiili, عَرَفَ (tanıdı) fiili anlamında olup tek meful almış olup o da الْخَيْرِ ismidir. “Zeyd’i tanıdım” örneğinde de durum aynıdır. Bir başka örnek de şu ayettir: وَاللَّهِ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا “Sizleri hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın

³⁸⁸ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1468; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 20.

³⁸⁹ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 22.

³⁹⁰ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 13; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 21.

³⁹¹ Mümtetine, 60/10.

³⁹² Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 13; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1468-1469; Sibeveyh, *el-Kitab kitâb-u Sibeveyh*, 1: 39-40.

karnından dışarı çıkardı.”³⁹³ Bu ayeti kerimedeki عَلِمَ fiili, عَرَفَ (tanıdı) fiili anlamında olup tek meful almış olup bu da شَيْئاً isimdir.

d. اِنْشَقَّ (yarıldı) anlamında kullanılması:

عَلِمَ fiili فَرَحَ يَفْرَحُ veya ضَرَبَ يَضْرِبُ vezinlerinde olup yarıldı anlamında kullanımına gelince lâzımî (geçişsiz) fiil olarak hiçbir meful almaz.³⁹⁴ عَلِمَ الْجَعِيرِ “Devenin (üst) çenesi yarıldı” örneğinde عَلِمَ fiili اِنْشَقَّ (yarıldı) anlamında olup hiçbir meful almamıştır.

1.6.2.2. رَأَى fiili

رَأَى fiilin muzarisi يَرَى mastarı ise رَأَى ve رُؤْيَةً vezinlerinde gelmektedir. Sözlükte; görmek, bakmak, farkına varmak, anlamak, idrak etmek, gözlemlemek, sezmek, dikkat etmek, düşünmek, itibar etmek, kabul etmek, saymak, zannetmek gibi manalara gelmektedir. Rüya görme anlamında olduğunda mastarı رُؤْيَةً vezninde olmaktadır.³⁹⁵ رَأَى fiili birçok anlamda kullanılmaktadır. Bu anlamlar şunlardır:

a. Yakîn anlamında kullanılması: Görmek anlamına gelen رَأَى fiili iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi ileride detaylı olarak zikredeceğimiz gözle görmek olan ikincisi kalple görmek ve idrak etmek anlamında olmaktadır. Kalple görmek anlamında olan رَأَى fiili de şek ve yakîn olmak üzere iki anlama gelmektedir. Fakat ekseriyette yakîn anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir.³⁹⁶ اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَنَرَاهُ قَرِيْباً “Doğrusu onlar o azabı uzak görüyor/sanıyorlar. Biz ise onu yakın görüyoruz.”³⁹⁷ Ayetinde ef‘âl-ı kulûbtan olan رَأَى fiili, biri muzari gaip sığasıyla olan (يَرَوْنَهُ) fiili diğeri de mütekellim maalğayr olan (نَرَاهُ) fiilidir. Fakat birinci fiil şek ikincisi ise yakîn anlamındadır. Aynı zamanda ikişer meful almışlardır.

رَأَيْتُ اللّٰهَ اَكْبَرَ كُلِّ شَيْءٍ مُحَاوَلَةً وَاكْثَرُهُمْ جُنُوداً

³⁹³ Nahl, 16/78.

³⁹⁴ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1468; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 14.

³⁹⁵ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasîl*, 365; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 443.

³⁹⁶ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 324; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1473; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 216-217; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 19; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 14.

³⁹⁷ Me‘âric. 70/6-7.

“(Yüce) Allah’ı en güçlü olan ve askerleri en çok olan olarak, bildim.”³⁹⁸
Mezkûr olan şiirde رَأَيْتُ fiili yakîn anlamında olup iki meful aldığı açıkça görülmektedir. Bunlardan biri (الله) lafzı ikincisi de أَكْبَرَ ismidir.

b. Zan anlamında kullanılması:

رَأَى fiili, belirtildiği gibi çoğunlukla yakîn anlamına gelmektedir. Fakat bunun bir istisnası vardır. Bu fiil muzari meçhul (edilgen) olarak kullanıldığında yakîn ifade eden عَلِمَ anlamında değil de şek ve zan ifade eden ظَنَّ fiili gibi amel eder.³⁹⁹ Fakat bu fiilin meçhul muzarisini ظَنَّ fiili gibi amel ettirdiğimizde şu soru akıllara gelmektedir: Bu fiil naibi fâili ref etmekle beraber ظَنَّ fiili gibi iki mefulü nasıl nasb eder? Nahiv âlimleri bu soruyu mufassal (uzun ve detaylı) kitaplarda ele alıp detaylı olarak açıklamışlardır. Tezin bu tartışmaları kaldıramayacağını düşünülüşünden ele alınmamıştır.⁴⁰⁰

رَأَى fiili az da olsa bazen zan anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında da iki mefule ihtiyaç duymaktadır.⁴⁰¹ “Şüphesiz onlar onun (azabı) uzak olduğunu görüyorlar (saniyorlar) biz ise onu yakın görüyoruz.”⁴⁰² Bu ayeti kerimedeki رَأَى fiili hem yakîn hem de zan anlamına örnek teşkil etmektedir. Zira ayetin birinci kısmı olan “Şüphesiz onlar onun (azabı) uzak olduğunu saniyorlar” zan anlamında olup iki meful almıştır. Bunlardan birincisi fiile muttasıl olan هُ zamiridir. İkincisi ise بَعِيداً ismidir.

c. Rüya görmek anlamında kullanılması:

رَأَى fiili, *rüya görmek* anlamına gelmektedir. Bu anlamda kullanıldığında iki meful almaktadır.⁴⁰³ كُنْتُ نَائِمًا فَرَعَيْتُ الصَّدِيقَ مُسْرِعًا إِلَى الْقَطَارِ Uykudayken arkadaşımın tren istasyonuna koştuğunu gördüm. Bu cümledeki فَرَعَيْتُ fiili *rüyada görmek* anlamında olup iki meful almıştır. Bunlardan biri الصَّدِيقَ ismi ikincisi de مُسْرِعًا

³⁹⁸ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 19; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1473.

³⁹⁹ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 320; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 16-18; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2:19.

⁴⁰⁰ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 16.

⁴⁰¹ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 19; el-Havârmî, *et-Tuhmiye şerhu'l-mufassal fi sun'ati'l-i'râbi*, 2: 324.

⁴⁰² Me'âric. 70/6-7.

⁴⁰³ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 15.

ismidir. ⁴⁰⁴“Rüyada kendimi şarap sıkarken gördüm.” Mezkûr ayetteki رَأَى fiili rüya görmek anlamında olup iki meful almıştır.

İbni Malik (ö.600/1203) رَأَى fiilinin rüya görmek anlamında olup iki meful almasını şu dizelerle dile getirmektedir:

وَلِرَأَى الرُّعْيَا أَنْتُمْ مَا لِعِلْمَا طَالِبِ مَفْعُولَيْنِ مَنْقَبِلِ أَنْتُمَا

“Âlime fiiline verilen iki meful alma özelliğini, rüya görmek anlamında olan رَأَى fiiline de ver.”⁴⁰⁵

d. Gözle görmek anlamında kullanılması:

رَأَى fiili, gözle görülen ve hissedilip idrak edilen bir şeyi gözle görmek anlamında kullanıldığında iki meful yerine tek mefulle yetinmektedir. Bu durumda رَأَى fiili yalnızca gözle görülüp idrak edilen mefuler aldığındadır.⁴⁰⁶ رَأَى fiili “Zeydi gördüm” örneğinde رَأَى fiilinin tek meful aldığı görülmektedir. Nitekim رَأَى fiiline muttasıl olan تُوْ zamiri fâil, زَيْدًا ismi de mefuldür. وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ “Sana bakıyorlar zannedersin oysa görmezler.”⁴⁰⁷ Ayeti kerimedeki gözle görmek anlamında olan تَرَى fiili muzarisi tek meful almıştır. Zira bu fiilin fâili gizli olan أَنْتَ zamiri olup mefulü ise fiile muttasıl olan هُمْ zamiridir. Fiil, fâil ve mefulden sonra gelen يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ fiil cümlesi ise mahallinde mensup hâldir.

e. Başına hemze alıp أَفْعَلْ vezninde kullanılması:

Gözle görmek anlamında olan رَأَى fiilinin başına hemze gelmesi durumunda kalbî ve nefsi anlamında olduğu gibi iki meful almaktadır.⁴⁰⁸ “Zeyd’e Ömer’i gösterdim” örneğindeki أَرَيْتُ fiili gözle görmeyi ifade etmektedir. Fakat başında hemze olduğu için iki meful almıştır. Bunlar da زَيْدًا ve عَمْرًا isimleridir. Bu duruma şu ayet örnek teşkil etmektedir: وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا “Bize ibadet usullerimizi göster.”⁴⁰⁹ Bu ayetteki أَرِنَا fiili gözle görmek anlamında olmasına rağmen iki meful almıştır. Bu mefullerden ilki muttasıl olan نَا zamiri diğeri de مَنَاسِكَنَا ismidir.

f. Vurmak, isabet etmek anlamında kullanılması:

⁴⁰⁴ Yusuf, 12/36.

⁴⁰⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 15.

⁴⁰⁶ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufasssal*, 4: 324.

⁴⁰⁷ A'râf, 7/198.

⁴⁰⁸ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufasssal*, 4: 324.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/128.

رَأَى fiili, bazen vurmak, isabet etmek anlamlarına gelebilmektedir. Bu anlamda kullanıldığında kalbî fiillerden çıkıp tek meful almaktadır.⁴¹⁰ *إِنطَلَقَ السَّهْمُ فَرَأَى*⁴¹⁰ “Ok fırlayıp ve ceylanı gördü (isabet etti)”. Bu örnekteki *فَرَأَى* fiili isabet etmek anlamında olup tek meful almıştır. Nitekim fiilde gizlenmiş olan *هو* zamiri fâil *الغَزَالَةَ* ismi de mefuldür.

g. Anlamak, fikir değiştirmek anlamında kullanılması:

رَأَى fiili; anlamak, fikir değiştirmek anlamlarında olursa istenilen manaya göre bazen bir bazen de iki meful alabilmektedir.⁴¹¹ *يَخْتَلِفُ الاطباءُ في امرِ القهوةِ فواحدٌ يراها*⁴¹¹ “Doktorlar, kahve hakkında fikir ayrılığına düşüyorlar, kimi zararlı kimi de faydalı görmektedir.” Bu cümledeki *يرaha* fiili, *anlamak, fikir beyan etmek* anlamında olup iki meful almıştır. Bunlardan biri muttasıl olan *ها* zamiri ikincisi de *ضارةٌ* ve *مفيدةٌ* isimleridir. Aynı cümle şu şekilde de kullanılabilir: *واحدٌ يرى* “Bazıları faydalı görürken bazıları da zararlı görmektedir.” Mana açısından yukarıdaki örnekle aynı anlamı taşımaktadır. Fakat tek meful aldığı açıkça gözlemlenmektedir.

ğ. *إِفْعَالٌ* babında kullanılması:

رَأَى fiili, *إِفْعَالٌ* babında kullanıldığında üç meful alabilmektedir.⁴¹² Aslında kalbî fiillerden olan *عَلِمَ* ve *رَأَى* fiilleri, *إِفْعَالٌ* babına sokmakla meful sayısı artmaktadır. *رَأَى* fiili bu vezne gelmekle meful sayısı birken ikiye, ikiye üçe çıkmaktadır.⁴¹³ *رَأَيْتُ*⁴¹³ “Zeyd’i alim olarak gördüm” örneğinde *رَأَى* fiili iki meful almıştır. Bunlar da sırasıyla *زَيْدًا* ve *عَالِمًا* isimleridir. Aynı fiil başına hemze getirip *أَرَيْتُكَ زَيْدًا عَالِمًا* Sana Zeyd’in âlim olduğunu gösterdim) *أَرَى* ve *أَعْلَمَ* babına getirmekle üç meful almıştır. Bu mefulerin ilki muttasıl olan (ك) zamiridir. *زَيْدًا* ve *عَالِمًا* isimleri de sırasıyla ikinci ve üçüncü mefulerdir. *إِذْ يُرِيكُهُمُ اللهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا* “Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti.”⁴¹⁴ Ayeti kerimede *يُرِي* fiili (*أَرَى* ve *أَعْلَمَ*) babından olup) üç meful almıştır. Fiile muttasıl olan (ك) ve (هُمُ) zamirleri sırasıyla birinci ve ikinci mefulerdir. *قَلِيلًا*

⁴¹⁰ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1473; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 16.

⁴¹¹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 15; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 242.

⁴¹² es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 39; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 229; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 58.

⁴¹³ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 229; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 58.

⁴¹⁴ Enfâl, 8/43.

ismi de üçüncü mefuldür. Bu konu tezin *أَعْلَمَ* ve *أَرَى* başlığında detaylı olarak ele alınmıştır.

1.6.2.3. *وَجَدَ* fiili

وَجَدَ fiilinin muzarisi *يَجِدُ* olup mastarı ise *وَجُوداً* ve *وَجْدَاناً* vezinlerine gelmektedir. Sözlükte: *İstediğini bulmak, rastlamak, elde etmek, ulaşmak, bir şeyi iyi kötü olumlu olumsuz bulmak* anlamlarına gelmektedir.⁴¹⁵ İstılahta ise kullanıldığı anlamlar şunlardır:

a. Yakîn anlamında kullanılması:

وَجَدَ fiilinin, üç ayrı anlamı vardır. Bu anlamlarından biri; yakîn ifade edip bilmek anlamında olan kalbî *وَجَدَ* fiilidir. Bu anlamda kullanıldığında, diğer kalbî fiillerde olduğu gibi iki mefule ihtiyaç duymaktadır.⁴¹⁶ *“Zeyd’i alim olarak buldum (bildim)”* örneğinde *وَجَدَ* fiili kalbî olup iki meful almıştır. Bunlar da sırasıyla *زَيْدًا* ve *عَالِماً* isimleridir. *وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ.* *“Gerçek şu ki onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.”*⁴¹⁷ Zikredilen ayette *وَجَدَ* fiili kalbî fiillerden olup iki meful almıştır. Zira *وَجَدَ* fiilinde gizli olan *نحن* zamiri fâil, fiile muttasıl olan *نا* birinci, *أَكْثَرَ* kelimesi de ikinci meful oldukları barizdir.

تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا *“Allah katında onu bulursunuz hem de daha iyi ve mükafatça daha büyük olmak üzere..”*⁴¹⁸

Bazı âlimlere göre *وَجَدَ* fiilinin e^âl-ı kulûbtan olup yakîn ifade etmesi zorunludur. Kalbî fiillerin dışında bir anlamda kullanılamaz. Çünkü bir şeyi bir sıfat üzerine bulmak, onu tanıyıp bilmeyi gerektirir. Bu durum da yakîn ta kendisidir.⁴¹⁹

b. *اصَابَ* (isabet etmek, karşılaşmak) anlamında kullanılması:

⁴¹⁵ Mustafa v.dğr., el- Mu‘cemu’l-vasît, 1070; Sarı, *el-Mevarid Arapça Türkçe Lugat*, 1633; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1271; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabbân*, 2: 21; el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrîh ‘alâ’t-tavzîh*, 2: 160; el-Ğalayîni, *Cami’u’d-Durusi’l-‘Arabiyye*, 2: 29.

⁴¹⁶ el-Mûsılî, *Şerhu’l-mufasssal*, 4: 324.

⁴¹⁷ A‘râf, 7/102.

⁴¹⁸ Müzemmil, 73/20.

⁴¹⁹ el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrîh ‘alâ’t-tavzîh*, 2: 160.

وَجَدَ fiili, bazen اصَابَ (isabet etmek, karşılaşmak) anlamına gelebilmektedir. Bu anlamda kullanıldığında kalbî fiil olmaktan soyutlanıp iki meful yerine tek mefulle yetinmektedir.⁴²⁰ وَجَدْتُ الضَّالَّةَ “Kayıp olanı (hayvanı) buldum/karşılaştım.”

فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمِدُ اللَّهَ وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلَا يُلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ “Kim hayır bulursa Allah’a şükretsin. Kim de bunun dışında bir şey bulursa kendisinden başkasını suçlamasın.”⁴²¹ Sevgili peygamberin hadisi şeriflerinde geçen وَجَدَ fiili rastlamak anlamında olup tek meful almıştır. Zira hadiste geçen وَجَدَ fiilinin fâili gizli olan هو zamiri, mefulü de خَيْرٍ ve غَيْرٍ isimleridir.

c. Üzülme anlamında olup hiçbir meful almaması:

وَجَدَ fiili, üzülme, müstağni olmak ve öfkelenme anlamlarında olduğunda; lâzımî fiil olup hiçbir meful almaz.⁴²² وَجَدْتُ عَلَى زَيْدٍ “Zeyd’e kızdım/üzüldüm.” Örneğinde وَجَدَ üzülme anlamında olup, hiçbir meful almamıştır.

1.6.2.4. دَرَى fiili

دَرَى fiilinin ef’âl-1 kulûbtan olup iki mefulü nasb etmesi dilciler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Ebu Hayyân (ö.745/1344) gibi âlimler bu fiili iki meful alan fiiller arasında saymamışlardır. Muhaliflerinin ef’âl-1 kulûbtan olup iki mefulü nasb ettiğine dair delil olarak zikrettikleri:

دَرَيْتُ الْوَفِيَّ الْعَهْدَ يَا عَمْرُو فَغَنَّبْتُ فَإِنَّا غَنَّبْنَا بِالْوَفَاءِ حَمِيدُ

“Sen sözünde duran biri olarak tanınıyorsun, gurur duy, çünkü sözünde durmayı adet edinmek övülen bir durumdur”⁴²³ meşhur şiire de tadmin anlamı yüklemişlerdir.⁴²⁴

a. İki meful alması:

Ebu Hayyân (ö.745/1344) gibi âlimlerin دَرَى fiili için ileri sürdükleri görüş nahiv âliminin kâhir ekseriyeti tarafından kabul görmemiştir. Çoğunluk دَرَى fiilinin

⁴²⁰ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 21; ed-Demâmînî, *el-Menhelü’s-sâfi fi şerhi’l-vâfi*, 2: 342; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 217; el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 243.

⁴²¹ Müslim, *Kitabu’l-bir ve’s-siletu ve’l-âdâb*, 15.

⁴²² el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 243; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 217; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 21.

⁴²³ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 23; eş-Şâtıbî, *Şerhu’s-Şâtibi*, 2: 410; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 217.

⁴²⁴ el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 217.

iki mefulü nasb eden kalbî fiillerden olduğunu kabul etmektedir. İnanmak ve bilmek anlamına gelen bu fiilin iki meful alıp amel etmesine şu örnekler verilebilir:⁴²⁵ دَرَيْتُ زَيْدًا ذَا فَضْلٍ Zeyd'in fazilet sahibi olduğunu bildim. Bu örnekte درى fiili kalbî fiillerden olup iki meful almıştır. Bu mefullerden biri زَيْدًا ismi iken ikincisi de işaret ifade eden ذَا ismidir. Bu duruma şu şiir de örnek verilmektedir:

دَرَيْتُ الْوَفِيَّ الْعَهْدِ يَا عَمْرُو فَغَتَّبْتُ فَبِنَاءِ غَتَّبْتُ بِالْوَفَاءِ حَمِيدُ

“Ey Amr sen sözünde duran biri olarak tanınıyorsun, gurur duy, çünkü sözünde durmayı adet edinmek övülen bir durumdur.”⁴²⁶

دَرَى fiili, çoğunlukla harfi cer olan (ب) ile beraber kullanılmaktadır. Yani cer harfiyle muteaddî (geçişli) olmaktadır. Örneğinde “Ondan haberdar oldum.” Örneğinde olduğu gibi, bu fiilin başına vasıl hemzisi dâhil olursa bir mefulü kendi kendine alır. İkinci mefulü ise ب harfi sayesinde alır.⁴²⁷ “Allah öyle dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz anlayabilirdiniz.”⁴²⁸ Ayeti kerimedeki درى fiili, iki meful almıştır. Birincisi mahallen mensup olan كُمْ zamiridir. İkincisi de (ب) harfiyle mecrûr olan ve aynı şekilde mahallen mensup olan (ه) zamiridir. Fiilin fâili ise gizli olan ve Allah lafzına dönen (هُوَ) zamiridir.

b. Üç meful alması:

Bazı kaynaklarda درى fiilinin kendisine istifham (soru) dâhil olması durumunda üç meful alabileceği zikredilmektedir.⁴²⁹ Bu duruma da Kur'an-ı Kerîm'den şu ayet örnek gösterilmektedir: “O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin?”⁴³⁰ Ayette geçen أَدْرَى fiilinin üzerine istifham (soru) edatı olan مَا edatının dâhil olmasıyla üç meful aldığı gözlemlenmektedir. Zira fiile muttasıl olan كَ zamiri birinci meful iken ondan sonra gelen “مَا الْقَارِعَةُ” cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.

⁴²⁵ eş-Şâtîbî, *Şerhu's-Şâtîbî*, 2: 410; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217.

⁴²⁶ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 23; eş-Şâtîbî, *Şerhu's-Şâtîbî*, 2: 410; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217.

⁴²⁷ el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 244; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 23; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217.

⁴²⁸ Yûnus, 10/16.

⁴²⁹ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217.

⁴³⁰ Kâri'a, 101/3.

c. Tek meful alması:

دَرَى fiili, bazen gizlenmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda kullanıldığında tek meful almaktadır.⁴³¹ دَرَى الذَّنْبُ الصَّيْدَ “*Tilki avı yakalamak için gizlendi*” örneğinde görüldüğü gibi دَرَى fiili gizlenmek anlamında olup tek meful almıştır. O da الصَّيْدَ isimdir.

1.6.2.5. أَلْفَى fiili

Nahiv âlimleri bu fiilin ef'âl-ı kulûbtan olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Suyutî (ö.911/1505), İbni 'Usfûr (ö.669/1270) ve Basra ekolünden nahiv âlimleri bu fiilin kalbî fiillerden olmasını reddetmişlerdir. Bu fiillerin nasb ettiği ikinci ismin hal olduğunu dile getirmişlerdir. İbni Malik (ö.600/1203) ve Küfe ekolünden dil bilimcileri, bu fiilin ef'âl-ı kulûbtan olduğunu ve iki meful aldığını ifade etmişlerdir.⁴³²

a. İki meful alma إِنَّهُمْ أَلْفُوا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ “*Çünkü onlar atalarını doğru yoldan sapmış olarak buldular.*”⁴³³ Bu ayette أَلْفَى fiili, iki meful almıştır. Bunlar da sırasıyla آبَاءٌ ve ضَالِّينَ isimleridir.

فَدَّ جَرَبُوهُ فَأَلْفَوْهُ الْمُغِيثَ إِذَا مَا الرَّوْعُ عَمَّ فَلَا يُلْوَى عَلَى أَحَدٍ

“*Onu sinadılar ve korku her yeri sardığında onu yardıma koşan biri olarak buldular, hiç kimseyi geri çevirmiyor.*”⁴³⁴ Mezkûr şiiirde أَلْفَى fiili, iki meful aldığı görülmektedir. Nitekim fiile muttasıl olan ة zamiri birinci, الْمُغِيثَ ismi de ikinci mefullerdir.

el-Lukkânî (ö.1041/1631) kalbî fiillerden olan أَلْفَى fiilinin yakîne delalet etmesini zorunlu görmektedir. er-Râzî (ö.313/925) de bu durumu şöyle açıklamıştır: Bir fiili bir sıfat/durum üzerine bulmayı onu yakinen bilmeyi gerektirir. أَلْفَى fiilinin kendine has bir özelliği bulunmaktadır. Bu fiil yalnızca mezid (üçten fazla harfle kullanılması) olarak kullanılmaktadır. Mücerret olarak gelemez.⁴³⁵

⁴³¹ el-Murâdî, *Şerhu 'l-elfiye*, 1: 244; es-Sabbân, *Haşiyetu 's-Sabân*, 2: 23.

⁴³² Hudayr, *Ef'âl-ı kulûb beyne 'l-kaide ve 'l-isti'mel*, 54.

⁴³³ Sâffât, 37/69.

⁴³⁴ eş-Şâtübî, *Şerhu 'ş-Şâtibi*, 2: 411.

⁴³⁵ el-Ezherî, *Şerhu 't-tasrîh 'alâ 't-tavzîh*, 2: 160.

b. Tek meful alması: *الْفَى* fiili, *bulmak isabet etmek ve karşılamak* anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlarda kullanıldığında tek meful almaktadır.⁴³⁶ *عَابَ عَصْفُورِي ثُمَّ* “Serçem kayboldu, daha sonra onu buldum” örneğinde olduğu gibi, *الْفَى* fiili bulmak anlamında olup tek meful olan (o) zamirini almıştır. *ضَاعَ مَالِي ثُمَّ الْفَيْئَةُ* “Malım kayboldu daha sonra onu buldum/ karşılaştım.”

1.6.2.6. جَعَلَ fiili

جَعَلَ fiilinin muzarisi *يَجْعَلُ* mastarı ise *جَعَلًا جَعَالَةً* ve *جَعْلًا* veznindedir. Sözlükte; *yapmak, hâsıl etmek, kılmak, çevirmek, koymak, dönüştürmek, yerleştirmek, ortaya çıkarmak, tayin etmek, karara varmak, kararlaştırmak* gibi geniş anlamlara gelmektedir.⁴³⁷ İstilahta ise birçok anlamda kullanılmaktadır. Bu anlamlar şunlardır:

a. Zan anlamında olup iki meful alması:

Kalbî fiillerin şek/zan ifade eden fiillerden olan *جَعَلَ* fiili, inanmak anlamında kullanıldığında iki meful almaktadır.⁴³⁸ *وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَانِ إِنَاتًا* “Rahmanın kulları olan melekleri dişi bildiler/saydılar.”⁴³⁹ Bu ayette *جَعَلَ* fiili kalbî fiillerin zan ifade eden fiillerinden olup iki meful almıştır. Bunlarda *الْمَلَائِكَةَ* ve *إِنَاتًا* isimleridir.

جَعَلَ fiili, e^îâl-ı kulûbtan olan *ظَنَّ* fiili gibi amel edip zan anlamı da alabilmektedir. Bu anlamda kullanıldığında iki meful almaktadır.⁴⁴⁰ *إِجْعَلِ الْأَسَدَ تَعْلَبًا* “Aslanı Tilki zannet ve ona saldır.” Bu örnekteki *جَعَلَ* fiili, *ظَنَّ* fiili anlamında olup iki meful almıştır. Bu mefuller de *الْأَسَدَ* ve *تَعْلَبًا* isimleridir.

b. Tek meful alması:

جَعَلَ fiili, *icat etme var etmek, farz kılmak ve koymak* gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamda kullanıldığında tek meful almaktadır.⁴⁴¹ *جَعَلَ* fiilin bu anlamlarda kullanılmasına şu örnekler verilebilir: *الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ* “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden

⁴³⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 19; el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'alâ't-tavzîh*, 2: 160.

⁴³⁷ Mustafa v.dğr, *el-Mu'cemu'l-vasît*, 164; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 164.

⁴³⁸ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 23; el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'alâ't-tavzîh*, 2: 159; eş-Şâtibî, *Şerhu's-Şâtibi*, 2: 410.

⁴³⁹ Zuhurf, 43/11.

⁴⁴⁰ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2103.

⁴⁴¹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafî*, 1: 19-20; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1468.

Allah'a mahsustur."⁴⁴² جَعَلَ اللهُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ وَسَائِرَ الْمَخْلُوقَاتِ (Yüce) Allah güneş, ay, yıldızlar ve diğer mahlukatı var etti/yarattı." جَعَلْتُ لِلْحَارِسِ اجْرًا "Bekçinin ücretini tayin ettim (belirledim)." جَعَلْتُ بَعْضَ مَتَاعِي عَلَى بَعْضٍ "Eşyalarımın bir kısmını diğerlerinin üstüne koydum." Verilen örneklerde جَعَلَ fiili, paragrafın başında sayılan anlamlarda kullanılmış ve hiçbirinde iki meful almayıp tek mefulle yetinmiştir. Zira ayette, جَعَلَ fiilinin fâili müstetir olup ve yüce Allah'a raci' olan هُوَ zamiridir. الظُّلُمَاتِ isimi de tek mefuldür.

c. صَيَّرَ anlamında kullanılması:

جَعَلَ fiili, bazen صَيَّرَ anlamında olup tahvil anlamını almaktadır.⁴⁴³ Bu anlamda kullanıldığında iki meful almaktadır.⁴⁴⁴ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا "Onu savrulup giden toz toprak haline getirmiştir."⁴⁴⁵ Ayeti kerimede جَعَلَ fiili صَيَّرَ anlamında olup iki meful almıştır. Bunlarda biri هَبَاءً ikincisi de مَّنْثُورًا isimleridir. Bazı nahiv âlimleri bunu tahvil fiillerinde zikretmişlerdir. Tahvil fiilleri, tezimizin üçüncü bölümümde detaylı olarak zikredilmiştir.

Şek, yakîn ve tahvil fiillerinde zikrettiğimiz جَعَلَ fiilinin kalbî fiillerden olması konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilaf olduğu hatta tahvil fiillerinden ayrılması imkânsız olduğu tahvil fiillerinin جَعَلَ maddesinde zikredilmiştir.⁴⁴⁶ Kanaatimiz de bu fiilin ef'âl-1 kulûbtan olmadığı ve aslında tahvil ifade eden fiil olduğu ve tadmin (bir fiilin başka bir fiilin anlamını içermesi) yoluyla kalbî fiillerin anlamlarını içerdiği yönündedir.

1.6.2.7. تَعَلَّمَ fiili

Yakîn ifade eden bu fiil camid (türemeyen fiil) ve اَعْلَمَ (bil) anlamında olduğu takdirde iki mefulü nasb etmektedir. Bu fiilin mazi ve muzari sığıları kullanılmamaktadır. Yalnızca emir sığıası kullanılmaktadır. Ve çoğunlukla mastariyye olan اَنَّ edatıyla beraber kullanılmaktadır.⁴⁴⁷

a. İki meful alması:

⁴⁴² En'âm, 6/1.

⁴⁴³ el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 219; eş-Şâtîbî, *Şerhu's-Şâtîbi*, 2: 410-413.

⁴⁴⁴ ed-Demâmînî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 353-354.

⁴⁴⁵ Furkân, 25/23.

⁴⁴⁶ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2102.

⁴⁴⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 18; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1470.

تَعَلَّمَ أَنَّ خَيْرَ النَّاسِ طَرًّا قَتِيلٌ بَيْنَ أَحْجَارِ الْكَلَابِ

“Bil ki bütün insanların en hayırlısı kanca taşlarının arasındakiki ölüdür.”⁴⁴⁸

تَعَلَّمَ أَنَّهُ لَا طَيْرَ إِلَّا عَلَى مُتَطَيَّرٍ وَهِيَ الثُّبُورِ

“Bil ki kırılğan olup, yok olmaktan başka acele etmenin bir anlamı yoktur.”⁴⁴⁹

“Bilin ki sizin rabbiniz tek gözlü değildir.”⁴⁵⁰

Yukarıdaki hadis-i şerif ve iki şiirde verilen örneklerde تَعَلَّمَ fiili اَعْلَمَ anlamında olup iki meful aldığı görülmektedir. Nitekim bu örneklerde أَنَّ edatı ismi ve haberiyle birlikte iki mefulün yerini tutmaktadır.

تَعَلَّمَ fiilin أَنَّ edatı kullanılmaksızın direk ve sarih bir şekilde iki mefulü nasb etmesi çok az görülmektedir. Hatta bunun yalnızca bir şiirde geçtiği bilinmektedir. Bu şiirde şudur:⁴⁵¹

تَعَلَّمَ شِفَاءَ النَّفْسِ فَهَرَّ عَدْوَهَا فَبَالَغَ بِالطُّفِّ فِي النَّخِيلِ وَالْمَكْرِ

“Bil ki nefsin tedavisi düşmanını yenmektedir. Hile ve kurnazlığı çokça ve nazıkçe kullan.”⁴⁵² Şiirde verilen تَعَلَّمَ fiili, أَنَّ edatı kullanılmadan iki mefulü nasb etmiştir. Bu mefuller de sırasıyla شِفَاءٌ ve فَهَرَّ isimleridir.

b. Tek meful alması:

تَعَلَّمَ fiili, şayet müştak (türeyen fiil) olup ve تَعَلَّمَ anlamında olursa tek meful almaktadır.⁴⁵³ تَعَلَّمَ فُنُونِ الْأَدَابِ “Edebiyat sanatlarını öğren.” Bu örnekteki تَعَلَّمَ fiili müştak olup tek meful almıştır. Zira bu fiilin fâili içinde gizli olan انت zamiri iken tek olan mefulü de فُنُونٌ ismidir.

Arap dili kaynakları incelendiğinde dilcilerin büyük çoğunluğunun nezdinde تَعَلَّمَ fiilinin yakîn anlamında kullanıldığında yalnızca camid (türemeyen) olarak gelebildiğini ifade etmişlerdir. Fakat buna rağmen bazı kaynaklarda bazı

⁴⁴⁸ eş-Şâtibi, Şerhu’ş-Şâtibi, 2: 411.

⁴⁴⁹ Nâzır el-Ceyş, Şerhu’t-teshil, 3: 1470.

⁴⁵⁰ el-Hudarî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 218. Hadis olarak geçen bu sözü hadis kitaplarında bulamadık.

⁴⁵¹ Hudayr, Ef’âl-ı kulûb beyne’l-kaide ve’l-isti’mel, 80.

⁴⁵² el-Ezherî, Şerhu’t-tasrîh ‘alâ’t-tavzîh, 2: 157; el-Hudarî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 218; Nâzır el-Ceyş, Şerhu’t-teshil, 3: 1470; es-Sabbân, Haşiyetu’s-Sabân, 2: 24.

⁴⁵³ Abbas Hasan, en-Nahvu’l-vafî, 1: 18.

dilcilerin bu fiilin mutasarrıf olarak kullanılabilirdiğini dile getirmişlerdir.⁴⁵⁴ نَعَلْتُ أَنَّ “Falan kişinin çıktığını bildim.” فَلَانًا خَارِجٌ

Bütün bu açıklamalardan sonra ef‘âl-ı kulûb ile ilgili varılan sonuç şudur. Kalbî fiiller dört guruba ayrılmaktadır. Birinci gurup; sadece yakîn anlamı ifade eden fiillerdir bu guruptaki fiillerin sayısı üçtür. Bunlar da وَجَدَ نَعَلْتُ دَرَى fiilleridir. İkinci guruptaki fiiller yalnızca zan ifade eden fiillerdir. Bu grupta yer alan fiiller beş tanedir جَعَلَ حَجَا عَدَّ زَعَمَ هَبَّ fiilleridir. Üçüncü gurupta yer alan fiiller yakîn ve zan ifade edip fakat yakîn anlamının ağır bastığı fiillerdir. Bu guruptaki fiiller iki tanedir: رَأَى ve عَلِمَ fiilleridir. Dördüncü guruptaki fiiller ise zan ve yakîn ifade eden fiiller olup fakat zannın ağır bastığı fiillerdir. Bu guruptaki fiiller, üç tanedir: ظَنَّ خَالَ ve حَسِبَ fiilleridir.⁴⁵⁵

1.7. EF‘ÂL-I KULÛB’TA İLGA VE TA‘LİK

Mutasarrıf (türemiş) olan ef‘âl-ı kulûbün kendine has özelliklerinde biri ilga ve ta‘lik edilebilmeleridir. Nahiv âlimleri bu özelliğin yalnızca kalbî fiillere has bir özellik olduğunu öne sürmektedirler. İbni ‘Asfûr, (ö.669/1271) Ta‘likin kalbî fiillere has bir özellik olduğunu ve bu fiillerin dışında ta‘lik edilen başka bir fiilin bulunmadığını ileri sürmektedir.⁴⁵⁶

Mutasarrıf olan şek ve yakîn fiillerinin ta‘lik ve ilga edilmelerinin nedeni bu fiillerin iki mefulde amel etmelerinin zayıf olmasındandır. Zira daha önce belirttiğimiz gibi kalbî fiiller, gerçek anlamda mefulde tesir (etki) etmemektedir. Diğer fiillerde olduğu gibi fiil fâilden çıkıp gerçek anlamda mefulde etki etmemektedir. Bu fiillerin etkisi fâilin kendi nefsinde hissedilen şek, yakîn, rüçhan ve buna benzer kalple alakalı duygulardır. Bu bağlamda mefulde etkisi zayıf olan bu fiillerin ilga ve ta‘lik edilmelerine cevaz verilmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Ebu Hayyân, *İrtişâfu’l-d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2100.

⁴⁵⁵ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 24; el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrih ‘alâ’t-tavzih*, 2: 157-162; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafi*, 1: 12.

⁴⁵⁶ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 4: 134-135; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 26; el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 246; Abdurrahman Celâluddin b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Cem’ul cevâmi’ fi’n-nahvi*, 1. bs. (Kahire: Mektebetu’l-edeb, 2011), 101.

⁴⁵⁷ el-Mûsilî, *Şerhu’l-mufassal*, 4: 328; Nâzır, el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1476.

1.7.1. Şek Ve Yakîn Fiillerinde İlga

İlga, if'âl babından olup, أَلْغَى يُلْغِي الْغَاءَ veznindedir. İlga sözlükte; *bir şeyin varlığını ortadan kaldırmak*,⁴⁵⁸ *geçersiz kılmak, iptal etmek, etkisiz hale getirmek, hükmünü kaldırmak, feshetmek, engellemek* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁹ İlganın terim anlamı: Nâsîh fiilin aynı anda iki mefulü nasb etmesine lafızda ve manada caizi olarak engellenmesine denir.⁴⁶⁰ Başka bir ifadeyle ilga; herhangi bir mâni bulunmadan kalbî fiillerin lafızda ve manada amellerinin iptal edilmesi ve amel ederken ifade ettiği mananın da devam etmesine denir.⁴⁶¹

أَبَا الرَّاجِيزِ يَا بَنَ اللَّؤْمِ تُوعِدُنِي وَفِي الْأَرَاجِيزِ خَلْتُ اللَّؤْمَ وَالْخَوَرَ

“Recezle (şîir ölçüsüyle) mi vaat (tehdit) ediyorsun ey cimrinin oğlu, hâlbuki cimriliğin ve zayıflığın recezde olduğunu zannediyorum.”⁴⁶² Kalbî fiillerden olan خَلْتُ fiili, kalbi fiile ve onun ismine mukaddem olan الْأَرَاجِيزِ haberi ile mübtada olan اللَّؤْمَ isimleri arasında vuku bulmakla ilga edilmiştir.

أَتِ الْمَوْتُ تَعْلَمُونَ فَلَا يُرْ هَبْكُمْ مِنْ لَطَى الْحُرُوبِ اضْطِرَامٌ

“Ölüm gelecektir biliyorsunuz, korkutmasın sizi savaşın ateşindeki kargaşa.”⁴⁶³ Şiirde kalbî fiillerden olan تَعْلَمُونَ fiili, mübtada olan الْمَوْتُ ve haber olan أَتِ isimlerinden sonra gelip ilga olmuştur.

İlga, kalbî fiillerin iki mefulün arasına girmesi veyahut iki mefulünden sonra düşmesiyle olmaktadır. Bu bağlamda kalbî fiillerin iki mefulünden önce, ikisinin ortasında ve her ikisinden sonra vuku bulmasıyla ilga üç kısma ayrılmaktadır. Bu kısımlar da şunlardır: قَبِيح (çirkin), ضَعِيف (zayıf) ve جَائِز (caiz).⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ Akalın v.dğr., *Türkçe Sözlük*, 1174.

⁴⁵⁹ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasit*, 882; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1069-1070.

⁴⁶⁰ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 38.

⁴⁶¹ ed-Demâmîni, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 345; Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2107;

⁴⁶² el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4:328; el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'alâ't-tavzîh*, 2: 175.

⁴⁶³ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 28; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1489.

⁴⁶⁴ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 38; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1488-1489.

a. جَائِز (caiz) ilga: Kalbî fiillerin iki meful arsına veya her iki mefulden sonra vuku bulmasıyla gerçekleşir. Bu durumda ilganın caiz olması hasebiyle kalbî fiiller amel ettirilebilir veya ilga edilebilir. İki durum arasında muhayyerlik vardır.⁴⁶⁵

İbni Malik, (ö.600/1203) kalbî fiillerin iki isim arsına veya ikisinden sonra gelmesi durumunda ilganın caiz olduğunu şu dizelerle açıklamaktadır:

وَجَوِّزُ الْإِلْغَاءَ لَا فِي الْإِبْتِدَا وَأَنْوَ ضَمِيرَ الشَّانِ أَوْ لَامَ الْبِتْدَا

“İlgayı caiz kıl başta gelmediği müddetçe; şan zamirini ya da ibtida (başlangıç) lamını niyet et.”⁴⁶⁶

Kalbî fiillerin caiz olarak ilga edilmesine şu şiir örnek teşkil etmektedir:

أَبَالرَّاجِيزِ يَا بَنَ اللُّومِ تُوعِدُنِي وَفِي الرَّاجِيزِ خِلْتُ اللُّومَ وَالْحَوْرَ

“Recezle (şiir ölçüsüyle) mi vaat (tehdit) ediyorsun ey cimrinin oğlu, hâlbuki cimriliğin ve zayıflığın recezde olduğunu zannediyorum.”⁴⁶⁷ Kalbî fiillerden olan خِلْتُ fiili, kendisine ve ismine mukaddem olan الرَّاجِيزِ haberi ile mübtada olan اللُّومَ isimleri arasında vuku bulmakla ilga edilmiştir.

وَأَنَّ لَنَا شَيْخَيْنِ لَا يَنْفَعَانَنَا غَنِيَّيْنِ لَا يَجْرِي عَلَيْنَا غَنَاهُمَا
هُمَا سَيِّدَنَا يَزُ عَمَانَ وَإِنَّمَا يَسُودَانَنَا إِنْ أُيسِرَتْ غَنَاهُمَا

“Bize faydası olmayan, zengin ve zenginlikleri bize akmayan iki liderimiz vardır. Liderlerimiz olduklarını iddia edenler, ancak sürüleri imkân verdiğinde bize liderlik etmektedirler.”⁴⁶⁸ Şiirde ef'âl-1 kulûbtan olan يَزُ fiili, mübtada olan (هُمَا) zamirinden ve haber olan (سَيِّدَنَا) isminden sonra gelip ilga olmuştur.

آتِ الْمَوْتُ تَعْلَمُونَ فَلَا يَزُ هُبُكُمُ مِنْ لَطَى الْحُرُوبِ اضْطِرَامُ

⁴⁶⁵ el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 247; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1489; el-İstrâbâzî, *Şerhu'kâfiyyeti İbnu'l-Hâcib*, 4: 157; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 328; ed-Demâmî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 347.

⁴⁶⁶ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 223; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 27-29; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 247-248.

⁴⁶⁷ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4:328; el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'alâ't-tavzîh*, 2: 175.

⁴⁶⁸ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1489; el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'alâ't-tavzîh*, 2: 175.

“Ölüm gelecektir biliyorsunuz, korkutmasın sizi savaşın ateşindeki kargaşa.”⁴⁶⁹ Şiirde kalbî fiillerden olan تَعْلَمُونَ fiili; mübteda olan الموت ve haber olan أنت isimlerinden sonra gelip ilga olmuştur.

Yukarıdaki paragraflarda caiz olan ilgad çeşidinde amel ve ilga arasında muhayyerlik olduğu belirtilmişti. Fakat bu muhayyerliğin bazı istisnaları vardır. Kalbî fiillere mukaddem olan ismin başına لَامُ الْإِيتِدَاءِ (başlangıç lamı) gelmesi durumunda ilga gerekli olur. لَزِيدٌ ظَنَنْتُ قَائِمٌ “Zeyd’in ayakta olduğunu zannettim.” Kalbî fiilin menfi (olumsuz) olması durumunda ise amel etmesi gerekli olur: زَيْدًا لَمْ أَظُنْ “Zeyd’in ayakta olduğunu zannetmiyorum.”⁴⁷⁰

Kalbî fiillerde amilin (efʿâl-ı kulûbün) ortada veya sonda olması durumunda ilga veya amel ettirmenin müsavi (eşit) olduğu belirtmişti. Yalnız amel olan fiil, cümlenin başından gerilere kaydıka amel ettirilmesi zayıflayıp ilga edilmesi de kuvvetli duruma düşmektedir.⁴⁷¹ Örneğin زَيْدًا حَسِبْتُ قَائِمًا “Zeyd’in ayakta olduğunu zannettim” cümlesi حَسِبْتُ زَيْدًا قَائِمًا “Zeydi’n ayakta olduğunu zannettim” cümlesinden ilga edilmesi daha kuvvetlidir. Bu cümle de حَسِبْتُ زَيْدًا قَائِمًا الْيَوْمَ “Zeydi’n bu gün ayakta olduğunu zannettim” cümlesinden daha kuvvetlidir.

b. ضَعِيفٌ (zayıf) ilga: Kalbî fiiller mübteda ve haberden önce gelir fakat haberin mamulü mukaddem olmasıyla yapılan ilga zayıf ilga olur. Yani bu durumda kalbî fiillerin amel ettirilmesi daha evladır. Fakat bazı kaynaklarda bu durumdaki ilganın vacip olduğu öne sürülmüştür.⁴⁷²

مَتَى ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا “Ne zaman Zeydi’n ayakta olduğunu zannettin.” Örnekte kalbî fiillerden olan ظَنَّ fiili, mübteda ve haberden önce gelmiş, fakat haberin mamulü olan متى edatı bu fiile mukaddem olarak ilga olmuştur.

c. قَبِيحٌ (kabih) ilga: Kalbî fiillerin mübteda ve haberden önce gelmesiyle yapılan ilgaya çirkin ilga denilmektedir. Başka bir ifadeyle kalbî fiillerin ismi ve haberi (adetleri üzere) kendisinden sonra gelmesiyle yapılan ilgaya diltiller arasında çirkin ilga denilmiştir. Bu ilga şeklinin caiz olması konusunda diltiller arasında derin bir ihtilaf bulunmaktadır. Nahiv âlimlerinden Küfe ekolu, el-Ahfeş, (ö.215/830) Ebu

⁴⁶⁹ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 28; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1489.

⁴⁷⁰ el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrîh ‘alâ’t-tavzîh*, 2: 176.

⁴⁷¹ el-Mûsilî, *Şerhu’l-mufasssal*, 4: 329.

⁴⁷² es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 28; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1489.

Bekir ez-Zubaîdî (ö.379/989), Muhammed Bin el-Velîd (ö.520/1126) ve İbnu't-Tarâvah (ö.528 h) gibi dilciler; iki ismine mukaddem olan kalbî fiilin ilgasını mecruh/çirkin olmakla beraber caiz görmektedirler.⁴⁷³ Kufiler ve bu konudaki müttetikleri kalbî fiilin cümlelerin başında olmasına rağmen ilga edilebileceğine dair şu örnekleri göstermektedirler: *ظَنَنْتُ زَيْدٌ قَائِمٌ* “Zeydi'n ayakta olduğunu zannettim.” Verilen örnekte *ظَنَّ* fiili kalbî fiillerden olup iki isminden önce gelmesine rağmen ilga olmuştur. Bu gibi durumlarda ilgayı gerektiren bir durum olmadığından amel edilmesi daha uygun ve evladır.

كَذَلِكَ أَدْبَيْتُ حَتَّى صَارَ مِنْ خُلُقِي أَنِّي وَجَدْتُ مَلَكَ الشَّيْمَةِ الْأَدْبُ

“Öyle terbiye edildim ki artık benim ahlakım kötü huyu da edep olarak bulmaya başladım.”⁴⁷⁴ Şiirde kalbî fiillerden olan *وَجَدْتُ* fiili iki ismi olan *مَلَكَ* ve *الْأَدْبُ* isimlerine mukaddem olup ilga edilmiştir.

أَرْجُو وَأَمَلُ أَنْ تَدْنُو مَوَدَّتُهَا وَمَا إِخَالَ لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلُ

“Sevgisinin bana yakın olmasını umut ve temenni ediyorum. Fakat bunun gerçekleşeceğini de zannetmiyorum.”⁴⁷⁵ Ef'âl-ı kulûbtan olan *إِخَالَ* fiili iki isminden önce gelip ilga edildiği görülmektedir. Fakat bu gibi yerlerde kalbî fiilleri amel ettirmek ilga etmekten daha evla olduğu unutulmamalıdır.

Nahiv âlimlerinin önde gelen isimlerinde biri olan Sibeveyh (ö.180/796) iki ismine mukaddem olmasına rağmen ilga ettirilen fiilin ilgasını caiz olmakla beraber *فَيِّح* (çirkin) olduğunu ileri sürmektedir. Fiilin başına haberin mamulü olan bir şeyin gelmesiyle ilganın çirkinliği zayıflamaktadır.⁴⁷⁶ Sibeveyh'e göre: *ظَنَنْتُ زَيْدٌ قَائِمٌ* “Zeydi'n ayakta olduğunu zannettim” örneğindeki ilga çirkin, *ظَنَنْتُ زَيْدٌ قَائِمٌ مَتَى* “Ne zaman Zeydi'n ayakta olduğunu zannettim” örneği ise ilganın çirkinliği daha az iken, *ظَنَنْتُ زَيْدٌ أَيْدِي أَبِي قَائِمٌ* “Zeydi'n babasını ayakta olduğunu zannettim” örneğin de ise ilga caiz olup hiçbir çirkinliği yoktur.

⁴⁷³ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2107; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 247; el-İstrâbâzî, *Şerh'u kâfiyyeti İbnu'l-Hâcib*, 4: 156-157; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1489.

⁴⁷⁴ ed-Demâmînî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 346; el-İstrâbâzî, *Şerh'u kâfiyyeti İbnu'l-Hâcib*, 4: 156.

⁴⁷⁵ eş-Şâtübî, *Şerhu's-Şâtibi*, 2: 421; el-İstrâbâzî, *Şerh'u kâfiyyeti İbnu'l-Hâcib*, 4: 156.

⁴⁷⁶ İbn Malik, *Şerhu't-Teshil*, 2: 17; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 247; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1489.

Basra ekolüne müntesip âlimler, iki mefule mukaddem olan ve haberin mamullerinden olan herhangi bir şeyin kendisine mukaddem olmayan kalbî fiillerin ilga edilmesini caiz görmemektedirler.⁴⁷⁷ Basra ekolüne müntesip âlimler, ظَنَنْتُ زَيْدٌ قَائِمٌ, “Zeydi’n ayakta olduğu zannettim” gibi bir cümlenin ilgasını kabul etmemektedirler.

Yukarıdaki paragraflarda kufilerin kalbî fiillerin isim ve haberine mukaddem olmasına rağmen ilga edilmiş halde verdikleri şiirlerde Basriler şan zamirini ya da ibtida (başlangıç) lamını takdir etmektedirler.⁴⁷⁸

İbni Malik (ö.600/1203) Basra ekolünün görüşünü teyit ederek, bir nakilde kalbî fiillerin iki ismine mukaddem olmasına rağmen ilga izlenimi/zannı verecek bir cümlede zamiri şan ve ibtida lamının takdir edilmesi gerektiğini şu dizelerle ifade etmektedir:

وَجَوَزَ الْإِلْغَاءَ لَا فِي الْإِبْتِدَاءِ وَأَنُو ضَمِيرِ الشَّانِ أَوْ لَامَ ابْتِدَاءِ
فِي مُوهِمِ الْغَاءِ مَا تَقَدَّمَ وَالتَّرْمِ التَّغْلِيقُ قَبْلَ نَفْيِ (مَا)

“Başta gelmediği müddetçe ilgayı caiz kıl; kalbî fiil başta olduğu halde ilga zannı veren yerde şan zamirini ya da ibtida (başlangıç) lamını takdir et; herhangi bir nefiden önce de ta’lik yap.”⁴⁷⁹

أَرْجُو وَأَمَلُ أَنْ تَدُنُو مَوَدَّتُهَا وَمَا إِخَالَ لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلُ

“Sevgisinin bana yakın olmasını umut ve temenni ediyorum. Fakat bunun gerçekleşeceğini de zannetmiyorum.”⁴⁸⁰ Şiirinde Basrilere göre إِخَالَ kalbî fiil olup (•) zamiri şan aynı zamanda birinci meful, لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلُ cümlesi de mahallinde mensup ikinci mefuldür. Bu takdirde ilgaya hacet yoktur.

كَذَلِكَ أُدْبْتُ حَتَّى صَارَ مِنْ خُلُقِي أَنِّي وَجَدْتُ مَلَكَ الشِّيمَةِ الْأَدَبُ

“Öyle terbiye edildim ki artık benim ahlakım kötü huyu da edep olarak bulmaya başladım.”⁴⁸¹ Bu şiirin Basrilere göre takdiri şöyledir: أَنِّي وَجَدْتُ (ل) مَلَكَ

⁴⁷⁷ el-Mûsilî, Şerhu’l-mufasssal, 4: 329; es-Sabbân, Haşiyetu’s-Sabân, 2: 28; el-Hudarî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 223; el-Murâdî, Şerhu’l-elfiye, 1: 247; Ebu Hayyân, İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab, 3: 2107.

⁴⁷⁸ el-Hudarî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 223; eş-Şâtibî, Şerhu’s-Şâtibi, 2: 424.

⁴⁷⁹ eş-Şâtibî, Şerhu’s-Şâtibi, 2: 419; el-Murâdî, Şerhu’l-elfiye, 1: 247-248; es-Sabbân, Haşiyetu’s-Sabân, 2: 27-29; el-Hudarî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 223

⁴⁸⁰ Nâzır el-Ceyş, Şerhu’t-teshil, 3: 1490; el-İstrâbâzî, Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib, 4: 156; es-Sabbân, Haşiyetu’s-Sabân, 2: 29.

⁴⁸¹ es-Sabbân, Haşiyetu’s-Sabân, 2: 29; el-Hudarî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 224.

الشَّيْمَةُ الأدبُ şiirde مَلَكَ kelimesinin başına ibtida lamı (ل) getirilerek kalbî fiil, ta'lik edilip, ilgaya gerek kalmamıştır.

Bu üçüncü hükümle ilgili bazı nahiv âlimleri, kalbî fiillerin iki ismi arasında düşmesi veya her ikisinden sonra gelip ve mastarla tekit edilmeleri durumunda da ilga edilmeleri çirkin olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunun sebebi de tekidin amel etmeye verilen ihtimamını göstermektedir. Zira bir fiilin tekit edilmesi onun amel ettiğini gösterir.⁴⁸² Kitabın en hayırlı arkadaş olduğunu zannettim. Örnekte زَعَمْتُ fiili aslı mübtada olan الكِتَابِ ile aslı haber olan خَيْرِ isimleri arasına düşmüştür. Fakat bu fiil, زَعَمًا ismiyle tekit edildiği için ilga çirkin görülmektedir. Bu gibi durumlarda amel vermek ilgadan daha evladır. قَامَ أَظُنُّ زَيْدٌ Zannederim Zeyd ayaktadır, cümlesinde olduğu gibi kalbî fiiller, fiil ile fâili arasında girmesi durumunda ilga ya da amel konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Basra ekolü bu durumda amel etmenin ve ilganın ikisinin de caiz olduğunu ileri sürmektedirler. Küfe ekolü bu durumda yalnızca ilganın caiz olduğunu ve kalbî fiilden sonraki ismin de mübtada olmadığını fâil olmak üzere merfu olduğunu ifade etmektedirler. Muteahhirûn (son dönem nahiv âlimler) ise bu meselede ilganın olmadığını ve ameli de قَامَ veyahut أَظُنُّ fiillerinden birine verilebileceğini iddia etmektedirler. İbni Hişâm (ö.761/1360) bu konuda küfe ekolünün görüşünü daha isabetli bulmaktadır.⁴⁸³ Şu şiir hem ref' hem de nasb haliyle rivayet edilmektedir:

شَجَاكَ أَظُنُّ رَيْعُ الظَّاعِنِينَ وَلَمْ تَعْبَأْ بِعَدْلِ العَاذِلِينَ

“Üzüyor seni zannederim geçici dostluklar, azarlayanların azarını da umursamadın.”⁴⁸⁴ Şiirde رَيْعُ isminin fâil olmak üzere merfu ve birinci meful olmak üzere de mensup ve شَجَاكَ ismi ikinci meful şeklinde iki farklı rivayeti bulunmaktadır.

وَأَسْتُمْ فَاعِلِينَ إِخَالٍ حَتَّى يَنَالُ أَقَاصِي الحَطَبِ الوُقُودِ

“Şer sizi kaplayıncaya kadar ve bela da en zirve noktaya çıkmadıkça sevmediğim şeyden vazgeçmeyeceksiniz.”⁴⁸⁵ Şiirde yakîn fiillerinden olan إِخَالٍ fiili; ismi fâil olan فَاعِلِينَ ve onun mamulü olan حَتَّى edatı arasına girip ilga olmuştur.

⁴⁸² Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 42.

⁴⁸³ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2111; İbn Malik, *Şerhu't-teshîl*, 2: 19; el-İstrâbâzî, *Şerh'u kâfiyyeti İbnu'l-Hâcib*, 4: 157; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 3: 1498.

⁴⁸⁴ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'alâ't-tavzîh*, 2: 178; İbn Malik, *Şerhu't-teshîl*, 2: 19.

⁴⁸⁵ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 3: 1498; el-İstrâbâzî, *Şerh'u kâfiyyeti İbnu'l-Hâcib*, 4: 158.

İlga edilen fiilin sarıh bir mastarla tekidi çirkin görülmüştür. زَيْدٌ ظَنَّتُ ظَنًّا مُنْطَلِقٌ Zeydi'n gidici olduğunu zannettim. Mastardaki nasbın yerine ref'in kullanılması ilganın çirkinliği zayıflatmaktadır. زَيْدٌ ظَنَّتُ ظَنِّي مُنْطَلِقٌ Zeydi'n gidici olduğunu zannettim. Ayrıca mastarın zamirle veya ismi işaretle ifade edilmesi de ilgadaki çirkinliği azaltmaktadır: زَيْدٌ ظَنَّتُهُ مُنْطَلِقٌ “Zeydi'n gidici olduğunu zannettim. ظَنَّتُ ذَاكَ مُنْطَلِقٌ”⁴⁸⁶ onun gidici olduğunu zannettim.”

Dilciler ilga edilen fiilin sarıh bir mastarla tekit edilmesinin uygun olmamasını, farklı illetlerle açıklamaktadırlar: زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ ظَنًّا “Zeyd'in gidici olduğu zannediliyor” örneğinde olduğu gibi fiili hazfedip onun yerine bedel olarak mastarı getirilebilmektedir. Bedel olarak getirilen mastar ve fiil aynı cümlede beraber kullanılamaz. Aksi takdirde bedel ve kendisinden bedel olunan aynı cümlede kullanılmış olur. Bu da nahiv kurallarına aykırı bulunmaktadır.⁴⁸⁷

Nahiv âlimlerinin bazıları ilga edilen fiilin açık bir mastarla tekit edilememesini şöyle beyan etmektedir: Mastarla tekit edilmesine rağmen kalbî fiil ilga edilecek olursa bu durum çelişkiye neden olmaktadır. Zira kalbî fiil, aynı anda hem amel hem de ilga edilmiş olur.⁴⁸⁸

Bu konudaki üçüncü görüş şöyledir: Sarıh bir mastarla tekit edilen kalbî fiil ilga edilecek olursa kelamı fiile bina edilmemiş olup ve aynı zamanda ona isnat da edilmemiş olur. Bunun yanında kalbî fiil, mastarla tekit edilecek olsa ona isnat edilmiş olur. Bu durumda da bir çelişki görülmemektedir.⁴⁸⁹

Mastar, ilga konusunda fiil gibidir. Başka bir ifadeyle Kalbî fiilin ilgası caiz olduğu yerlerde mastarın da ilgası caizdir. Nahiv âlimleri mastarın fiil gibi ilga edilebilmesini onun fiilden bedelmiş gibi yerini tutabilmesine bağlıyorlar.⁴⁹⁰ مَنَى زَيْدٌ “Zannımca Zeyd gidicidir.” زَيْدٌ ذَاهِبٌ ظَنِّي “zannınca Zeyd ne zaman gidicidir.” ظَنَّكَ ذَاهِبٌ gidicidir.”

⁴⁸⁶ İbn Malik, *Şerhu't-teshîl*, 2: 19; Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2112-2113; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 329-330; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 3: 1499.

⁴⁸⁷ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2112-2113; İbn Malik, *Şerhu't-Teshîl*, 19; el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 329-330; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 3: 1499.

⁴⁸⁸ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 3: 1499.

⁴⁸⁹ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 3: 1499-1500.

⁴⁹⁰ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 329.

Fiilde olduğu gibi mastarda mübtada ve haberin ortasına veya her ikisinden sonra gelmesiyle ilga olmaktadır. زَيْدٌ ذَاهِبٌ ظَنِّي zannımca Zeyd gidicidir. Mastar mübtada ve haberden önce gelmesine rağmen ilga edilmesi çirkindir. Hatta bazı dilcilere göre de cümlenin başında gelen mastarın ilgası caiz değildir. ظَنِّي زَيْدٌ ذَاهِبٌ الْيَوْمَ “Zannımca Zeyd bu gün gidicidir.” Mastardan önce zarf ya da haberin mamulü mukaddem olursa ilga hiçbir kerahet olmadan caiz olur. Misal: مَتَى ظَنِّي زَيْدٌ ذَاهِبٌ “Zeyd zannımca ne zaman gidicidir.” أَيْنَ ظَنِّي زَيْدٌ ذَاهِبٌ “Zeyd zannımca nereye gidicidir.”⁴⁹¹

Kalbî fiillerden mutasarrıf (türeyen fiil) olmayan fiillerin ilgası mümkün değildir.⁴⁹² Şek ve yakîn fiillerinde belirttiğimiz gibi mutasarrıf olmayan fiiller ikidir. Bunlar; اَعْلَمُ anlamında olan (هَبَّ) ve اَنْزَلَ anlamında olan (تَعَلَّمَ) fiilleridir.

1.7.2. Şek Ve Yakîn Fiillerinde Ta‘Lîk

Mastar olan ta‘lik (تَعْلِيْق), تَفْعِيْل babından olup, mazisi عَلَّقَ muzarisi de يُعَلِّقُ veznindedir. Sözlükte; yukarı kaldırmak, asmak, belli bir zamana bırakma, bir işin yapılmasını herhangi bir şarta bağlı tutma,⁴⁹³ bekletmek, durdurmak askıda/muallâkta bırakmak, ertelemek, bağlamak, şart koşmak ve bağımlı kılmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁹⁴

Ta‘lîkin nahiv kaynaklarında birçok tanımı yapılmıştır bu tanımlardan bazıları şunlardır:

Ta‘lîk: Amelin mana dışında vucûbî (zorunlu) olarak bir maniden dolayı yalnızca lafızda iptal edilmesine denir.⁴⁹⁵

Kalbî fiiller ve mamulleri arasında sadareti (cümlenin başında olmak) isteyen bir şeyin girmesiyle bu fiillerin amellerinin manada değil de yalnızca lafızda iptal edilmesine denir.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 330; Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2112-2113.

⁴⁹² Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2114.

⁴⁹³ Akalın v.dğr., *Türkçe Sözlük*, 2255.

⁴⁹⁴ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasît*, 674; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 804-805.

⁴⁹⁵ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshîl*, 3: 1508; Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2114; İbn Malik, *Şerhu't-teshîl*, 2: 20; ed-Demâmînî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 347.

⁴⁹⁶ İbn Hişâm, *Şerh'u katr'un-neda ve bellussada*, 262.

Başka bir ifadeyle talik: Nâsîh fiilin iki mefulde veyahut tekinde mananın dışında yalnızca lafızda amelinin iptal edilmesine denir.⁴⁹⁷

“*Andolsun onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı.*”⁴⁹⁸ Ayette yakîn fillerinden olan عَلِمُوا fiili, kendisinden sonra gelen ibtida/başlangıç lamıyla lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Yalnız bu fiilin manadaki ameli devam etmektedir.

“*O gün Allah sizi çağıracak ve siz önceki yerde çok az kaldığınız zannı içinde O’na hamt ederek çağırısına uyacaksınız.*”⁴⁹⁹ Bu ayetteki ef‘âl-ı kulûbtan olan تَطُنُّونَ fiili kendisinden sonra kelamın başında olmayı isteyen اِنْ edatının gelmesiyle lafızda iki mefulde amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Fakat takdirde ameli devam etmektedir.

“*Artık size vaat olunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum.*”⁵⁰⁰ Kalbî fiillerden olan اُدْرِي fiili, kendisinden sonra istifham harfi olan hemzenin gelmesiyle bu fiil lafızda mefulde amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Yalnız takdirde kalbî fiilin ameli devam etmektedir.

Amelin yalnızca lafızda iptal edilmesine talik isimlendirilmesinin sebebi bu amelin lafızda iptal edilmesine rağmen manada bu fiilin mamulle alakasının devam etmesine bağlanmaktadır. Zira fiilin manen ameli devam etmektedir. Kalbî fiilin manada amelinin devam ettiği ta‘lik edilen isme atıf getirildiğinde anlaşılmaktadır.⁵⁰¹ “*Zeydi’n gidici ve Ömer’in ayakta olduğunu öğrendim.*”

Ta‘lîkin bu isimle anılması konusunda öne sürülen ikinci görüşe göre اِمْرَأَةٌ muallâk kadından gelmektedir. Zira “muallâk kadın” kocası kaybolmuş olan kadına denmektedir. Bu kadın ne kocasının yanında ne de tamamen kocasız sayılmaktadır. İki durum arasında muallâktır.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafî*, 1: 27.

⁴⁹⁸ Bakara, 2/102.

⁴⁹⁹ İsrâ, 17/52.

⁵⁰⁰ Enbiyâ, 21/109.

⁵⁰¹ İbn Malik, *Şerhu’t-teshîl*, 2: 20; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshîl*, 3: 1508; el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrîh ‘alâ’t-tavzîh*, 2: 179.

⁵⁰² el-İstrâbâzî, *Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib*, 4: 159; İbn Hişâm, *Şerh’u katru’n-neda ve bellu’s-sada*, 269.

Kalbî fiillerin ta'lik edilme nedeni; sadareti isteyen kasem, istifham ve nefi gibi edatların kalbî fiil ve mefulleri arasına girip bu fiillerin zahirde mefullerde amel etmesini engellemesindedir. Bu araya giren edatlar fâsıl ve mâni olarak adlandırılmaktadır.⁵⁰³

Ta'lik kalbî fiillere has bir durumdur. İbni-i 'Asfûr (ö669/1271), Ta'likin kalbî fiillere has bir durum olduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁴

Kaynaklarda Ta'lik, ilganın bir rüknü olarak geçmektedir. Zira daha önce belirtildiği gibi ilga, amelin mana ve lafızda beraber iptal edilmesidir. Ta'lik ise amelin yalnızca lafızda iptal edilmesine denir. Bu bağlamda talik, ilganın bir parçası sayılmaktadır. Başka bir tabirle her talik, aynı zamanda bir ilgadır. Fakat her ilga ta'lik değildir. Ta'likin ilganın bir cüzü olması münasebetiyle yalnızca ilga edilen fiiller ta'lik olmaktadır.⁵⁰⁵

Dilcilerin çoğunluğu şek ve yakîn fiillerin tamamının ta'lik edileceğini ileri sürmektedir. İbni Keysân, (ö.320/932) Sâ'leb (ö.291/904) ve el-Müberred (ö.286/900) gibi âlimler ise yalnızca yakîn ifade eden fiillerin ta'lik edilebileceğini iddia etmektedirler. Bazı nahiv âlimleri talikin yalnızca yakîn fiillerinde uygun olduğu bu fiillerin dışındaki fiillerde ise çirkin olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰⁶

Yukarda verilen tanımlarda Ta'likin ef'âl-ı kulûbün sadaret (kelamın başında olmak) isteyen bir şeyden önce gelmesiyle zorunlu olarak lafızdaki amellerin iptal edilmesiyle olacağını belirtilmişti. Nahiv kaynaklarında sadaret isteyip ve fiilin ta'lik edilmesine neden olan on durum zikredilmektedir.⁵⁰⁷ İbni Malik (ö.600/1203) talike neden olan bu durumları Elfiye'sinde şu beyitle açıklamaktadır:

(فِي مُوهِمِ الْغَاءِ مَا تَقَدَّمَ) وَالتَّرْمِ التَّعْلِيْقُ قَبْلَ نَفْيِ (مَا)
وَ(إِنَّ) وَ(لَا) لَأَمْ اِبْتِدَاءٍ أَوْ قَسَمٍ كَذَا وَالْإِسْتِفْهَامُ دَا لَهُ اِنْحَتَمَ

⁵⁰³ Abbas Hasan, *en-Nahvu 'l-vafi*, 1: 27-28.

⁵⁰⁴ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ven-nezâir*, 134; İbn Malik, *Şerhu 't-teshil*, 2: 20.

⁵⁰⁵ el-Mûsilî, *Şerhu 'l-mufasssal*, 4: 330.

⁵⁰⁶ Ebu Hayyân, *İrtişâfu 'd-darb min lisanu 'l-arab*, 3: 2114.

⁵⁰⁷ es-Sabbân, *Haşiyetu 's-Sabân*, 2: 29; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu 't-teshil*, 3: 1508; İbn Hişâm, *Şerhu 'u şuzuri 'z-zeheb*, 335.

“Herhangi bir nefiden öce, aynı şekilde, in ve la edatlarından önce Ta‘lik, gerekli oldu. Artı ibtida lamı, kasein ve istifham da bunlara tabidir.”⁵⁰⁸

Ta‘like sebep olan bu durumlar örnekleriyle şu şekilde açıklanabilir:

a. İptida/Başlangıç lamı:⁵⁰⁹ عَلِمْتُ لَزَيْدٍ قَائِمٌ “Zeydi’n ayakta olduğunu bildim” örneğinde başlangıç lamı عَلِمَ fiilinin lafızda زَيْدٌ ve قَائِمٌ isimlerinde amel etmesini engellemektedir. Fakat kalbî fiil manada iki ismini de nasb etmektedir. وَقَدْ عَلِمُوا لَمَنْ “إِشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ”⁵¹⁰ “Ant olsun onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı.” Ayyette yakîn fillerinden olan عَلِمُوا fiili, kendisinden sonra gelen ibtida/başlangıç lamıyla lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Yalnız bu fiilin manadaki ameli devam etmektedir.

b. Kasein/yemin cevabında olan lâm:⁵¹¹ عَلِمْتُ لِيُحَاسِبَنَّ الْمَرْءَ عَلَى عَمَلِهِ (vallahî) kişinin yaptığı işten hesaba çekileceğini bildim/inandım. Bu gibi cümlelerde lâm mukadder olan gizli kaseinin cevabına dâhil olmuştur. Zira bu cümleinin asıl takdiri şudur: عَلِمْتُ (أُقْسِمُ وَاللَّهِ) لِيُحَاسِبَنَّ الْمَرْءَ عَلَى عَمَلِهِ bu cümlede kasein/yeminin cevabı olan عَلِمْتُ cümlesi, mukadder olan أُقْسِمُ وَاللَّهِ yemin cümlesiyle beraber mahallen mensup olup iki mefulün yerini tutmaktadır. Fakat kaseinin cevabındaki lâm, عَلِمْتُ fiilini lafızda amel etmekten ta‘lik etmektedir. Kaseinin cevabında olan cümleinin aslında irapta mahalli olmamasına rağmen nasıl olurda iki mefulün yerini tutar; sorusuna dilciler şu cevabı vermektedirler. Kaseinin cevabında olması hasebiyle irapta mahalli yoktur. Fakat başka bir itibarla ta‘lik edilmektedir. Başka bir ifadeyle bu cümle vucûbî olarak onda amel edecek bir amel bulunmaması durumun da irapta yeri yoktur. Yalnız onda amel edecek bir amel bulunması durumunda o amile mamul olur.⁵¹²

⁵⁰⁸ el-Hudârî, *Haşiyetü ‘l-Hudari*, 1: 223.

⁵⁰⁹ İbn Hişâm, *Şerh ‘u şuzuri ‘z-zeheb*, 338; İbn Hişâm, *Şerh ‘u katru ‘n-neda ve bellu ‘s-sada*, 26, el-Havârmî, *et-Tuhmiye şerhu ‘l-mufassal fi sun ‘ati ‘l-i ‘râbi*, 2: 184, el-Mûsilî, *Şerhu ‘l-mufassal*, 4: 330; ed-Demâmîni, *el-Menhelü ‘s-sâfi fi şerhi ‘l-vâfi*, 2: 347-348.

⁵¹⁰ Bakara, 2/102.

⁵¹¹ el-Mûsilî, *Şerhu ‘l-mufassal*, 4: 330; ed-Demâmîni, *el-Menhelü ‘s-sâfi fi şerhi ‘l-vâfi*, 2: 347-348; el-İsrâbâzî, *Şerh ‘u kâfiyyeti İbnu ‘l-Hâcib*, 4: 160.

⁵¹² Abbas Hasan, *en-Nahvu ‘l-vâfi*, 1: 31.

وَلَقَدْ عَلِمْتُ لَأَتَّيَّبِي مَنِيَّتِي إِنَّ الْمَنَائِي لَا تَطْبِشُ سِهَامُهَا

“Ölümümün muhakkak geleceğini biliyordum. Çünkü ölümün okları hedefi şaşırılmaz.”⁵¹³ Bu şiirdeki kalbî fiillerden olan عَلِمْتُ fiili, kasemin cevabında bulunan lamın etkisiyle lafızda mefulü nasb edememiştir. Bu fiil, kasem lamı nedeniyle lafızda ta‘lik edilmiş olsa da manada ameli devam etmektedir.

Bazı kaynaklarda kasemin cevabı olarak gelen lamın sadareti isteyip kalbî fiillerin ta‘like neden olan durumlar arasında sayılmadığı ileri sürülmektedir.⁵¹⁴

Nahiv âlimlerinden Sibeveyh (ö.180/796) İbni-i Kayşan (ö.320/932) ve Basra ekolü kasem cevabında gelen lamın mahallinde mensup olduğunu ileri sürmektedirler. Küfe ekolü ise kalbî fiil ve ondan sonra gelen cümle arasında kâsemin mukadder olduğunu beyan etmektedirler. Küfe ekolünün takdirine göre cümlenin irapta yeri yoktur.⁵¹⁵

c. Olumsuzluk ifade مَا edatı: ظَنَنْتُ مَا زَيْدٌ قَائِمٌ “Zeydi’n ayakta olmadığını zannettim” örneğinde ef‘âl-ı kulûbtan olan ظَنَنْتُ fiili, kendisinden sonra olumsuzluk ifade eden (مَا) edatının gelmesiyle iki meful olan زَيْدٌ ve قَائِمٌ isimlerini nasb edememiş/ta‘lik edilmiştir. Fakat takdirde (manada) ameli devam etmektedir. لَقَدْ عَلِمْتُ “Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun.”⁵¹⁶ Ayeti kerimedeki لَقَدْ عَلِمْتُ fiili, kalbî fiillerden olup, sadru’l kelamı (cümlenin başında olmayı) isteyen olumsuzluk مَا’sı araya girmesiyle zahiren/lafızda iki mefulü nasb edememiştir. Fakat takdirde/manada ameli devam etmektedir. وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ “Kendileri de kaçıp kurtulacakları bir yer bulunmadığını anlamışlardı.”⁵¹⁷ Ayette ظَنُّوا fiili, kendisi ve iki mefulün yerini tutan لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ cümlesi arasına nâfiye olan مَا edatının dâhil olmasıyla ta‘lik olmuştur.

d. Olumsuzluk bildiren إِنَّ eki:⁵¹⁸ عَلِمْتُ إِنَّ زَيْدٌ قَائِمٌ “Zeydi’n ayakta olmadığını bildim” örneğinde kalbî fiillerden olan عَلِمْتُ fiili, kendisinden sonra sadaret isteyen إِنَّ ekinin gelmesiyle aslında iki meful olan زَيْدٌ ve قَائِمٌ isimlerinde lafızda amel etmekten

⁵¹³ Nâzır el-Ceyş, Şerhu’-t-teshil, 3: 1509.

⁵¹⁴ el-Hudarî, Haşiyetü’l-Hudari, 1: 224; Ebu Hayyân, İrtişâfu’-d-darb min lisanu’l-arab, 3: 2114.

⁵¹⁵ Ebu Hayyân, İrtişâfu’-d-darb min lisanu’l-arab, 3: 2114-2115.

⁵¹⁶ Enbiyâ, 21/65.

⁵¹⁷ Fussilet, 41/49.

⁵¹⁸ İbn Hişâm, Şerh’u katru’n-neda ve bellu’s-sada, 26; el-İsrâbâzî, Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib 4: 160; el-Mûsilî, Şerhu’l-mufassal, 4: 330.

ta‘lik edilmiştir. Yalnız manada ameli devam etmektedir. *رَزَعْتُ إِنَّ الصَّفْحَ الْجَمِيلُ ضَارٌّ* “Güzel bağışlamanın zararlı olmadığını bildim.” Bu örnekte kalbî fiillerden olan *رَزَعْتُ* fiili, kendisinden sonra olumsuzluk bildiren *إِنَّ* ekinin gelmesiyle iki mefulü olan *الصَّفْحَ* ve *ضَارٌّ* isimlerinde lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Bununla beraber bu fiilin takdirde/manada ameli devam etmektedir. *يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ* “O gün Allah sizi çağıracak ve siz önceki yerde çok az kaldığınız zannı içinde O’na hamt ederek çağırısına uyacaksınız.”⁵¹⁹ Bu ayetteki *عَفْ-l-i* kulûbtan olan *تَطْتُونُ* fiili kendisinden sonra kelamın başında olmayı isteyen *إِنَّ* edatının gelmesiyle lafızda iki mefulde amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Fakat takdirde ameli devam etmektedir.

e. Olumsuzluk bildiren *لَا* edati:⁵²⁰ *عَلِمْتُ لَا زَيْدٌ وَلَا عَمْرُو فِي الدَّارِ* “Ne Zeydi’n ne de Ömer’in evde olmadığını bildim.” Örnekte, kalbî fiillerden olan *عَلِمْتُ* fiili kendisinden sonra olumsuzluk bildiren *لَا* ekinin gelmesiyle iki mefulde amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Fakat takdirde ameli devam etmektedir. *الْفَيْتُ لَا الْإِفْرَاطُ مَحْمُودٌ وَلَا التَّفْرِيطُ* “Ne ifratın ne de tefritin sevilmediğini buldum/ öğrendim.” Bu örnekte sadaret isteyen olumsuzluk eki *لَا*’nın, *عَفْ-âl-ı* kulûbtan olan *الْفَيْتُ* fiili ile mefulü olan *الْإِفْرَاطُ* ismi arasına girmesiyle kalbî fiili lafızda ta‘lik etmiştir.

f. İstifham/soru: İstifham harf ve isimle olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İstifhamın bu iki yolu da kalbî fiilleri ta‘lik etmektedir.⁵²¹ Kalbî fiilleri talik, eden harf istifhamına şu örnekler verilebilir: *وَإِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ* “Artık size vaat olunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum”.⁵²² Kalbî fiillerden olan *أَدْرِي* fiili, kendisinden sonra istifham harfi olan hemzenin gelmesiyle bu fiil lafızda mefulde amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Yalnız takdirde kalbî fiilin ameli devam etmektedir.

Kalbî fiillerin ta‘lik edilmesine neden olan istifham isim de olabilir. Bu isim cümlelerin farklı rükünlerini teşkil etmektedir. Yani cümlede mübteda, haber, mübteda

⁵¹⁹ İsra, 17/52.

⁵²⁰ el-İsrâtrâbâzî, *Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib*, 4: 160; ed-Demâmînî, *el-Menhelü’s-sâfi fi şerhi’l-vâfi*, 2: 347-348; İbn Hişâm, *Şerh’u katru’n-neda ve bellu’s-sada*, 268.

⁵²¹ İbn Hişâm, *Şerh’u katru’n-neda ve bellu’s-sada*, 269; el-Mûsilî, *Şerhu’l-mufassal*, 4: 330.

⁵²² Enbiyâ, 21/109.

ve haberden birine izafe edilme ve fazlalık olarak gelebilmektedir.⁵²³ İsim olan istifhamın cümlelerin farklı rükünlerinden olması şöyle açıklanabilir:

İstifhamın mübteda olarak gelmesi:⁵²⁴ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحَزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ثُمَّ بَعَثْنَا هُمُ “Sonra da iki guruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık.”⁵²⁵ Bu ayeti kerimedeği kalbî fiillerden olan نَعْلَمُ fiili ve iki mefulün yerine kaim olan isim cümlesinin arasına istifham aynı zamanda mübteda olan أَيُّ isminin girmesiyle kalbî fiil lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Bunun yanında kalbî fiilin takdirde ameli devam etmektedir. وَتَعْلَمُونَ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى “Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız.”⁵²⁶ Ayette e‘âl-ı kulûbtan olan تَعْلَمُونَ fiili kendisinden sonra istifham ve aynı zamanda mübteda olan أَيُّ isminin gelmesiyle, kendisinden sonra gelen iki mefulde amel etmeyip ta‘lik edilmiştir.

İstifhamın kalbî fiilleri ta‘lik ederken haber olarak gelmesi:⁵²⁷ عَلِمْتُ مَتَى السَّفَرُ “Yolculuğun ne zaman olacağını öğrendim/bildim.” Kalbî fiillerden olan عَلِمْتُ fiili, kendisinden sonra istifham olan مَتَى isminin gelmesiyle iki mefulü lafızda nasb edememiş ta‘lik edilmiştir. Bu örnekteki istifham olan ve kelamın başında olması gerektiği için mukaddem olan مَتَى ismi haber, السَّفَرُ ismi de tehir edilmiş mübtedadır.

İstifhamın mübtedaya izafe edilerek kullanılması:⁵²⁸ عَلِمْتُ أَبُو مَنْ زَيْدٌ “Zeydi’n kimin babası olduğunu bildim/öğrendim.” Bu örnekte kalbî fiillerden olan عَلِمْتُ fiiliden sonra istifham olup aynı zamanda mübtedayla muzaf olan مَنْ isminin gelmesiyle kalbî fiil kendisinden sonraki iki ismi de lafızda amel etmemiştir. Yalnız takdirden amel etmektedir.

İstifhamın habere izafe edilmesi:⁵²⁹ عَلِمْتُ صَبِيحَتَ أَيِّ يَوْمٍ سَفَرَكُ “yolculuğunun hangi günün sabahında olduğunu öğrendim/bildim.” Bu örnekte kalbî fiillerden olan عَلِمْتُ fiili, kendisinden sonra istifham ve aynı zamanda habere izafe edilen أَيِّ isminin

⁵²³ el-Hudari, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 224-225; İbn Hişâm, *Şerh’u katru’n-neda ve bellu’s-sada*, 269; İbn Hişâm, *Şerh’u şuzuri’z-zeheb*, 338.

⁵²⁴ İbn Hişâm, *Şerh’u şuzuri’z-zeheb*, 336-338.

⁵²⁵ Kehf, 18/12.

⁵²⁶ Tâ-hâ, 20/71.

⁵²⁷ İbn Hişâm, *Şerh’u şuzuri’z-zeheb*, 338.

⁵²⁸ İbn Hişâm, *Şerh’u şuzuri’z-zeheb*, 338.

⁵²⁹ İbn Hişâm, *Şerh’u şuzuri’z-zeheb*, 338.

ta'lik etmesiyle lafızda iki mefulde amel etmemiştir. Fakat takdirden/manen ameli devam etmektedir.

İstifhamın kelamın bir rüknü olmadan (fazlalık) gelmesi: ⁵³⁰ وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا “*Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini yakında görecekler.*”⁵³¹ Ayeti kerimedeki kalbî fiillerden olan سَيَعْلَمُ fiili, kendisinden sonra kelamın başında olmayı istemesi ve istifham olan أَيِّ isminin gelmesiyle lafızda iki mefulde amel etmekten ta'lik edilmiştir. Fakat takdirden/manen iki mefulü nasb etmektedir. Ayeti kerimede istifham olan أَيِّ ismini nasb eden يَعْلَمُ fiili değildir. Zira istifham kelamın sadaretini talep etmekte olup öncesi onda amel etmemektedir.⁵³²

g. Haberinde (ل) olan إِنَّ edatı:⁵³³ عَلِمْتُ إِنَّكَ لَمُنْصِفٌ “*Şüphesiz senin insaflı biri olduğunu öğrendim/bildim.*” Bu örnekte kalbî fiillerden olan عَلِمْتُ fiilinden sonra sadareti isteyen إِنَّ edatının gelmesiyle kalbî fiilin ilk mefulü olan ك zamiri ve ikinci mefulü olan مُنْصِفٌ isminde lafızda amel etmekten ta'lik edilmiştir. Fakat takdirde/manada ameli devam etmektedir.

Yukarıdaki paragrafta verilen örnekte nahiv âlimleri kalbî fiilleri iki mefulünde lafızda amel etmeye mani olan, kalbî fiili ta'lik eden konunsurda ihtilaf etmişlerdir. Dilcilerden bazıları; عَلِمْتُ إِنَّكَ لَمُنْصِفٌ “*Şüphesiz senin insaflı biri olduğunu öğrendim/bildim*” örneğinde kalbî fiili asıl ta'lik eden edatın habere dâhil olan lâm olduğunu ileri sürmektedirler. İbni Habbâz (ö.639/1241) gibi bazı nahiv âlimleri عَلِمْتُ إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ “*Zeydi'n ayakta olduğunu bildim*” örneğinde olduğu gibi lâm olmadan إِنَّ edatının kullanılabilceğini ve kalbî fiili tek başına ta'lik edebileceğini ileri sürmektedir.⁵³⁴

Bazı kaynaklarda; عَلِمْتُ إِنَّكَ لَمُنْصِفٌ “*Şüphesiz senin insaflı biri olduğunu bildim*” gibi örneklerde kalbî fiili, hem إِنَّ hem de (ل) edatını ta'lik edebileceğini nitekim ikisinin de sadru'l-kelamı (cümleinin başında olmayı) istediklerini, bu yüzden ikisinin de muallâk olabileceği denilmektedir.⁵³⁵

⁵³⁰ İbn Hişâm, *Şerh'u şuzuri'z-zeheb*, 338.

⁵³¹ Şu'arâ, 26/227.

⁵³² İbn Hişâm *Şerh'u katru'n-neda ve bellu's-sada*, 269.

⁵³³ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 330-331; el-İstrâbâzî, *Şerh'u kâfiyyeti İbnu'l-Hâcib*, 4: 159; İbn Hişâm, *Şerh'u şuzuri'z-zeheb*, 338.

⁵³⁴ İbn Hişâm, *Şerh'u şuzuri'z-zeheb*, 337-338.

⁵³⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 33.

h. Haberiyye olan كَمْ : أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ “Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine dönüp gelmediğini görmezle mi?”⁵³⁶ Bazı dilciler bu ayetten yola çıkarak haberiyye olan كَمْ’in kalbî fiilleri iki mefulü nasb etmekten lafızda ta’lik edeceğini ileri sürmüşlerdir. Zira bu ayette كَمْ’in haberiyye olduğu, أَهْلَكْنَا fiiliyle mensup olduğu ve أَلَمْ يَرَوْا fiilinin iki mefulünü de ta’lik etmiştir. Bu mana ve irabın sahih olduğu kabul edilse de كَمْ’in haberiyle olmasını gerektirmez. Nitekim كَمْ’in istifhamiyye olması da mümkündür. İbni Mesut’un bu ayeti كَمْ أَهْلَكْنَا yerine مَنْ أَهْلَكْنَا şeklinde okuması, كَمْ’in istifhamiyye olmasını teyit etmektedir.⁵³⁷

1. Şart edatı olan لَوْ:⁵³⁸

وَقَدْ عَلِمَ الْأَقْوَامُ لَوْ أَنَّ حَاتِمًا أَرَادَ تُرَاءَهُ كَانَتْ لَهُ وَفُرُ

“İnsanlar bildi ki Hatim mal varlığı isteseydi bunun (mal varlığına) çoğuna sahiptir.”⁵³⁹ Bu şiirde kalbî fiillerden olan عَلِمَ fiilinden sonra sadareti (cümlelerin başında olmayı) isteyen لَوْ edatını gelmesiyle kalbî fiilin iki mefulü lafızda nasb etmesi ta’lik edilmiştir. Fakat bu fiilin takdirde/manada ameli devam etmektedir.

i. لَعَلَّ: Kaynaklarda; nahiv ilminin kadim ekollerinden Basra ve Küfe ekolleri bu edatın kalbî fiilleri ta’lik edebilme konusunda hiçbir delil bulamadıkları zikredilmektedir. Bu edatın kalbî fiilleri ta’lik ettiğini ileri süren dilcilerden biri olan Nâzır el-Ceyş (ö.786/1384) bu edatın nahiv âlimleri tarafından ihmal edildiğini ileri sürmektedir.⁵⁴⁰

Nâzır el-Ceyş ve bu konuda onun gibi düşünen dilciler, لَعَلَّ edatının kalbî fiilleri ta’lik ettiğine dair şu ayetleri delil göstermektedir: وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّه فِتْنَتْكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى جِئِن “Bilmiyorum, belki de azabın ertelenmesi sizi denemek ve bir zamana kadar sizi dünyadan nasiplendirmek içindir.”⁵⁴¹ Ayeti kerimede kalbî fiillerden olan أَدْرِي fiilinden sonra لَعَلَّ edatının gelmesiyle kalbî fiil kendisinden sonraki iki mefulün lafzında amel etmekten ta’lik edilmiştir. Yalnız takdire/manen bu fiilin ameli devam

⁵³⁶ Yâsîn, 36/31.

⁵³⁷ İbn Hişâm, Şerh’u şuzuri’z-zeheb, 338.

⁵³⁸ İbn Hişâm, Şerh’u şuzuri’z-zeheb, 337.

⁵³⁹ es-Sabbân, Haşiyetu’s-Sabân, 2: 31; Nâzır el-Ceyş, Şerhu’t-teshil, 3: 1509; İbn Hişâm, Şerh’u şuzuri’z-zeheb, 337.

⁵⁴⁰ İbn Hişâm, Şerh’u şuzuri’z-zeheb, 338; Nâzır el-Ceyş, Şerhu’t-teshil, 3: 1509-1510.

⁵⁴¹ Enbiyâ, 21/111.

a. نَظَرَ (bakmak) fiili:⁵⁴⁷

فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَاماً فَلْيَبْتَئِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ “Baksın hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin.”⁵⁴⁸ Bu ayette يَنْظُرُ fiili, kalbî fillerden olmamasına rağmen kendisinden sonra istifham olan أَيُّ edatının gelmesiyle mefulde amel etmeyip ta‘lik edilmiştir. فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ “Artık ne buyuracağını sen düşün.”⁵⁴⁹ Ayeti kerimede kalbî fiillerden olmayan أَنْظُرِي fiili ve mefulü arasına istifham olan مَا edatının girmesiyle fiil lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Fakat takdirde/manada ameli devam etmektedir.

b. أَبْصَرَ (Görmek) fiili:⁵⁵⁰

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَيُّكُمْ الْمَفْتُونُ “Aranızda hanginizin akli bozuk olduğunu yakında sen de göreceksin onlar da görecekler.”⁵⁵¹ Ayeti kerimede kalbî fiillerden olmayan تُبْصِرُ fiili ve mefulü arasını istifham olan أَيُّ edatının gelmesiyle fiil lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir.

c. تَفَكَّرَ (düşünme/ tefekkür etme) fiili:⁵⁵²

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ حِنَّةٍ
پەڭامبەر دە دەللیک یوکتور”⁵⁵³ Ayette يَتَفَكَّرُوا fiili, istifham olan hemzeden dolayı mefulde amel edememiş, ta‘lik edilmiştir.

حُزُقٌ إِذَا مَا أَبْدُوا فُكَاهَةً تَفَكَّرَ أَيَّاهُ يَعْنُونَ أَمْ قِرْدًا

Kısadır adımları insanlar espri etmediklerinde, acaba onu mu yoksa bir maymunu mu kastettiklerini düşünür.⁵⁵⁴ Bu şiirdeki تَفَكَّرَ fiili ve mefulü arasına istifham olan hemzenin gelmesiyle fiil, lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir.

d. سَأَلَ (sormak) fiili:⁵⁵⁵

⁵⁴⁷ ed-Demâminî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi 'l-vâfi*, 2: 350-351.

⁵⁴⁸ Kehf, 18/19.

⁵⁴⁹ Neml, 27/33.

⁵⁵⁰ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1515-1516.

⁵⁵¹ Kalem, 68/5-6.

⁵⁵² Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1515-1516.

⁵⁵³ A'râf, 7/184.

⁵⁵⁴ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1516.

⁵⁵⁵ ed-Demâminî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi 'l-vâfi*, 2: 350-351; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1515-1516.

”⁵⁵⁶ Ayeti kerimede kalbî fiillerden olmayan يَسْأَلُونَ fiili ile mefulü arasına istifham bildiren hemzenin gelmesiyle fiil lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir.

e. اسْتَنْبَأَ (sormak) fiili:⁵⁵⁷

”⁵⁵⁸ Bu Ayeti kerimede kalbî fiillerden olmayan يَسْتَنْبِئُ fiili ve mefulü arasına sadareti isteyen ve istifham bildiren hemzenin gelmesiyle يَسْتَنْبِئُ fiili, lafızda mefulü nasb etmekten ta‘lik edilmiştir.

f. لَأَبْلُوَ (Deneme/gösterme) fiili:⁵⁵⁹

”⁵⁶⁰ Ayeti kerimede kalbî fiillerden olmayan يَبْلُوُ fiili ve mefulü arasına sadareti isteyen ve istifham bildiren hemzenin gelmesiyle يَبْلُوُ fiili lafızda mefulünde amel etmekten ta‘lik edilmiştir.

g. نَسِيَ (Unutma) fiili:⁵⁶¹

وَمَنْ أَنْتُمْ إِنَّا نَسِينَا مَنْ أَنْتُمْ
وَرِيحُكُمْ مِنْ أَيِّ رِيحِ الْأَعَاصِيرِ

Siz kimsiniz? Biz sizin kim olduğunuzu unuttuk. Sizin kokunuz hangi kasırganın kokusundandı?⁵⁶² Bu şiirde نَسِينَا fiili ve mefulü arasına istifham bildiren مَنْ in gelmesiyle نَسِينَا fiili mefulün lafzında amel etmekten ta‘lik edilmiştir.

ğ. نَزَعَ (Çıkarmak) fiili:⁵⁶³

”⁵⁶⁴ Ayeti kerimede kalbî fiillerden olmayan نَنْزَعُنْ fiili ve mefulü arasına sadareti talep eden ve istifham bildiren أَيُّ

⁵⁵⁶ Zâriyât, 51/12.

⁵⁵⁷ Nâzır el-Ceyş, Şerhu't-teshil, 3: 1515.

⁵⁵⁸ Yûnus, 10/53.

⁵⁵⁹ Nâzır el-Ceyş, Şerhu't-teshil, 3: 1515-1516.

⁵⁶⁰ Mülk, 67/2.

⁵⁶¹ Nâzır el-Ceyş, Şerhu't-teshil, 3: 1515-1516.

⁵⁶² Nâzır el-Ceyş, Şerhu't-teshil, 3: 1516.

⁵⁶³ Nâzır el-Ceyş, Şerhu't-teshil, 3: 1515-1516.

⁵⁶⁴ Meryem, 19/69.

edatının gelmesiyle نَنْزَعَنَّ fiili lafızda mefulde amel etmekten ta'lik edilmiştir. Yalnız takdirde/manada ameli devam etmektedir.

Ta'lik edilen isimden sonra cümle mahallen nasb edilir. Fiil cer harfiyle muteaddî (geçişli) oluyorsa cer harfi hazfedilir ve cümle mahallinde nasb edilir. Fiil iki meful alıyorsa cümle iki mefulün yerini tutar. Fiil tek meful alıyorsa cümle kendisi ve fiil arasına giren isimden bedel olur. Fiil iki meful oluyor ve birinci mefulün bulunması durumunda cümle iki mefulün yerini tutmaktadır.⁵⁶⁵ Cümlelerin ta'lik edilen isimden sonraki halleri şöyle örneklendirilebilir:

a. Cer harfinin düşmesiyle nasb mahallinde olan cümle:

فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَاماً فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ *“Hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin.”*⁵⁶⁶ Bu ayette يَنْظُرُ fiili cer harfiyle muteaddî olmaktadır. أَيُّهَا cümlesi de mefulün yerine kaim olmakta olup başındaki istifhamdan dolayı lafızda ta'lik edilmiştir. Bu ayette يَنْظُرُ fiili *tefekküir etmek* (düşünmek) anlamında kabul edilmesi durumunda hazf edilen harf-i cer فِي harfi olur. يَنْظُرُ fiili, gözle görmek anlamında kabul edilmesi durumunda ise hazf edilen harf-i cer إِلَى olmuş olur.⁵⁶⁷

b. Tek mefulle muteaddî olan fiilden sonra cümlelerin mefulü bihinin yerinde olması:⁵⁶⁸ أَمَا تَرَى أَيُّ بَرَقٍ هَاهُنَا *“Görmüyor musun hangi şimşek burada?”* Bu örnekte تَرَى fiili, tek meful almaktadır. Fakat bu mefulün yerini أَيُّ بَرَقٍ هَاهُنَا cümlesi tutmaktadır. Aynı zamanda mefulün yerini tutan bu cümle istifhamdan dolayı lafızda ta'lik edilmiştir.

c. İki meful alan fiilden sonra gelip ve o iki mefulün yerini tutan cümle:⁵⁶⁹ وَلَتَعْلَمَنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَاباً وَأَبْقَى *“Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız.”*⁵⁷⁰ Bu ayeti kerimede لَتَعْلَمَنَّ fiili, iki meful alan fillerdendir. أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَاباً cümlesi iki mefulün yerini tutup aynı zamanda istifhamdan dolayı lafızda ta'lik edilmiştir.

d. Tek meful alan fiil ve cümle arasına giren isimden bedel olan cümle:

⁵⁶⁵ İbn Malik, *Şerhu't-Teshil*, 2: 22; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1533.

⁵⁶⁶ Kehf, 18/19.

⁵⁶⁷ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1533.

⁵⁶⁸ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1533.

⁵⁶⁹ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1533.

⁵⁷⁰ Tâhâ, 20/71.

عَرَفْتُ زَيْدًا أَبُو مَنْ هُوَ “Zeydi’n kimin babası olduğunu öğrendim.” Bu örnekte عَرَفْتُ fiilinin tek mefulü vardır o da زَيْدًا ismidir. هُوَ أَبُو مَنْ هُوَ cümlesi زَيْدًا isminden bedel olup ve istifhamla ta’lik edilmiştir.

e. İki meful alan fiilden sonra gelip ve ikinci mefulün yerini tutan cümle:

عَلِمْتُ زَيْدًا أَبُو مَنْ هُوَ Zeydi’n kimin babası olduğunu bildim. Bu örnekte عَلِمْتُ fiili, iki meful almaktadır. Bu mefullerden ilki زَيْدًا ismi, ondan sonra gelen isim cümlesi ikinci mefulün yerini tutmaktadır. Aynı zamanda ikinci mefulün yerini tutan cümle istifhamla ta’lik edilmiştir.

عَرَفْتُ زَيْدًا أَبُو مَنْ هُوَ “Zeydi’n kimin babası olduğunu bildim.” Örneğinde olduğu gibi mensup isimden sonra vuku bulan cümlelerin irabı konusunda üç görüş daha bulunmaktadır. Nahiv kaynaklarında önemli bir yere sahip olan bu üç görüş şu şekilde özetlenebilir.

a. Dilcilerin bir kısmı, mensup isimden sonra vaki olan cümlelerin hal cümlesi olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁷¹

b. Ebu Ali (ö.377/987) ve İbni Cinnî (ö.392/1002) gibi dilcilere göre bu cümledeki عَرَفْتُ fiili عَلِمْتُ anlamındadır. Bu durumda عَرَفْتُ fiili iki meful almıştır. Bu fiilden sonra vaki olan cümle de ikinci mefulün yerini tutmuştur.⁵⁷²

c. İbni ‘Asfûr (ö.669/1271) es-Seyrâfî (ö.359/969) ve Nâzır el-ceyş (ö.786/1384) gibi dilciler de mensup isimden sonra gelen cümlelerin kendisinden önce geçen (زَيْدًا) isminden bedel olduğunu iddia etmektedirler.⁵⁷³

1.8. EF‘ÂL-I KULÛB’A MÛLHAK OLAN FİİLLER

Nâsîh fiillerden olan ef‘âl-ı kulûb iki meful alıp ve ikisini nasb eden fiillerdir. İki mefulü nasb etmek konusunda bu fiillere benzeyen bazı fiiller vardır. Çalışmanın bu bölümü iki mefulü nasb etme konusunda kalbî fiillere benzeyen (mülhak) fiillere ayrılmıştır. Bunlar da tahvil fiilleri, قَوْل (kavl fiilinin) ameli ve أَعْلَمَ ve أَرَى fiilleri olmak üzere üç bölüme taksim edilmiştir.

⁵⁷¹ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshîl*, 3: 1533.

⁵⁷² Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshîl*, 3: 1533.

⁵⁷³ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshîl*, 3: 1533.

1.8.1. Tahvil (Dönüştürme) Fiilleri

Şek ve yakîn fiillerinde olduğu gibi tahvil fiilleri de aslı mübteda ve haber olan iki isme dâhil olup onları birinci ve ikinci meful olmak üzere nasb etmektedir.⁵⁷⁴ Bu fiiller sözlükte; *dönüştürme, edinme, kalma, çevirme, yapmak ve değişik bir hale getirmek* gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷⁵ Tahvil (dönüştürme) fiilleri, أَفْعَالُ التَّصْيِيرِ (yapma fiilleri) ve أَفْعَالُ التَّغْيِيرِ (değiştirme fiilleri) olarak da isimlendirilmektedir. İstilahta ise: *İki ismin başına gelip birinci ve ikinci meful olarak nasb eden fiillerdir. Şeklinde tanımlanmıştır.*⁵⁷⁶

“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur.”⁵⁷⁷

Şek ve yakîn fiillerinde olduğu gibi tahvil fiillerinin sayısında da dilciler arasında bir ittifak söz konusu değildir. Bu ihtilaflara rağmen nahiv âlimlerinin büyük çoğunluğunun zikrettikleri fiiller ele alınacaktır. Çoğu kaynakta bu fiillerin yedi tane olduğu zikredilmektedir. Bu fiiller de şunlardır: صَيَّرَ - جَعَلَ - اتَّخَذَ - تَخَذَ - تَرَكَ - رَدَّ - وَهَبَ fiilleridir.⁵⁷⁸

1.8.1.1. صَيَّرَ

كَانَ fiilinin muzarisi يُصَيِّرُ mastarı ise تَصَيَّرًا olarak gelmektedir. Bu fiil ve kardeşlerinden olan صَارَ fiilinin muzaaf (şeddeli) halidir. Çoğu zaman şedde yerine hemzeli olarak kullanılıp اِفْعَالٌ babından أَصَارَ veznini almaktadır. Şeddeli olan sığası ise تَفْعِيلٌ veznindedir.⁵⁷⁹

a. İki meful alması

⁵⁷⁴ el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 220.

⁵⁷⁵ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 147; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 603.

⁵⁷⁶ er-Râcî, *el-Mucemu'l-mufassal*, 225; Fâris, *Ahvâun fi kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 188.

⁵⁷⁷ En'am, 6/1.

⁵⁷⁸ Abbâs, Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 10; er-Râcî, *el-Mucemu'l-mufassal*, 225; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 147; Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, 603-604; Celâl, *en-Nahvu li'l-Cemi*, 83; Fâris, *Ahvâun fi kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 188.

⁵⁷⁹ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 24; Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasît*, 547; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 690; Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2102.

Dönüştürmek anlamında olan صَيَّرَ fiili, tahvil anlamında kullanıldığında iki meful almaktadır.⁵⁸⁰ فُوتَ الْحَرَارَةَ تُصَيِّرُ الْمَاءَ بُخَاراً “Hararetin yüksekliği suyu buhara dönüştürüyor.” صَيَّرْتُ الطِّينَ خَرْفًا Çamuru seramiğe çevirdim/seramik yaptım.

فَصَيَّرُوا مِثْلَ كَعَصْفِ مَأْكُولٍ وَلَعِبَتْ طَيْرٌ بِهِمْ أَبَابِيلَ

“Ebabel kuşları onlarla oynadı yenilmiş ekin yaprağı gibi yapıldılar.”⁵⁸¹

Yukarıda verilen üç örnekte صَيَّرَ fiili tahvil anlamında olup iki meful almıştır. Zira birinci örnekteki mefuller الْمَاءَ ve بُخَاراً isimleri iken; ikinci örnekte de الطِّينَ ve خَرْفًا isimleridir. Üçüncü örnekteki mefuller ise muttasıl olan و zamiri naibi fâil, مِثْلَ ismi de ikinci mefuldür.

a. Tek meful alması:

صَيَّرَ fiili, اِنْتَقَلَ (nakletmek/ götürmek) anlamında olduğunda bir mefulü kendi kendine ikinci mefulü de harfî cer vasıtasıyla alır.⁵⁸² “Seni mekanına ulaştırdım/götürdüm” örnekte صَيَّرَ fiili doğrudan (ك) zamirini meful olarak nasb etmiştir. Harf-i cer olan إِلَى vasıtasıyla da مَوْضِعَ ismini meful olarak mahallen nasb etmiştir.

1.8.1.2. جَعَلَ

جَعَلَ fiilinin muzarisi يَجْعَلُ olup mastarı ise جَعَلًا veznindedir. Sözlükte, *yapmak, kılmak, hâsıl etmek, ...e çevirmek, dönüştürmek, koymak, yerleştirmek, tayin etmek, atamak, yapmak, ortaya çıkarmak, kararlaştırmak, karara varmak* ve daha birçok umum ifade eden anlamlara gelmektedir.⁵⁸³

جَعَلَ fiilinin kullanıldığı anlamlardan biri tahvildir. Tahvil anlamına gelen جَعَلَ fiilini yakîn anlamına gelen جَعَلَ fiilden ayırmak neredeyse imkânsızdır. Fakat dikkat edildiğinde tahvil ifade eden bu fiili yakîn anlamına gelenden ayırmanın iki yolu bulunmaktadır. Birinci ve en önemlisi mana cihetinden; ikinci yol ise tahvil de araya fasıl zamiri girebilmesidir.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2102; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 24-25; el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 220.

⁵⁸¹ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 25; el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 220.

⁵⁸² Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2102.

⁵⁸³ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 164.

⁵⁸⁴ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2102.

a. İki meful alması:

Bu fiil tahvil anlamında kullanıldığında iki meful almaktadır.⁵⁸⁵ فَجَعَلْنَا هَبَاءً “Zeyd’i جَعَلْتُ زَيْدًا غَنِيًّا”⁵⁸⁶ “Onu savrulup giden toz toprak haline getirmiştir.”⁵⁸⁶ مَنُثُورًا “Zeyd’i zengin yaptım.” Verilen bu iki örnekte جَعَلَ fiili tahvil anlamında olup iki mefulü nasb etmiştir. Nitekim ayetteki mefuller, muttasıl olan هُ zamiri ve هَبَاءً isimleridir. مَنُثُورًا ismi de haldir. İkinci misaldeki mefuller de sırasıyla زَيْدًا ve غَنِيًّا isimleridir.

b. Tek meful alması:

جَعَلَ fiili bazen tahvil fiili olmaktan çıkmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında tek meful almaktadır.⁵⁸⁷ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur.”⁵⁸⁸ Ayeti kerimede جَعَلَ fiili, tahvil anlamı ifade etmemektedir. Ayetin metni ve mealinden de anlaşılacağı üzere Bunun yanında tek meful almış o da esreyle mensup olan الظُّلُمَاتِ isimidir.

1.8.1.3. اِتَّخَذَ

Sözlükte almak anlamında olan اِتَّخَذَ fiili,⁵⁸⁹ tahvil fiillerinden sayılıp iki mefulü nasb etmektedir.⁵⁹⁰

a. İki meful alması:

اِتَّخَذُوا اٰيْمَانَهُمْ⁵⁹¹ fiili tahvil anlamında kullanıldığında iki meful almaktadır. “Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan sapturdılar.”⁵⁹² وَاِتَّخَذَ اللهُ اِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلًا “Allah İbrahim’i dost edinmiştir.”⁵⁹³ Mezkûr iki ayette اِتَّخَذَ fiili, tahvil anlamında olup iki mefulü nasb etmiştir. Zira birinci ayetteki mefuller اٰيْمَانًا ve اِبْرَاهِيْمَ isimleridir. İkinci ayetteki mefuller ise اِبْرَاهِيْمَ ve خَلِيْلًا isimleridir.

b. Tek meful alması:

⁵⁸⁵ ed-Demâminî, *el-Menhelü’s-sâfi fi şerhi’l-vâfi*, 2: 353-354.

⁵⁸⁶ Furkân, 25/23.

⁵⁸⁷ el-İstrâbâzî, *Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib*, 4: 170.

⁵⁸⁸ En’am, 6/1.

⁵⁸⁹ Mustafa v.dğr, *el-Mu’cemu’l-vasît*, 27.

⁵⁹⁰ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshîl*, 3: 1475; Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2104.

⁵⁹¹ Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2104.

⁵⁹² Mücâdele, 58/16.

⁵⁹³ Nisâ, 4/125.

Nahiv âlimleri اِتَّخَذَ fiilinin tek meful alması konusunda ihtilaf etmişlerdir. el-Fârisî, (ö.377/987) Ebu Ali⁵⁹⁴ ve İbni Burhan (ö.808/1405) gibi âlimler bu fiilin tek meful alabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁹⁵ Tezlerine de şu ayetleri delil getirmekteler: *“Örümceğin durumuna benzer: Örümcek (ağını) kendine bir yuva yapar.”*⁵⁹⁶ لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُمْ لَهْوًا لَتَّخَذْنَا مِنْهُ لَدُنَّا ۖ إِنَّا فَاعِلُونَ *“Eğer bir eğlence edinmek isteseydik onu kendi katımızdan edinirdik.”*⁵⁹⁷ مَا آتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ *“Allah asla evlat edinmemiştir.”*⁵⁹⁸

Nahiv âlimlerinden İbni Burhan (ö.808/1405) اِتَّخَذَ fiilinin tek meful almasının mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Ve bu fiilin yalnızca bir hali olduğunu o da ikincisinin birincisinden ibaret olmak üzere iki mefulü nasb etmesidir. اِتَّخَذَ fiilinin, bazı ayetlerde tek meful almasına verilen örneklerin tevlinin olduğunu iddia etmektedir.⁵⁹⁹ Mesela, اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ *“Onu (tanrı) olarak benimsediler ve zalimler oldular.”*⁶⁰⁰ Ayetinin takdiri اِتَّخَذُوهُ اِلْهًا şeklindedir. Dolayısıyla ikinci meful, mukadder olan اِلْهًا ismidir. Aynı şekilde اِتَّخَذْتُ بَيْتًا (*kendine bir yuva yapar*).⁶⁰¹ Ayetinin takdiri de اِتَّخَذْتُ بَيْتًا (مِنْ نَسَجِهَا) şeklindedir.

1.8.1.4. تَخَذَ

Sözlükte *almak, elde etmek* anlamında olan تَخَذَ fiili⁶⁰² tahvil fiillerinde olan صَيَّرَ fiili gibi amel edip, iki mefulü nasb etmektedir. Bu fiil اِتَّخَذَ fiiliyle mana ve itibarıyla aynıdır.⁶⁰³ لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ *“Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri sevgi göstererek dost edinmeyin.”*⁶⁰⁴ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ *“(Musa) dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın dedi.”*⁶⁰⁵

تَخَذْتُ غُرَانَ إِرْتَهُمْ دَلِيلًا وَقَرُّوا فِي الْحِجَارِ لِيُعْجِزُونِي

⁵⁹⁴ Ebu Ali’inin ölüm tarihi bulunamamıştır.

⁵⁹⁵ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshîl*, 3: 1475; Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 21 04.

⁵⁹⁶ Ankebût, 29/41.

⁵⁹⁷ Enbiyâ, 21/17.

⁵⁹⁸ Mü’minûn, 23/91.

⁵⁹⁹ Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2104.

⁶⁰⁰ A’râf, 7/148.

⁶⁰¹ Ankebût, 29/41.

⁶⁰² Mustafa v.dğr., *el-Mu’cemu’l-vasîl*, 114.

⁶⁰³ eş-Şâtıbî, *Şerhu’s-Şâtibi*, 2: 414; el-Hudarî, *Haşiyetu’l-Hudari*, 1: 220; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabbân*, 2: 24.

⁶⁰⁴ Mümtetine, 60/1.

⁶⁰⁵ Kehf, 18/77.

Arkalarından eser kalan dağları delil aldım. Beni yormak için hicazda dağıldılar.⁶⁰⁶ Misal olarak verilen iki ayet ve şiirde, تَخَذَ fiili iki mefulü nasb etmiştir. Zira birinci ayetteki mefuller sırasıyla عَدُوٌّ ve أَوْلِيَاءُ isimleridir. İkinci ayetteki mefullerden ilki muahhar olan اَجْرًا ismi iken ikinci meful de mukaddem olan عَلَيْهِ cer harfi ve zamirdir. Şiirdeki mefullerde sırasıyla غَرَّازٌ ve دَلِيلًا isimleridir.

1.8.1.5. تَرَكَ

تَرَكَ fiilinin muzarisi يَتْرُكُ mastarı ise تَرَكَ ve تَرَكْنَا veznindedir. Sözlük anlamı bırakmak, terk etmek, olduğu gibi bırakmak, müsaade etmek, yapmasına izin vermek, ilham etmek, gereken önemi vermemek, göz önüne almamak gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰⁷

Nahiv âlimleri, تَرَكَ fiilinin tahvil fiillerinden olup iki mefulü nasb etmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım dilciler تَرَكَ fiilinin tahvil fiillerinden olduğunu ve صَيَّرَ fiili gibi iki meful aldığını öne sürmüşlerdir.⁶⁰⁸ Bu duruma da şu örnekleri vermişlerdir: وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ “Biz o gün (kıyamet günü) onları bırakı vermişizdir. Dalgalar halinde birbirlerine girerler.”⁶⁰⁹

وَرَبَّيْتُهُ حَتَّى إِذَا مَا تَرَكَتُهُ أَخَا الْقَوْمِ وَاسْتَغْنَى عَنِ الْمَسْحِ شَارِبُهُ

“Onu büyütüp yetiştirdim bıraktığımda kavme kardeş oldu artık kimseye muhtaç değildir.”⁶¹⁰ تَرَكَ fiilinin tahvil fiillerinden kabul eden dilcilere göre yukarıdaki ayet ve şiirde bu fiil iki meful almıştır. Nitekim ayetteki mefuller “بَعْضٌ” ismi ve ondan sonra gelen cümledir. Şiirdeki mefuller ise sırasıyla “ه” zamiri ve “أَخًا” ismidir.

Nahiv âlimlerinin bir kısmı da تَرَكَ fiilinin iki meful almasının mümkün olmadığını ileri sürmektedirler. Yukarıda zikredildiği gibi bu fiillerden sonra ikinci bir mensup bulunuyorsa bu mensup hal kabul edilir.⁶¹¹

⁶⁰⁶ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 25.

⁶⁰⁷ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 116; Mustafa, v.dğr, *el-Mu'cemu'l-vasîl*, 116.

⁶⁰⁸ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2104; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1474.

⁶⁰⁹ Kehf, 18/99.

⁶¹⁰ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1474; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 25; eş-Şâtıbî, *Şerhu's-Şâtibi*, 2: 414.

⁶¹¹ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2104.

خَلَّى fiiliyle ilgili bir diğer görüşte şudur: Bu fiil aslında طَرَحَ (atmak) ve خَلَّى (serbest bırakma) anlamında olduğundan tek meful almaktadır. Fakat صَيَّرَ fiilinin anlamını içererek iki meful alabilmektedir. Buna şu ayet misal verilmektedir وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ⁶¹² “Ve onları karanlıklar içinde bıraktı artık görmezler.” Bu görüşe göre mezkûr ayetteki تَرَكَ fiili, طَرَحَ (atmak) anlamında olup صَيَّرَ fiilinin anlamını içermesi sayesinde iki meful almıştır. Onlar da sırasıyla muttasıl olan (هُمْ) zamiri ve câr ve mecrûr olan فِي ظُلُمَاتٍ kelimesidir.

1.8.1.6. رَدَّ

رَدَّ fiilin muzarisi يَرُدُّ olup mastarı ise رَدًّا, تَرَدَّدًا ve رَدَّةً vezinlerine gelmektedir. Sözlük anlamı; reddetmek, geri çevirmek, itiraz etmek, geri çekmek, aksettirmek, tanılandırma, geri istemek, geri çevirmek, itmek, iade etmek, geri vermek, gibi anlamlara gelmektedir.⁶¹³

Bu fiil tahvil anlamında kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir.⁶¹⁴

بِمَقْدَارٍ سَمَدَنْ لَهُ سُمُوداً	رَمَى الْجَدَثَانَ نِسْوَةَ آلِ حَرْبٍ
وَرَدَّ وُجُوهُهُمْ الْبَيْضَ سُوداً	فَرَدَّ شُعُورَهُنَّ السُّودَ بَيْضاً

“Yeni musibetler harb kabilesinin kadınlarını öyle şiddetli vurdu ki onlar buna çok üzüldüler. Ve (bu hüzüne) siyah olan saçlarını beyaza ve beyaz olan yüzlerini de siyaha çevirdi.”⁶¹⁵ Şiirde رَدَّ fiili, tahvil anlamında olup iki meful almıştır. Birincisi fethayla mensup olan شُعُورُ ismi ikincisi de بَيْضاً isimidir. Şiirdeki ikinci رَدَّ fiilinin durumu birincisinden farklı değildir. وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا “Ehl-i kitaptan birçoğu arzu etmektedir ki sizin imanınızdan sonra çevirip kafir etsinler.”⁶¹⁶ Ayeti kerimedeki mastar tevilinde olan لَوْ ve sonrası iki mefulün yerini tutmaktadır.

⁶¹² Bakara, 2/17.

⁶¹³ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasîr*; 385; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 465.

⁶¹⁴ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 25.

⁶¹⁵ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 220; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1474

⁶¹⁶ el-Bakara, 2/109.

1.8.1.7. وَهَبَ

وَهَبَ fiilini diğer tahvil fiillerinden ayıran en önemli özelliği camid (çekimsiz) olmasıdır. Bu fiilin tahvil fiillerinden olup iki meful alabilmesi için yalnızca mazi sığası kullanılmalıdır.⁶¹⁷ وَهَبَنِي اللَّهُ فِدَاءَ الْحَقِّ “Allah (c.c.) Beni hakka feda olmayı sağladı.” Bu örnekte وَهَبَ fiilinin iki mefulünden ilki fiile muttasıl olan ي zamiri ikinci meful de فِدَاءَ ismidir. İki meful arasında kalan اللَّهُ lafzı da fâildir.

وَهَبْتُ الْآلَاتُ الْحَدِيثُ السَّنَابِلَ حَبًّا وَوَهَبْتُ دَقِيقًا وَوَهَبْتُ الدَّقِيقَ عَجِينًا

“Modern aletler sümbülleri hububat tanelerine dönüştürdü hububat da una dönüştü un da hamura dönüştürdü.”⁶¹⁸ وَهَبَ fiili şiirde üç kez geçmektedir. Üçünde de iki mefulü nasb etmiştir. Zira ilkinde السَّنَابِلِ ve حَبًّا simlerini, ikincide الحَبِّ ve دَقِيقًا isimlerini, sonuncuda ise الدَّقِيقَ ve عَجِينًا isimlerini nasb etmiştir.

1.8.1.8. Tahvil Fiillerine Mülhak Olan Fiiller

Üçüncü bölümün başında tahvil fiillerini anlatırken tahvil fiillerinin sayısı ve mahiyeti konusunda nahiv âlimlerinin ihtilafa düştüklerini ve kabul gören görüşün bu fiillerin yedi tane olduğunu zikredilmişti. Konunun tamamlanması için ef'âl-ı Kulûba mülhak oldukları kabul edilen bazı fiillerin zikredilmesinde fayda olduğunu düşünülmektedir. Bu fiiller şunlardır:

a. اُدْرَى fiili: Bu fiil bazı dilciler nezdinde sadece isim cümlesinin iki ferdi olan mübteda ve haberi nasb etmesi cihetinden ef'âl-ı Kulûb'a benzeyen fiil olarak kabul edilmektedir. Bu fiil hem mana hem de amel cihetinden عَلِمَ fiiline benzemektedir. اُدْرَى fiilinin bu anlamda olduğunu ileri süren dilciler arasında İbni Malik (ö.600/1203) ve er-Râzî (ö.606/1210) gibi alimler de vardır.⁶¹⁹ “Artık size vaat olunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum.”⁶²⁰ قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ “De ki tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa rabbim onun için uzun bir süremi koyar bilmem.”⁶²¹ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ⁶²² “Ceza günü nedir bilir misin”⁶²² وَمَا أَدْرَاكَ⁶²²

⁶¹⁷ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2102; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 25; eş-Şâtübî, *Şerhu'ş-Şâtübî*, 2: 413; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 9.

⁶¹⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 9.

⁶¹⁹ ed-Demâmînî, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 354.

⁶²⁰ el-Enbiyâ, 21/109.

⁶²¹ Cin, 72/25.

⁶²² İnfîtâr, 82/17.

أَدْرَى fiiliyle ilgili verilen ⁶²³“O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin.” *ما القارعة* dört ayette bu fiilin kalbî fiiller gibi iki mefulü nasb ettiği görülmektedir. Fakat verilen ayetlerin dördünde bu fiil çeşitli edatlarla ta’lik edilmiştir.

b. ضَرَبَ fiili: Bazı eserlerde, bu fiilin tahvil fiillerinde olan صَيَّرَ fiili gibi amel ettiği ileri sürülmüştür.⁶²⁴ ضَرَبَ اللهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا ⁶²⁵“Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile, kendisine güzel bir rızık verilen ve o rızıkından gizli ve açık olarak harcayan hür bir insanı misal verdi.” ⁶²⁶“Onlara malum şehrin halkını örnek göster.” ⁶²⁶ ضَرَبَ fiiliyle ilgili verilen iki ayette bu fiilin iki mefulü nasb ettiği görülmektedir. Zira birinci ayette mefuler sırasıyla عَبْدًا ve مَثَلًا isimleridir. İkinci ayetteki mefuler de مَثَلًا ve أَصْحَابَ isimleridir.

c. نَبَذَ fiili: ضَرَبَ fiili gibi bu fiilin de tahvil fiillerine mülhak olduğu ve iki mefulü nasb ettiği bazı kaynaklarda zikredilmektedir.⁶²⁷ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ⁶²⁸“Daha önce kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı Allah’ın kitabını sırtlarından geriye attılar.” ⁶²⁸ Bu ayetteki نَبَذَ fiilinin iki mefulü nasb ettiği gözlemlenmektedir. Zira bu fiilin fâili فَرِيقٌ ismi iken nasb ettiği mefuler de sırasıyla وَرَاءَ ve كِتَابَ isimleridir.

d. سَمِعَ fiili: Bu fiil kulakla duyulan bir şeyin üzerine dâhil olması durumunda tek mefulü nasb ettiği nahiv âlimlerinin ittifak ettikleri bir kuraldır. Misal سَمِعْتُ كَلَامَ زَيْدٍ “Zeydi’n sözünü duydum.” Fakat duyulmayan bir şeyin üzerine dâhil olması durumunda cumhur, yine tek meful alacağını ve ikinci mensup olan ismin hal olduğunu kabul etmektedirler.⁶²⁹ Misal سَمِعْتُ زَيْدًا يَتَكَلَّمُ Zeydi’n konuşmasını (konuşurken) duydum. Cumhur’a göre bu fiilden sonraki زَيْدًا ismi meful, يَتَكَلَّمُ cümlesi de haldir. Nahiv âlimlerinden el-Ahfeş (ö.215/830) ve el-Fârisî, (ö.377/987) gibi âlimler, bu fiilin duyulmayan bir şeyin üzerine dâhil olması durumunda tahvil fiillerinde olduğu gibi iki mefulü nasb edebileceğini öne sürmüştür. Bu fiilin iki

⁶²³ Kâri’a, 101/3.

⁶²⁴ eş-Şâtübî, *Şerhu’ş-Şâtubi*, 2: 414; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 220; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1477.

⁶²⁵ Nahl, 16/75.

⁶²⁶ Yâsîn, 36/13.

⁶²⁷ el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 220.

⁶²⁸ Bakara, 2/101.

⁶²⁹ Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2106.

mefulü nasb edebilmesi için ikinci mefulün sese delalet eden bir fiil olması gerekir.⁶³⁰ قَالَو سَمِعْنَا فَنَى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبرَاهِيمُ⁶³⁰ “(Bazıları) İbrahim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik.”⁶³¹

سَمِعَ fiilin ikinci mefulü, bir karineden bilinmesi durumunda hazf edilebilir.⁶³² Bu duruma şu ayet örnek gösterilebilir: قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ “İbrahim; peki ama dedi yalvardığımızda onlar sizi işitiyorlar mı?”⁶³³ Bu ayetteki سَمِعَ fiilinin birinci mefulü fiile muttasıl olan كُمْ zamiridir. İkinci meful ise hazf edilmiştir.

سَمِعَ fiili, bazen أَصَغَى (dikkatle dinlemek) ve اسْتَجَابَ (icabet etmek) fiillerinin anlamlarını içermektedir. Bu anlamda kullanıldığında إِلَى harfi sayesinde geçişli (muteaddî) olmaktadır.⁶³⁴ لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى “Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler.”⁶³⁵ Ayette سَمِعَ fiili, أَصَغَى (dikkatle dinlemek) anlamında olup إِلَى harfiyle muteaddi olmuştur. سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ “Allah kendisine şükredenleri işitir/icabet eder.” Örneğinde ise سَمِعَ fiili, اسْتَجَابَ anlamında ve إِلَى harfiyle muteaddî olmuştur.

e. أَكَانَ fiili: Bu fiil صار anlamında olan, كَانَ fiilinden türemiştir. Bazı âlimler bu fiili tahvil fiillerine ilhak etmektedir.⁶³⁶ أَكُنْتُ زَيْدًا عَالِمًا Zeyd’i alim yaptım.

İbni Dürüsteveyh (ö.347/958) صَادَقَ, أَصَابَ ve غَادَرَ fiillerini de iki ismi nasb eden tahvil fiillerine ilhak etmiştir. Fakat kaynaklarda bu fiillerle ilgili bir misal teşkil edecek herhangi bir delil bulunamamaktadır.⁶³⁷ Tahvil fiillerine misal olarak verilen gerek ayet gerek şiirlerin bir zorlama olduğu ve konuya çokta örnek teşkil etmeyeceği izlenimi verilmiş olabilir. Bu durum gayet normaldir. Zira bu konunun başında da ifade ettiğimiz gibi bu fiillerin tahvil fiillerinden olduklarına dair âlimler arasında bir ittifak yoktur. Cumhura muhalif olarak bazı âlimlerin iddialarında ibarettir. Fakat konuyu tamamlayıcı mahiyette oldukları için onları yüzeysel de olsa zikretmeyi uygun bulduk.

⁶³⁰ Nâzır el-Ceyş, Şerhu’-t-teshil, 3: 1476; Ebu Hayyân, İrtişâfu’-d-darb min lisanu’l-arab, 3: 2106; İbn Malik, Şerhu’-t-Teshil, 2: 15.

⁶³¹ Enbiyâ, 21/60.

⁶³² İbn Malik, Şerhu’-t-Teshil, 2: 15.

⁶³³ Şu’arâ, 26/72.

⁶³⁴ Nâzır el-Ceyş, Şerhu’-t-teshil, 3: 1477; Ebu Hayyân, İrtişâfu’-d-darb min lisanu’l-arab, 3: 2106.

⁶³⁵ Sâffât, 37/9.

⁶³⁶ eş-Şâtıbî, Şerhu’-ş-Şâtibi, 2: 414; Nâzır el-Ceyş, Şerhu’-t-teshil, 3: 1475;

⁶³⁷ Nâzır el-Ceyş, Şerhu’-t-teshil, 3: 1477.

1.8.2. Kavil Fiilinin Zanne Gibi Amel Etmesi (عَمَلُ الْقَوْلِ)

Arap dilinde kavilden sonra gelen cümle irap açısından iki vecihle kullanılmaktadır. Bu vecihlerden biri, kavil (قَوْل) fiilinden sonra gelen cümleyi olduğu gibi (eski irabına göre okumak) hikâye edilen irabı vermek. Bu cümlelerin zahiri irabı hikâye edilen irap olsa da mahalli irabı meful olmak üzere nasb edilmiştir.⁶³⁸ Misal قَالَ تَقُولُ زَيْدٌ عَمْرٌ مُنْطَلِقٌ “Zeydi’n serbest olduğunu söylüyorsun.” Verilen bu iki örnekteki âmil قَالَ ve تَقُولُ fiilleridir. Birinci misalde قَالَ fiilinden sonra gelen cümlelerin tamamı makul el-kavil (söylenen söz). Bu makul el-kavil olan زَيْدٌ عَمْرٌ مُنْطَلِقٌ cümlesinin irabı duyulduğu gibi hikâye edilmektedir. İkinci örnekte de durum aynıdır. Zira تَقُولُ fiili kavil ondan sonra gelen زَيْدٌ عَمْرٌ مُنْطَلِقٌ cümlesi de makul el-kavil olup irabı duyulduğu gibi hikâye edilmektedir.⁶³⁹

قَوْل fiilinden sonra hikâye edilen isim cümlesinin irabı konusunda bir vecih daha vardır. Bu ikinci vecih ef’âl-ı kulûb gibi amel etmesidir. Bir diğer ifadeyle: Kavilden sonra gelen isim cümlesinin iki mefulün yerine kaim olmak üzere nasb edilmesidir. İleride zikredilecek beş şartın yerine gelmiş olması durumunda zan (ظَنَّ) fiilinin özellikleri olan talik, ilga ve diğer özelliklerin tamamını bu fiil için de uygulamak mümkündür.⁶⁴⁰

Kavil fiilinden sonra gelen isim cümlesinin nasb edilebilmesi konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilaf edilmiştir. Süleym kabilesi (mezhebi) bu durumu hiçbir şart öne sürmeden kabul etmektedir. Fakat dilcilerin çoğu kavilden sonra gelen isim cümlesinin meful olmak üzere nasb edilebilmesi için bazı şartları öne sürmektedir. Dilcilerin çoğunluğu tarafından kabul gören şartlar dört tanedir. Fakat bu şartların sayısında dahi âlimler ittifak edememişlerdir. Zira nahiv âlimler dört şart ileri sürerken, es-Süheylî (ö.581/1185) gibi dilciler bu şartları beşe çıkartmıştır.⁶⁴¹ Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir:

⁶³⁸ el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 227; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 36; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 253-254; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 36.

⁶³⁹ el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 227; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 48.

⁶⁴⁰ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 36; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 253 -254; el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 227; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 48.

⁶⁴¹ el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 254; el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 227-229; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 46-50; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 36-37; Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2124.

a. Kavil fiilinden sonra gelen isim cümlesinin meful olmak üzere nasb edilebilmesinin birinci şartı kavilden ibaret olan fiilin muzari olması.

b. Muzari olarak gelen kavil muhatap sığılarından olması.

c. Muzari ve muhatap olarak gelen bu kavilden önce istifham (soru edatının) geçmesi.

d. İstifham ve fiil arasında zarf, mecrûr ve fiilin mamulü dışında bir şeyin araya girmemesi.

e. es-Süheylî (ö.581/1185) bu dört şarta ilaveten beşinci şartı eklemektedir. O da fiilin ل harfiyle geçişli olmaması gerekir.⁶⁴²

Bu fiilin, e^h-âl-ı kulûbta olan ظَنَّ fiili gibi amel etmesini ve bu bağlamda ileri sürülen şartları Elfiye'nin müellifi İbni Malik (ö.600/1203) şu beyitlerle ifade etmektedir:

وَكَطَّنَ اجْعَلْ (تَقُولُ) إِنْ وَّلِيٍّ مُسْتَفْهِمًا بِهِ وَلَمْ يَنْفَصِلِ
بِغَيْرِ ظَرْفٍ أَوْ كَظَرْفِ عَمَلٍ وَإِنْ بِيَعُضِ ذِي فَصَلَتٍ يُحْتَمَلُ

*Kavl fiilini başında istifham olması ve aralarına zarf ve zarf gibi amel eden câr ve mecrûrun dışında bir şeyin girmemesi şartlarıyla zanne fiili gibi amel ver. Bunların bazısı fasıl olursa o zaman muhtemeldir.*⁶⁴³

Bu dört şartın yerinde olup bu fiilin isim cümlesinin iki ferdi olan mübteda ve haberi meful olmak üzere nasb etmesine şu örnekler verilebilir:

“Ömer serbest mi diyorsun.” Bu misalde أَتَقُولُ fiilinden sonra gelen عَمْرًا ismi birinci, مُنْطَلِقًا ismi de ikinci mefuldür.

مَتَى تَقُولُ الْقُلُوصَ الرَّوَاسِمَ يَحْمِلُنَّ أُمَّ قَاسِمٍ وَقَاسِمَ

*İz bırakarak seyreden develer, Kasım ve Kasımın annesini ne zaman taşırlar dersin acaba?*⁶⁴⁴ Bu şiirde, تَقُولُ fiilinin fâili, gizli olan أَنْتَ zamiridir. الْقُلُوصَ ismi birinci meful, يَحْمِلُنَّ cümlesi de ikinci mefuldür.

⁶⁴² Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafti*, 1: 50; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 37; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 228; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 254.

⁶⁴³ el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 227; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafti*, 1: 51; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 255; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 36.

⁶⁴⁴ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 36; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 228.

Kavl fiilinin mübteda ve haberde amel edebilmesi için öne sürülen beş şarttan birinin ihmal edilmesi durumunda bu fiil, zan anlamı taşımaktan çıkar. Bu nedenden ötürü iki ismi nasb edemez. Bilakis normal fiil gibi tek mefulü nasb eder.⁶⁴⁵ Bu dört şarttan her birinin ayrı ayrı ihlal edilmesi ve kavlin iki ismi nasb edememesine şu örnekler verilebilir:

Mezkûr fiilin muzari olamaması durumunda iki ismi nasb edemez. Misal قَالَ *زَيْدٌ عَمْرٌ مُنْطَلِقٌ* “Zeyd Ömer’in serbest olduğunu söyledi.” Bu örnekte fiil muzari olamadığı için hiçbir ismi nasb etmemiştir.

زَيْدٌ يَقُولُ عَمْرٌ مُنْطَلِقٌ Zeyd “Ömer’in serbest olduğunu söylüyor.” Bu örnekte fiil muzari fakat muhatap sığası olmadığı için hiçbir ismi nasb etmemiştir.

عَمْرٌ مُنْطَلِقٌ أَنْتَ تَقُولُ “Sen Ömer’in serbest olduğunu söylüyorsun.” Fiil muzari ve muhatap olmasına rağmen fakat fiilin başında istifham olmadığı için hiçbir ismi nasb etmemiştir. *عَمْرٌ مُنْطَلِقٌ أَنْتَ تَقُولُ* “Sen mi Ömer’in serbest olduğunu söylüyorsun?” Bu örnekte de bütün şartlar tutuyor fakat istifhamla fiil arasına أَنْتَ zamiri girdiği için dördüncü şart ihlal edilmesi sebebiyle hiçbir ismi nasb etmemiştir.

Dördüncü maddede öne sürülen şartta; zamirin yerine fâsıl olarak zarf ya da câr ve mucrurdan birinin gelmesi durumu müstesnadır. Örneğin *عِنْدَكَ تَقُولُ زَيْدًا مُنْطَلِقًا* “Zeyd sende serbest olduğunu mu söylüyorsun?” *”Zeydi’n odada mı serbest olduğunu söylüyorsun.”* Verilen bu iki örnekte fasıl olanlar sırasıyla zarf ve câr ve mucrûr olduğu için kavl fiilinin *زَيْدًا* ve *مُنْطَلِقًا* isimlerini nasb ettikleri gözlemlenmektedir. Bu durum şu şiirle izah edilebilir:

لَعَمْرُ أَبِيكَ أَمْ مُتَجَاهِلِينَ أَجْهَالًا تَقُولُ بَنِي لُؤَيٍّ

“Babanın başına (yemin olsun). Luey oğulları gerçekten cahiller mi yoksa tecahül mü ediyorlar?”⁶⁴⁶ Bu şiirde istifham hemzesi (أ) ile تَقُولُ fiili arasına bu fiilin mamulü olan أَجْهَالًا ismi girmiş ve bu fiilin iki ismi nasb etmesine mani olmamıştır. Bu mefullerden ilki بَنِي لُؤَيٍّ ismi iken ikinci meful de mukaddem olan أَجْهَالًا ismidir.

⁶⁴⁵ el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 255; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 228; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 36.

⁶⁴⁶ el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 254; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 228; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 36; el-İstrâbâzî, *Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib*, 4: 176.

Süleym kabilesi; قَوْلٌ (kavlin) fiilinin ظَنَّ fiili gibi isim cümlesinin iki ana rüknü olan mübteda ve haberi sayılan beş şart ya da bu şartların dışında hiçbir şart öne sürmeden nasb edebileceğini öne sürmektedirler. Bu kabilenin yanında قَوْلٌ fiilinin yalnızca zan anlamı taşıması yeterlidir. Mazi, muzari, istifham, ya da saydığımız diğer şartların olup olmaması durumu değiştirmemektedir.⁶⁴⁷ Misal قُلْ دَا مُشْفِقًا bu örnekte yukarıdaki paragraflarda saydığımız dört şartın tamamı ihlal edilmesine rağmen nasb edildiği görülmektedir. Zira bu örnekteki mefullerden birincisi دَا ismidir. İkincisi de مُشْفِقًا ismidir.

قَالَتْ وَكُنْتُ رَجُلًا فَطِينًا هَذَا لَعَمْرُ اللَّهِ إِسْرَائِينَا

Şöyle demişti ki ben o zaman iyi hatırlayan biriydim Allah'a yemin olsun bu İsrail (Hz Yakup)dır.⁶⁴⁸ Bu şiirdeki قَوْلٌ fiili هَذَا ve إِسْرَائِينَا isimlerini şartsız nasb etmiştir.

Kavl fiilinin ki mefulü ظَنَّ fiilinin anlamını içererek nasb edebileceğini belirttiğimizde akıllara şu soru gelmektedir. Bu fiil (القول) kendi anlamında mı kalacak yoksa zan mı ifade edecek. Bu soruya verilen cevaplar muhtelif olsa da ağır basan görüş bu fiilin eski anlamından sıyrılıp zan anlamı taşımasıdır.⁶⁴⁹

Arap dilinin önde gelen iki ekolu olan Basra ve Küfe ekolleri, قول gibi iki ismi nasb edip bu fiile mülhak olabilecek bazı fiillerin varlığıyla ilgili ihtilaf etmişlerdir. Küfe ekolü, nida, dua ve buna benzer bazı fiillerin قول gibi iki ismi nasb edebileceğini öne sürmektedirler. Basra ekolüne göre nida, dua ve buna benzer fiillerden sonra nasb edilen iki isim zikri geçen nida, dua ve benzerleriyle değildir. Bilakis bu fiillerden sonra mukadder olan قول ile nasb edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Nahiv âlimlerinin büyük çoğunluğu Basrilerin öne sürmüş olduğu ikinci görüşü daha sahih bulmaktadırlar. Bunun nedeni şudur: قول'in hazfedilip onun yerine ve ona delalet eden mekûl el-kavl'i (nakledilen söz) bırakmak dilcilerin ittifak ettiği bir konudur.⁶⁵⁰ Basra ekolü bu duruma görüşlerini teyit eden şu ayetleri örnek göstermektedir: فَأَمَّ الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ “Yüzleri kararanlar “iman

⁶⁴⁷ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 37; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 255; el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 229.

⁶⁴⁸ el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 229; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 37.

⁶⁴⁹ el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 255.

⁶⁵⁰ İbn Malik, *Şerhu't-teshîl*, 2: 28.

olduktan sonra kâfir mi oldunuz?(denir.)”⁶⁵¹ Bu ayeti kerimenin takdiri şudur: فَأَمَّ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ. (فَيَقَالُ لَهُمْ) أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ. “Melekler de her kapıdan yanlarına girip şöyle diyecekler: Sabrettiğiniz için size selam olsun.”⁶⁵² Yukarıdaki ayette olduğu gibi bu ayette de قول hazfedilmiş ve mekûl el-kavl onun yerine kaim olmuştur. Zira ayetin takdiri şöyledir: وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ (فَيَقَالُونَ لَهُمْ) cümlesi takdir edilmiştir.

Basra ekolüne göre şu ayetlerin hepsinde nida dua ve ona benzer çağırma edatlarından sonra قول mukadderdir. Fakat Kûfilere göre ise dua nida ve bunlara benzer çağırma ifade eden fiiller kendileri bizzat ismi nasb etmektedir.⁶⁵³ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ كَانَ فِي مَعْزَلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ “Nuh, uzak duran oğluna, "Haydi yavrum gel sen de bizimle birlikte gemiye bin kâfirlerle beraber olma" diye seslendi.”⁶⁵⁴ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ “Rableri de onlara: "zalimleri mutlaka helak edeceğiz" diye vahyetti.”⁶⁵⁵ وَنَادَوْا يَا مَلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبُّكَ “Ey Mâlik, rabbin bizim işimizi bitirsin diyecekler.”⁶⁵⁶

Basra ekolü, verilen bu üç ayette de قول fiilinin mukadder olduğunu ileri sürerken onlara muhalif olan Küfe ekolü de قول’i takdir etmeden bu fiillerin kendileri mefulü nasb etmekte olduğunu iddia etmektedirler.

Küfe ekolü, kavl fiiline نَادَيْتُهُ وَعَجَّلْنَا ve أَخْبَرْتُهُ fiillerini mefulü nasb etme konusunda ilhak etmişlerdir.⁶⁵⁷ أَخْبَرْتُهُ زَيْدٌ فَأَتَمَّ ona Zeydi’n ayakta olduğunu haber verdim.

تَنَادَوْا بِالرَّجِيلِ غَضًا وَفِي تَرْحَالِهِمْ نَفْسِي

“Kendi aralarında yarın taşınyoruz diye konuştular, fakat taşındıklarında ruhumu da yanlarında alacaklar.”⁶⁵⁸

⁶⁵¹ Âl-i imrân, 3/106.

⁶⁵² Ra’d, 13/23-24.

⁶⁵³ İbn Malik, Şerhu’t-teshîl, 2: 28-29.

⁶⁵⁴ Hûd, 11/42.

⁶⁵⁵ İbrahim 14/13.

⁶⁵⁶ Zuhruf, 43/77.

⁶⁵⁷ el-İstrâbâzî, Şerh ’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib, 4: 174.

⁶⁵⁸ el-İstrâbâzî, Şerh ’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib, 4: 174.

Basra ekolüne göre ise bu fiillerden sonra mensup olan iki isim bu fiillerle değildir. Bilakis bu fiillerden sonra mukadder olan قَوْلُ fiili ile mensup olmaktadır. Basra ekolü yukarıda verdiğimiz örnekleri şu şekilde : زَيْدٌ قَائِمٌ (وَقُلْتُ) أَخْبَرْتُهُ şiiri de: بِالرَّحِيلِ غَضْداً وَفِي نَرْحَالِهِمْ نَفْسٌ تَكْتَادُوا (وَقُلْتُ) takdir diyorlar.

1.8.3. أَرَى ve أَعْلَمَ Fiilleri

Arap dilinde fiil, lâzımî (geçişsiz fiil) ve muteaddî⁶⁵⁹ (geçişli fiil) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Muteaddî fiil de kendi içinde bir mefulü, iki mefulü ve üç mefulü nasb eden fiiller olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Arap dilinde üçten fazla mefulü alan fiil bulunmamaktadır. Lâzımî olan fiili muteaddî yapmanın çeşitli yolları bulunmaktadır.⁶⁶⁰ Fakat bu bölümde sadece konuyla münasebeti olan (هَمْزَةٌ) geçiş hemzesinin üzerinde durulacaktır. Bu hemze sülâsî (üç harfli fiil) lâzımî (geçişsiz fiil), tek meful alan ve iki meful alan fiillere dâhil olduğu zaman mutlaka yapısını değiştirip fiilin aldığı mefulleri arttırmaktadır.⁶⁶¹

Vasıl hemzesi hiçbir meful almayan lâzımî (geçişsiz) bir fiile girdiğinde onu lâzımîlikten çıkartıp tek mefulü nasb eden muteaddî (geçişli) bir fiil yapmaktadır.⁶⁶² “Zeyd çıktı” örneğinde خَرَجَ fiili lâzımî olup hiçbir meful almamıştır. Aynı cümleye vasıl hemzesi dâhil edip أَخْرَجْتُ زَيْداً “Zeyd’i çıkarttım” olmasıyla lâzımî olmaktan çıkıp tek meful olan زَيْداً ismini nasb ederek mute’addi bir fiil olmuştur.

Vasıl hemzesi عَلِمَ ve رَأَى fiillerine girdiğinde bu fiiller tek mefulü nasb ediyorlarsa bu fiillere vasıl hemzesinin girmesiyle tek olan meful sayısı ikiye çıkar. Geçmiş konularda عَلِمَ fiilinin عَرَفَ (tanımak) anlamında olması durumunda tek meful alacağını belirtilmişti.⁶⁶³ Örneğin عَلِمَ زَيْدٌ الْحَقَّ “Zeyd hakkı tanıdı” tek meful alan bu fiile vasıl hemzesinin girmesiyle iki mefulü nasb etmeye başlar ve şu hali alır: أَعْلَمْتُ زَيْدًا الْحَقَّ “Zeyd’e hakkı tanıttım.” Aynı şekilde رَأَى fiili أَبْصَرَ (gözle görme) anlamında olduğunda tek meful alır. رَأَى زَيْدٌ عَمْرًا “Zeyd Ömer’i gördü” cümlesinde رَأَى fiili tek meful almıştır. Aynı fiile vasıl hemzesi dâhil olduğunda iki mefulü nasb eder. أَرَيْتُ

⁶⁵⁹ Muteaddî ve lâzımî fiiller birinci bölümün صَارَ fiili tanıtılırken detaylı anlatılmıştır.

⁶⁶⁰ Lâzımî olan fiili mut’addi yapmanın yolları için bkz.: Abbas Hasan *en-Nahvu’l-vâfi*: 2: 150.

⁶⁶¹ el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 230-31; Abbâs Hasan *en-Nahvu’l-vâfi*, 1: 58; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 39-42; el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 256; Celal, *en-Nahvu li’l-cemi’*, 80.

⁶⁶² Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1: 58; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 229.

⁶⁶³ Detaylı bilgi için tezimizin yakîn fiillerinden عَلِمَ maddesine bkz. s. 55.

زَيْدًا عَمْرًا “Zeyd’e Ömer’i gösterdim.”⁶⁶⁴ İbni Malik (ö.600/1203) vasıl hemzesi gelmeden öce bir meful alan عَلِمَ ve رَأَى fiillerini, kendilerine vasıl hemzesini dâhil olmasıyla mefullerin ikiye çıkacağını Elfiye’inde şöyle dile getirmektedir:

وَأِنْ تَعَدَّى لِوَاحِدٍ بِلَا هَمْزَةٍ فَلَا تُنْتَبِئُ بِهِ تَوْصَلًا

“Hemzesiz bir mefule muteaddi oluyorsa hemzeyle beraber meful sayısı ikiye çıkar.”⁶⁶⁵ Bu duruma şu ayetler de örnek teşkil etmektedir: إِذْ يُرِيْبُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ وَإِذْ يُرِيْكُمُوهُمْ إِذِالتَّقِيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ “Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti.”⁶⁶⁶ “O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu.”⁶⁶⁷ Her iki ayette de رَأَى fiiline vasıl hemzesi girmesiyle iki meful almıştır. Zira birinci ayette mefuller muttasıl olan (ك) ve (هُمْ) zamirleridir. İkinci ayette ise mefuller (كُمُو) ve (هُمْ) zamirleridir.

Vasıl hemzesi عَلِمَ ve رَأَى fiillerine girdiğinde bu fiiller; iki mefulü nasb ediyorlarsa, hemzenin bu fiillere dâhil olmasıyla iki tane olan mefulleri üçe çıkarır. Zira vasıl hemzesin fiile girmeden önceki fâil de mefule döner.⁶⁶⁸ عَمْرًا مُنْطَلِقًا “Zeyd, Ömer’in gidici olduğunu bildi.” Zeyd’e Ömer’in gidici olduğunu bildirdim. Verilen örneklerin ilkinde vasıl hemzesi yokken عَلِمَ fiili iki mefulü nasb ettiği görülmektedir. Bu mefuller de عَمْرًا ve مُنْطَلِقًا isimleridir. Aynı fiile vasıl hemzesinin girmesiyle bu fiilin mefulleri üçe çıktı. Zira ilk örnekte fâil olan زَيْدٌ ikinci örnekte meful olmuştur. Çünkü fiil etken olmaktan edilgene geçmiştir. رَأَى خَالِدًا Halit, Bekir’i senin kardeşin olarak gördü. أَرَيْتُ بَكْرًا خَالِدًا أَخُوكَ Bekir’e Halit’in senin kardeşin olduğunu gösterdim.

كَذَلِكَ يُرِيْبُهُمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ عَلَيْهِمْ “Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir.”⁶⁶⁹ Bu ayette, أَرَى fiilinin muzarisi olan يُرِيْ fiili, üç mefulü nasb etmiştir. Zira bu fiilin fâili, اللهُlafzı olup, mefulleri de sırasıyla; هُمْ zamiri أَعْمَالٍ ve حَسْرَاتٍ isimleridir.

⁶⁶⁴ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 40; el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 256; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 230-31.

⁶⁶⁵ el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrih ‘alâ’t-tavzih*, 2: 218.

⁶⁶⁶ Enfâl, 8/43.

⁶⁶⁷ Enfâl, 8/44.

⁶⁶⁸ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1554; el-Murâdî, *Şerhu’l-elfiye*, 1: 256; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 39; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 229; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafi*, 59-60; eş-Şâtıbî, *Şerhu’s-Şâtibi*, 2: 453; Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2133

⁶⁶⁹ Bakara, 2/167.

İbni Malik (ö.600/1203) iki mefulü nasb eden عَلِمَ ve رَأَى fiillerine vasıl hemzesinin girmesiyle artık üç meful alacaklarını Elfiyesinde şöyle nazım etmektedir:

إِلَى ثَلَاثَةِ رَأَى وَعَلِمَا عَدُّوا إِذَا صَارَا أَرَى وَأَعْلَمَ

*رَأَى ve عَلِمَ fiilleri, vasıl hemzesi alıp أَرَى ve أَعْلَمَ vezinlerinde olduklarında üç mefulü mute'addi yaptılar.*⁶⁷⁰

İki mefulü nasb eden kalbî fiiller kendilerine vasıl hemzesinin girmesiyle bu fiiller üç mefulü nasb etmeye başladılar. Üç mefulü nasb ettikten sonraki halleri önceki halleri gibi birinci ve ikinci mefullerinin aslı mübteda ve haberdir. Aynı şekilde vasıl hemzesinin kendilerine dâhil olmadan önceki talik, ilga, hazf ve ihtisar gibi bütün özellikler vasıl hemzesi kendilerine dâhil olduktan sonra da geçerlidir.⁶⁷¹

Bu durumu Elfiye'nin müellifi olan İbni Malik (ö.600/1203) şöyle açıklamaktadır:

وَمَا لِمَفْعُولِي عَلِمْتُ مُطْلَقًا لِلثَّانِ وَالثَّالِثِ أَيْضًا حَقَّقَ

*'Alime fiilin birinci mefulü için geçerli olan bütün kurallar, ikinci ve üçüncü mefuller için de geçerlidir.*⁶⁷²

عَلِمْتُ fiili için daha öce zikredilen hükümler dört tanedir. Bu hükümleri عَلِمَ ve أَرَى fiillerinin üçüncü mefulleri için de uygulanabilir.

a. İlga: عَلِمَ ve أَرَى fiillerinin üçüncü mefulü ilga olabilir.⁶⁷³ Misal عَمُرُو مُنْطَلِقُ “sana Ömer'in gidici olduğunu öğrettim.”

وَأَنْتَ أَرَانِي اللَّهَ أَمْنَعُ عَاصِمٍ وَأَمْنَحُ مُسْتَكْفٍ وَأَسْمَحُ وَاهِبٍ

*“Allah'ım sana güvendim kimseden korkum yok, avuç açana ihsan etmek başışçıya hoşgörüyü gösterdin.”*⁶⁷⁴ Bu şiirde أَرَى fiili iki mefulünün arasına girmesiyle ilga olmuştur. Bu iki meful de munfasıl olan أَنْتَ ve muttasıl olan ي zamirleridir.

⁶⁷⁰ el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 229; eş-Şâtibî, *Şerhu's-Şâtibi*, 2: 453; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 256.

⁶⁷¹ es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 39; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1558; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 60.

⁶⁷² eş-Şâtibî, *Şerhu's-Şâtibi*, 2: 455; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 39; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 256; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 59-60.

⁶⁷³ el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 256; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1559.

⁶⁷⁴ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1559; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 39; eş-Şâtibî, *Şerhu's-Şâtibi*, 2: 455.

b. Ta‘lik: Şek ve yakîn fiillerinde olduğu gibi عَلَّمَ ve أَرَى fiillerinin üçüncü mefulü de ta‘lik edilebilir.⁶⁷⁵ Misal اَعْلَمْتَ زَيْدًا اَبُوهُ عِنْدَكَ اَمْ اَخُوهُ “Zeydi’n babası mı yoksa kardeşi mi sende olduğunu bildin.” اَعْلَمْتُكَ مَا زَيْدٌ قَائِمٌ “sana Zeydi’n ayakta olmadığını öğrettim.”

c. İhtisâr: عَلَّمَ ve أَرَى fiillerinin, iki veyahut bir mefulünün hazfedilmesi caiz değildir.⁶⁷⁶ Örneğin şöyle bir misal kullanılmaz: اَعْلَمْتُكَ قَائِمًا , اَعْلَمْتُكَ مَا زَيْدًا ve اَعْلَمْتُكَ

d. İkinci ve üçüncü mefullerin aslı mübteda ve haber olmalıdır.

Şek ve yakîn fiillerinde olduğu gibi عَلَّمَ ve أَرَى fiillerinde (أَنَّ) ve (أَنْ) edatları iki mefulün yerini tutmaktadır. Fakat şek ve yakîn fiillerine şan zamiri bitişebilirken عَلَّمَ ve أَرَى fiillerine bu zamirin bitişmesi söz konusu değildir.⁶⁷⁷

Dilciler arasında lâzımî fiil ve bir meful alan fiillerin üzerlerine vasıl hemzesinin dâhil olmasının kıyasi olmasında ciddi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat dilcilerin arasındaki asıl ihtilaf konusu, iki meful alan fiilin vasıl hemzesi sayesinde bu iki meful alan fiilin üç meful alabilme olayının sadece عَلَّمَ ve رَأَى fiillerine mahsus mu yoksa daha önce zikrettiğimiz kalbî fiillerin tamamı için geçerli midir? Cumhur (nahiv âlimlerinin büyük çoğunluğu) iki meful alan fiili, vasıl hemzesinin dâhil olmasıyla bu mefullerin üçe çıkması özelliğini sadece عَلَّمَ ve رَأَى fiilleri için uygun görmektedir. Bu durumu şek ve yakîn ifade eden diğer fiiller için uygun görmemektedir.⁶⁷⁸

Cumhura muhalif olan bazı nahiv âlimlerinin bu konudaki görüşleri şöyle özetlenebilir: Aralarında Sibeveyh, (ö.180/796) İbni Hişâm, (761/1360) el-Fârisî (ö.377/987) ve el-Curcânî (ö.471/1078) gibi nahiv âlimlerinin bulunduğu, bir kısım dilciler عَلَّمَ ve أَرَى fiillerine üç mefulü nasb etme konusunda şu beş fiili eklemişlerdir. Bunlar da حَدَّثَ , نَبَأَ , أَخْبَرَ , خَبَرَ ve حَدَّثَ fiilleridir.⁶⁷⁹

İbni Malik (ö.600/1203) bu durumu Elfiyesinde şöyle dile getirmektedir:

وَكَأَرَى السَّابِقِ نَبَأًا أَخْبَرَ حَدَّثَ أَنْبَاءً كَذَاكَ خَبَرَ

⁶⁷⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafi*, 1: 59-60; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1559.

⁶⁷⁶ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1559-1560.

⁶⁷⁷ Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2126.

⁶⁷⁸ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafi*, 1: 59; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 231.

⁶⁷⁹ el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 231; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3:1554; Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2133-2134; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafi*, 1: 61.

Daha önce zikri geçen أَرَى fiili gibidir (üç mefulü nasb etmede) nebb'e, ahbara, haddese, enba'a aynı şekilde habbara.⁶⁸⁰

Bu fiiller şu şekilde örneklendirilebilir: نَبَّتُ الطَّيَّارَ الْجَوَّ مُنَاسِبًا لِلطَّيْرَانِ “Pilota havanın uçuş için münasip/uygun olduğunu haber verdim.”

نُبِّتُ زَرْعَتَ وَالسَّفَاهَةَ كَاسِمِهَا يَهْدِي إِلَى عَرَائِبِ الْأَشْعَارِ

“Ekinden bilgilendirildim, safahatın geçimi de acayip şiirlere neden oluyor.”⁶⁸¹ Bu şiirde, fâilin yerine kâim olan ت zamiri birinci mefuldür. زَرْعَتَ ismi ikinci, يَهْدِي cümlesi de üçüncü mefuldür.

أُنْبِتُ الْبَحَّارَ الْمِينَاءَ مُسْتَعِدًّا “(gemi) kaptanına limanın hazır olduğu haberini verdim.”

وَأُنْبِتُ قَيْسًا وَلَمْ أَبْلِهِ كَمَا زَعَمُو خَيْرَ أَهْلِ الْيَمَنِ

“Yemen halkının en iyisi olan kays kabilesini bilgilendirdim. Fakat iddia ettikleri gibi onları zorlamadım.”⁶⁸² Bu şiirdeki أَنْبَى fiili üç mefulü nasb etmiştir. Nitekim fâilin yerini tutan (naibi fâil) ت zamiri birinci, قَيْسًا ismi ikinci خَيْرَ ismi de üçüncü mefullerdir.

حَدَّثْتُ الصَّدِيقَ الرَّحْلَةَ طَيِّبَةً “Arkadaşa yolculuğun güzel olduğundan bahsettim/bildirdim.”

أَوْ مُنِعْتُمْ مَا تَسْأَلُونَ فَمَنْ حَدَّثْتُمُوهُ لَهُ عَلَيْنَا الْوَلَاءُ

“Ya da soru sormanız yasaklandı, kiminle konuşursanız o kişinin bizim üzerimize velayet hakkı vardır.”⁶⁸³ Bu şiirdeki حَدَّثْتُ fiilin mefulleri sırasıyla ت ve ه zamirleri ve onlardan sonraki cümledir. أَخْبَرْتُ الْمَرِيضَ الرَّاحَةَ لِأَزْمَةٍ “hastaya dinlenmenin gerekli olduğunu bildirdim.”

وَمَا عَلَيْكَ إِذْ أَخْبَرْتَنِي نَفَا وَغَابَ بَعْلُكَ يَوْمًا أَنْ تَعُودَنِي

⁶⁸⁰ el-Murâdî, Şerhu'l-elfiye, 1: 256; el-Hudârî, Haşiyetü'l-Hudari, 1: 231; es-Sabbân, Haşiyetu's-Sabân, 2: 40.

⁶⁸¹ es-Sabbân, Haşiyetu's-Sabân, 2: 41; el-Ezherî, Şerhu't-tasrih 'alâ't-tavzih, 2: 211; el-Hudârî, Haşiyetü'l-Hudari, 1: 231.

⁶⁸² Nâzır el-Ceyş, Şerhu't-teshil, 3: 1557; el-Hudârî, Haşiyetü'l-Hudari, 1: 231; el-Ezherî, Şerhu't-tasrih 'alâ't-tavzih, 2: 211; es-Sabbân, Haşiyetu's-Sabân, 2: 41

⁶⁸³ el-Ezherî, Şerhu't-tasrih 'alâ't-tavzih, 2: 212; Nâzır el-Ceyş, Şerhu't-teshil, 3: 1556; el-Hudârî, Haşiyetü'l-Hudari, 1: 231; Ebu Hayyân, İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab, 3: 2134; İbn Malik, Şerhu't-Teshil, 2: 33.

“Kocan hastalandığında veyahut gözden kaybolduğunda neden bana haber vermiyorsun.”⁶⁸⁴ Şiirde nâibi fâil olan ت zamiri birinci, mütekellim يا’sı ikinci, دَنَفَا ismi de üçüncü mefuldür. “Saticıya emin olmanın onun için daha faydalı olduğunu bildirdim.”

وَخَيْرْتُ سَوْدَاءَ الْعَمِيمِ مَرِيضَةً فَأَقْبَلْتُ مِنْ أَهْلِي بِمِصْرَ أَعُوذُهَا

“Sevda el-ğamîmin (bir kadın) hastalandığı haberini aldım onu Mısırdaki ziyaret etmek için evimden döndüm.”⁶⁸⁵ Şiirde nâibi fâil olan ت zamiri birinci, سَوْدَاءُ ismi ikinci, مَرِيضَةً ismi de üçüncü mefuldür.

Bu sayılan beş fiil, çoğunlukla binâi meçhul olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanıldığında üç mefulden ilki fâilin yerine geçmektedir. Diğer ikisi de meful olarak kalmaktadır.⁶⁸⁶ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنْبئُكُمْ إِذَا مُرِّقْتُمْ كُلَّ مُمْرَقٍ إِنْكُم لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ “İnkârcular, çürüyüp param parça olduğunuzda yeni bir yaratılışa konu olacağınızı iddia eden bir adam göstereyim mi size?”⁶⁸⁷ Bu ayette يُنْبئُ fiili ilk meful olan كُمْ zamirini nasb ettiği mastariyye olan إِنْ edatı ve sonrası da iki mefulün yerini tuttuğu ve fiilin de binâi meçhul olarak kullanıldığı görülmektedir.

1.8.3.1. أَرَى ve أَعْلَمَ Filine Benzeyenler

Nahviler, semai olarak أَرَى ve أَعْلَمَ fillerine üç mefulü nasb etme konusunda rüya/rüyada görmek için kullanılan أَرَى fiilini de ilhak etmektedir. Zira daha önce yakîn fiillerinde beyan edildiği gibi biri yakîn diğeri de rüya için kullanılan bu iki fiilin birbirlerine benzediği zikredilmişti.⁶⁸⁸

İbni Malik (ö.600/1203) rüya için kullanılan أَرَى fiilinin yakîn için kullanılan أَعْلَمَ fiiline benzerliğini Elfiye’de şöyle dile getirmektedir:

وَلِرَأَى الرُّؤْيَا أَنْ مَا لِعَلِمَا طَالِبُ مَفْعُولَيْنِ مِنْ قَبْلِ انْتَمَى

⁶⁸⁴ Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1556; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 231; el-Ezherî, *Şerhu't-tasrih 'alâ't-tavzih*, 2: 212.

⁶⁸⁵ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrih 'alâ't-tavzih*, 2: 212; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 41; el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 231.

⁶⁸⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vaifi*, 1: 61.

⁶⁸⁷ Sebe', 34/7.

⁶⁸⁸ İbn Malik, *Şerhu't-Teshil*, 2: 34; eş-Şâtübî, *Şerhu'ş-Şâtubi*, 2: 453; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 259.

“Daha önce iki mefulü nasb eden عَلِمَ fiili için neyi isnat ettiyse aynı şekilde rüya anlamında olan أَرَى fiili için de geçerlidir.”⁶⁸⁹

Rüya için kullanılan أَرَى fiilinin üç mefulü nasb ettiğine dair şu ayet örnek gösterilmektedir: إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا “Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti.”⁶⁹⁰ Bu ayette أَرَى fiilin muzarisi olan يُرِي fiili, rüyada görmek anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca üç mefulü de nasb ettiği görülmektedir. Zira bu fiilin fâili, اللَّهُ lafzı iken, mefullerden ilki, muhatap ve muttasıl olan ك zamiridir. Gaip ve muttasıl olan هُمْ zamiri ikinci, قَلِيلًا ismi de üçüncü mefuldür.

Dilcilerden bazıları rüya görmek anlamında kullanılan أَرَى fiilinin kendisine vasıl hemzesi girmeden önce bu fiilin iki mefulü nasb edebileceğini kabul etmeyenler, bu fiile vasıl hemzesi girdikten sonra üçüncü meful olarak görülen ismi hal olarak kabul etmektedirler.⁶⁹¹

Nahiv âlimlerinden el-Harîrî (ö.516/1122) üç mefulü nasb etme konusunda أَرَى ve أَعْلَمَ fiillerine, aslı عَلِمَ olup ve şeddeyle muteaddî olan عَلَّمَ fiilini ilhak etmektedir.⁶⁹² Bu fiile şu ayetler misal teşkil etmektedir: “Ve وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا “Ve Adem’e isimlerin hepsini öğretti.”⁶⁹³ Bu ayetteki عَلَّمَ fiilinin fâili gizli olan هُو zamiridir. وَعَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ve آدَمَ الْأَسْمَاءَ ve كُلَّ isimleri de bu fiilin üç mefulleridir. “İnsana bilmediği şeyleri öğretti.”⁶⁹⁴ Ayetteki عَلَّمَ fiilinin fâili gizli olan هُو zamirdir. وَعَلَّمَ isimli birinci meful, ikinci ve üçüncü mefullerde مَا edatıyla ta’lik edilmişlerdir.

Arap dilcilerin önde gelen isimlerinden İbni Malik (ö.600/1203), el-Ahfaş (ö.215/830), İbni Hişâm (ö.761/1360) ve el-Lahmî (ö. 577/1181) gibi âlimler üç mefulü nasb etme konusunda أَرَى ve أَعْلَمَ fiillerine أُدْرَى fiilini ilhak edip, bu fiilin أَعْلَمَ fiili gibi olduğunu ileri sürmektedirler. el-Ahfaş (ö.215/830) أُدْرَى fiilinin üç meful almasını kıyasî olarak görmektedir.⁶⁹⁵ وَمَا أُدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ “Ceza günü nedir bilir misin.”⁶⁹⁶ Mezkûr ayette أُدْرَى fiili üç mefulü nasb etmektedir. Zira bu fiilin fâil gizli

⁶⁸⁹ el-Hudârî, *Haşiyetü 'l-Hudari*, 1: 225.

⁶⁹⁰ Enfâl, 8/43.

⁶⁹¹ el-Murâdî, *Şerhu 'l-elfiye*, 1: 259.

⁶⁹² Ebu Hayyân, *İrtişâfu 'd-darb min lisanu 'l-arab*, 3: 2133; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu 't-teshil*, 3: 1565.

⁶⁹³ Bakara, 2/31.

⁶⁹⁴ Alâk, 96/5.

⁶⁹⁵ Ebu Hayyân, *İrtişâfu 'd-darb min lisanu 'l-arab*, 3: 2133.

⁶⁹⁶ İnfîtâr, 82/17.

olan هُوَ zamiridir. Muttasıl ve mensup olan ك zamiri, bu fiilin birinci mefulüdür. Mastariyye olan ما edatı ve sonrası da ikinci ve üçüncü mefullerin yerlerine kaimdir.

el-Ahfaş, şek ve yakîn fillerinin tamamını أَعْلَمَ ve أَرَى fiilleri gibi kendilerine vasıl hemzesinin girmesiyle üç mefulü nasb edebileceğini ileri sürmektedir.⁶⁹⁷ el-Ahfaş'a göre şöyle bir cümle kurmak mümkündür: أَظَنَنْتُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِيلاً “Zeyd ve Ömer’i faziletli mi zannettin? أَحْسِبْتُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِيلاً “Zeyd’e Ömer’in faziletli olduğunu zannetmesini sağladım.”

İbni Hişâm (ö.761/1360) ve el-Lahmî (ö. 577/1181) üç mefulü nasb etme konusunda أَرَى ve أَعْلَمَ fiillerine benzeyenler arasında عَرَفَ ve شَعَرَ fiillerinden türetilen اِسْتَعْطَى ve عَرَفَ fiillerini ilhak etmektedir. Abdülkâhir (ö.471/1078) de bu fiillere اِسْتَعْطَى ve اُكْسَى fiilini eklemektedir.⁶⁹⁸ Misal, اِسْتَعْطَيْتُ زَيْدًا عَمْرًا دِرْهَمًا “Zeydi’n Ömer’e bir dirhem vermesini sağladım.” Örnekte اِسْتَعْطَى fiili üç mefulü nasb etmiştir. Bunlar da sırasıyla اُكْسَيْتُ زَيْدًا عَمْرًا نُوبًا ve دِرْهَمًا isimleridir. اُكْسَيْتُ زَيْدًا عَمْرًا “Zeydi’n Ömer’e elbise giydirmesini sağladım.” Bu örnekte de اُكْسَى fiili üç mefulü nasb etmiştir.

1.8.3.2. أَعْلَمَ ve أَرَى Fiillerinde İlga ve Ta’lik

Nahiv âlimleri üç meful alabilen أَعْلَمَ ve أَرَى fiillerinin, birinci mefullerinin ilga ve ta’lik edilemeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat bu fillerin son iki mefullerinin ilga ve ta’lik edilmesi konusunda dilciler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Tercih edilen ve İbni Malik’in (ö.600/1203) de desteklediği görüş عَلِمَ ve رَأَى fiillerinde olduğu gibi bu fillerinde ilga ve ta’lik edilebileceğidir.⁶⁹⁹ Bu görüşe göre şöyle bir cümle kurmak: اَعْلَمْتُكَ لَزَيْدٍ مُنْطَلِقٍ “Sana Zeydi’n gidici olduğunu öğrettim/bildirdim)” mümkündür. Bu örnekte أَعْلَمَ fiili üç meful almış ve aynı zamanda ta’lik edilmiştir. Zira bu fiilin, fâili merfu ve muttasıl olan تُو zamiridir. Aynı şekilde muttasıl fakat mensup olan ك zamiri de birinci mefuldür. مُنْطَلِقٌ ve زَيْدٌ isimleri de aslında ikinci ve üçüncü mefullerdir. Fakat ibtida (başlangıç) lamıyla ta’lik edilmişlerdir. Bu duruma şöyle örnek verilebilir: اَعْلَمْتُكَ اَزَيْدٍ قَائِمًا اَمَّ عَمْرًا “Sana Zeyd’in mi yoksa Ömer’in mi ayakta olduğunu öğrettim/bildirdim.” اَعْلَمْتُكَ مَا زَيْدٌ قَائِمًا “Sana Zeydi’n ayakta olmadığını öğrettim/bildirdim.”

⁶⁹⁷ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 42.

⁶⁹⁸ Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2134.

⁶⁹⁹ el-İstrâbâzî, *Şerh’u kâfiyyeti İbnu’l-Hâcib*, 4: 167.

أَعْلَمَ ve أَرَى fiilleri bina-i meçhul (edilgen) olduklarında ilga ve ta'lik olabilmektedirler. أُعْلِمْتُ مَا زَيْدٌ قَائِمًا “Zeydi'n ayakta olmadığı bana bildirildi.” Bu edilgen olan أَعْلَمَ fiilinden sonra sadareti (cümlelerin başında olmayı) isteyen ve olumsuzluk bildiren مَا edatını gelmesiyle أَعْلَمَ fiili mefulün lafzında amel etmeyip ta'lik edilmiştir. زَيْدٌ أُعْلِمْتُ قَائِمًا “Zeydi'n ayakta olduğu bana bildirildi.” Bu örnekte edilgen olan أُعْلِمْتُ fiili ve زَيْدٌ ve قَائِمًا olan iki mefulünün arasına girmesiyle ilga edilmiştir.

Nahiv âlimlerinden el-Endülûsî (ö.745/1344) ve İbni Ca'fer⁷⁰⁰ gibi dilciler أَعْلَمَ ve أَرَى fiillerinin ilga ve ta'lik edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bazı kaynaklarda da bu fiillerin yalnızca edilgen fiiller olduklarında ilga ve ta'lik edileceği, fâilleri malum (etken fiil) olduklarında ise ilga ve ta'lik edilemeyeceği zikredilmektedir.⁷⁰¹

⁷⁰⁰ Ölüm tarihi bulunamamıştır.

⁷⁰¹ el-İstrâbâzî, Şerh'u kâfiyyeti İbnu'l-Hâcib, 4: 167.

İKİNCİ BÖLÜM

KALBİ FİLLERİN KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ KULLANIMLARI

Bu bölümde kalbi fiiller (أَفْعَالِ قُلُوبِ)'in Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları üzerinde durulacaktır. Kalbi fiiller Kur'an-ı Kerim'de en çok kullanılan fiillerden biridir. Zira bu fiiller; şek ve yakîn olarak Kur'an-ı Kerim'de toplamda bin dokuz yüz üç (1903) defa geçmektedir.⁷⁰²

2.1. ŞEK FİLLERİNİN KUR'AN-I KERİM'DEKİ KULLANIMLARI

Kalbi fiillerin birinci bölümünü oluşturan şek fiillerinin tamamı Kur'an-ı Kerim'de kullanılmamaktadır. Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde şek fiillerinden sadece dördünün Kur'an-ı Kerim'de geçtiği tespit edilmiştir. Bu fiiller de şunlardır: ظَنَّ, حَسِبَ, زَعَمَ ve عَدَّ fiilleridir. Geriye kalan şek fiillerinin ise Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.⁷⁰³

2.1.1. ظَنَّ fiili

ظَنَّ fiili şek ve yakîn anlamlarına gelebilmektedir. Fakat ظَنَّ fiilinin ifade ettiği yakîn mutlak yakîn değildir. Bilakis düşünmek anlamında olana ve şüpheden uzaklaşıp yakîne yakın olan bir rüçhan (tercih) halidir. Mutlak yakîn ise عَلِمَ fiilinin ifade ettiği yakîndir.⁷⁰⁴ Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de toplamda altmış dokuz (69) yerde geçtiği tespit edilmiştir.⁷⁰⁵ ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiği yerler aşağıdaki tafsilatıyla verilmiştir:

2.1.1.1. ظَنَّ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Şek Anlamında Kullanılması

ظَنَّ fiilinin ifade ettiği asıl anlam “bir şeyin olması muhtemel olan” şek anlamıdır. Bir diğer ifadeyle bir şeyin gerçekleşmesi yüzde elli muhtemel aynı şekilde gerçekleşmemesi de yüzde elli muhtemel olan bilgiyi ifade etmektedir. ظَنَّ

⁷⁰² Kalbi fiillerin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımlarına dair sayısal veriler, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim* adlı kitaptan ve çeşitli elektronik Kur'an-ı Kerim uygulamalarından istifade ederek elde edilmiştir.

⁷⁰³ Muhammed Fuâd Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, b.y. (Kahire: Darü'l hadis, 1364), 439-440; Akil Akmûş Abid, *Zanne fil-Ku'anil Kerim dirasetun fi mefhum 'it-tezâd*, mecelletu'l kâdisiyye fi'l-edêbi ve'l- 'ulumî't-terbiyeti, S, 3, 2005, cilt 4, 65.

⁷⁰⁴ el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-azam*, 10: 8.

⁷⁰⁵ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 65.

fiili Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında kullanıldığında iki meful almaktadır.⁷⁰⁶ ظَنَّ fiilinin ifade ettiği bu anlam Kur'an-ı Kerim'den şöyle örneklendirilebilir: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ *“Allah'ın yasalarını koruyacaklarını sanırlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur.”*⁷⁰⁷ Ayeti kerimede eşlerin, Allah'ın yasalarını koruyacaklarını zannedilmelerine binaen tekrar birleşmelerine izin verilmiştir. Oysa eşlerin Allah'ın yasalarını korumaları sadece bir olasılıktır. Kesinlik ifade etmemektedir. Bununla beraber ayeti kerimede şek fiillerinden olan ظَنَّ fiili iki meful almıştır. Zira ظَنَّ fiiline muttasıl olan نَا zamiri fail, mastar tevilindeki (أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ) *Allah'ın yasalarını koruyacakları* cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.

a. ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında olup mazi fiil olarak kullanılması: ظَنَّ fiili Kur'an-ı Kerim'de yirmi altı (26) yerde mazi fiil olarak geçmektedir. Bu kullanımlarında yedi yerde mücerret (yalın) geri kalan yerlerde ise fâil olan çeşitli zamirlere bitişmiştir.⁷⁰⁸

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا *“Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün ziynet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada”*⁷⁰⁹ Ayeti kerimede ظَنَّ fiili şek anlamındadır. Bununla birlikte mazi ve mücerret (hiçbir zamir almamak) olarak geçtiği açıkça gözlemlenmektedir.

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ *“Allah'ın yasalarını koruyacaklarını sanırlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur.”*⁷¹⁰ Ayeti kerimede ظَنَّ fiili şek anlamında olduğu bununla birlikte mazi olarak ve kendisine tesniye zamirinin bitiştiği görülmektedir. Bununla beraber iki mefulü nasb etmiştir. Zira fiile muttasıl olan نَا zamiri fail, mastar tevilinde olan أَنْ ve sonrası iki mefulün yerini tutmaktadır.

وَإِذْ نَفَقْنَا الْجَبَلِ فَوْقَكُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ *“Hani dağı sanki bir gölgelikmiş gibi onların üstüne kaldırmıştık da üzerlerine düşecek sanmışlardı.”*⁷¹¹ Ayeti kerimede ظَنَّ

⁷⁰⁶ Ali, *el-Cumân fi i'lûmi'l-Kuran*, 507.

⁷⁰⁷ Bakara, 2/230.

⁷⁰⁸ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 65.

⁷⁰⁹ Yunus, 10/24.

⁷¹⁰ Bakara, 2/230.

⁷¹¹ Araf, 171.

fiilinin şek anlamı taşıdığı bunun yanında mazi olarak geçtiği ve aynı zamanda kendisine cemi müzekker و bitiştiği ve iki meful aldığı görülmektedir.

“*Lakin yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz.*”⁷¹² Ayeti kerimede ظَنَّ fiili şek anlamındadır. Bunun yanında mazi olarak geçmiş ve kendisine muhatap cemi müzekker zamiri bitişmiştir. Bununla beraber kalbi fiillerde olması gerektiği gibi iki meful almıştır. Zira fiilin faili ظَنَّ zamiri, “*Yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini*” cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.

“*Şüphesiz biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanıyorduk.*”⁷¹³ Ayeti kerimede ظَنَّ fiili şek ifade etmektedir. Bunu yanında mazi sığasında olup ve kendisine nefsi mütekellim maalğayr zamiri bitiştiği görülmektedir.

b. ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında olup muzari olarak kullanılması:

ظَنَّ fiili, muzari olarak, aralarında gaip, muhatap ve mütekellim sığaları (zamirlere bitişmesi) olmak üzere toplamda yirmi bir (21) defa geçmektedir.⁷¹⁴ ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında olup muzari olarak kullanılıp ve kendisine çeşitli zamirlerin bitişmesine şöyle örnekler verilebilir:

“*Her kim ona (Muhammed'e) Allah'ın dünya ve ahirette asla yardım etmeyeceğini sanıyorsa hemen tavana bir ip çeksin*”⁷¹⁵ Ayeti kerimede muzari vezinde olan يَظُنُّ fiili şek anlamı taşıdığı ve kendisine hiçbir zamirin bitişmediği açıkça görülmektedir. Bunun yanında يَظُنُّ fiili iki meful almıştır. Zira fiilin faili içinde gizli olan هُوَ zamiridir. Mastar tevilinde olan أَنْ ve sonrası iki mefulün yerini tutmaktadır.

“*Allah'ın sizi (kabirlerinizden) çağıracağı, sizin de O'na hamt ederek emrine hemen uyacağınız ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırlayın!*”⁷¹⁶ Ayeti kerimede şek anlamında

⁷¹² Fussilet, 41/22.

⁷¹³ Cin, 72/5.

⁷¹⁴ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 65.

⁷¹⁵ Hac, 22/15.

⁷¹⁶ İsra, 17/52.

olan تَظُنُّونَ fiili, muzari cemi müzekker ve muhatap sığasındadır. Bununla beraber iki meful almıştır. Nitekim fiilin faili أَنْتُمْ zamiri, mastar tevilinde olan “إِنْ لَبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا” ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı” cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.

“Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz.”⁷¹⁷ Ayeti kerimede şek fiillerinden olan نَظُنُّكَ fiili muzari nefsi mütekellim (birinci çoğul zamiri olarak) sığasında olup iki meful almıştır. Bu mefullerden ilki fiile muttasıl olan “كَ” zamiri, car ve mecrûr olan لَمِنَ الْكَادِبِينَ sözcüğü de ikinci mefuldür.

c. ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında olup mastar olarak kullanılması:

ظَنَّ fiili Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında mastar olarak yirmi bir (21) defa geçmektedir.⁷¹⁸ ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında olup mastar olarak kullanılmasına şöyle örnekler verilebilir:

“Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar.” Ayeti kerimede ظَنَّ iki kere geçmekte olup ikisi de şek anlamındadır. Fakat birincisi muzari vezninde iken ikincisi ise “ظَنَّ” mastar sığasındadır.

“O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyarlar. Onu kesin öldürmediler.”⁷¹⁹

“Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.”⁷²⁰ Yukarıda örnek olarak verilen her iki ayette ظَنَّ fiili, şek anlamında olup mastar olarak kullanılmıştır.

d. ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında olup ismi fâil olarak kullanılması:

ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında olup ismi fâil olarak bir (1) yerde geçmektedir. O da Fetih süresinin altıncı ayetindedir⁷²¹

⁷¹⁷ Şuara, 26/186.

⁷¹⁸ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 65.

⁷¹⁹ Nisa, 4/157.

⁷²⁰ Enam, 6/116.

⁷²¹ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 65.

وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ *“Bir de Allah’ın, hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah’a ortak koşan erkeklere ve Allah’a ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir.”*⁷²² Ayeti kerimede ظَنَّ fiili şek anlamında iki kere geçmektedir. Birincisinde konumuza örnek teşkil eden ismi fâil الظَّانِّينَ olarak geçmektedir. İkincisinde ise mastar ظَنَّ sığısında zikredilmiştir.

2.1.1.2. ظَنَّ Fiilinin Kur’an-ı Kerim’de Yakîn Anlamında Kullanılması

ظَنَّ fiili, Kur’an-ı Kerim’de zan anlamında kullanılmasına rağmen az da olsa bazen yakîn anlamında da kullanılmaktadır. Çünkü her ne kadar asıl ifade ettiği anlam zan olsa da, zannın bir tarafında yakîn anlamı bulunmaktadır. Şayet zanda az da olsa yakîn anlamı bulunmazsa tamamen cehalet olmuş olurdu. Buda onu zan olmaktan çıkarmaktadır. ظَنَّ fiili, zan anlamında olduğu gibi yakîn anlamında kullanıldığında da iki meful almaktadır.⁷²³

a. ظَنَّ fiilinin Kur’an-ı Kerim’de yakîn anlamında olup mazi vezninde kullanılması:

وَقَالُوا أَتُحَدِّثُكَ عَمَّا تُظَنُّوا بِهِمْ لَوِ تَكُنِّ لَدَيْهِمْ أَلْفُ عَشْرٍ أَتَتْهُمُ آلٌ مُّؤْتَمِنَةٌ لَّهُمْ بَنَاتٌ لِلَّذِينَ هُمْ يُؤْتُونَ السَّكْرَاتِ *“Çepe çevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah’a has kılarak (ant olsun bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız) diye Allah’a yalvarırlar.”*⁷²⁴ Ayeti kerimede yakîn anlamı taşıyan ظَنَّ fiili, mazi ve kendisine cemi müzekker zamiri olan “و” harfi bitişmiştir. Ayeti kerimedeki وَيُظَنُّوا fiilinin (يُظَنُّوا) yakîn etmek, inanmak ve bilmek) anlamına geldiği birçok müfessir tarafından dile getirilmiştir.⁷²⁵ Bunun yanında mastar teviline olan *Çepe çevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca* cümlesi iki meful yerini tutmaktadır.

⁷²² Fetih, 48/6.

⁷²³ Ali, *el-Cumân fi i’lûmi’l-Kuran*, 507.

⁷²⁴ Yunus, 10/22.

⁷²⁵ Fahrüddin er-Râzi, *Meîâtihu’l-ğayb* 1. bs. (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1981.) 17: 70; Muhammed Ali Sabuni, *Safvatu’t-tefâsir*, b.y. (Mekke: y.e.y., 1399), 1: 580; eş-Şeyh Ahmed es-Sâvi el-Maliki, *Haşiyetu’s-sâvi ala tefsiru’l-celaleyn*, b.y. (y.y., y.e.y., t.y.), 2: 184.

وَرَأَ الْمَجْرُمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا
görünce, onu içine düşeceklerini iyice anlayacaklar ve ondan kurtuluş yolu da
bulamayacaklardır.”⁷²⁶ Ayeti kerimede geçen فَظَنُّوا fiili mazi sığısında aynı zamanda
yakîn ifade etmektedir. Zira ayeti kerimenin tefsir edildiği birçok tefsir kitabında
müfessirler, (أَيَقَنُوا) yakîn etmek, inanmak ve bilmek) anlamlarında tefsir etmişler.⁷²⁷
Bir önceki ayette olduğu gibi bu ayette de yakîn anlamında olan ظَنُّوا fiili iki meful
almıştır. Bu iki meful; mastar tevilinde olan فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا “onu içine düşeceklerini
iyice anlayacaklar” cümlesidir.

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ “Doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı zaten
biliyordum.”⁷²⁸ Bu ayeti kerimede ظَنَنْتُ fiili şek ya da zan anlamında değil de tam
tersine kesinlik ve yakîn anlamında kullanılmıştır. Zira klasik tefsir kitapların
tamamında ظَنَنْتُ fiili inanmak yakîn etmek ve kesinlikle bilmek anlamlarında tefsir
edilmiştir. Yakîn ve kesinlik ifade eden bilginin, daha çok zan ifade eden ظَنَنْتُ fiiliyle
ifade edilmesinin nedeni ظَنَّ filinin yakîn anlamında kullanılmasındadır. Çünkü zannı
galip ahkâm ve adetlerde yakîn ve kesinlik ifade etmektedir.⁷²⁹

وَوَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ “(hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında.”⁷³⁰ Aynı
şekilde ayeti kerimede ظَنَّ fiili, mazi sığısında olup yakîn ve kesinlik anlamına
gelmektedir. Zira tefsir kitaplarında müfessirler bu ayeti kerimede ظَنَّ fiilini yakîn
ile tefsir etmişlerdir⁷³¹

Kur’an-ı Kerîm’de ظَنَّ fiilinin verilen misallerin dışında yakîn anlamında
kullanıldığına dair örnekler çoktur. Bu fiilin zan mı yaksa yakîn mi anlamında
kullanıldığını tespit etmek son derece önemlidir. Zira zan ve yakîn birbirine tamamen
zıt anlamlardır. Bu tespit edilmediğinde kalbî fiillerin geçtiği Kur’an-ı Kerîm
anlaşılamaz belki de çok farklı hatta yanlış anlamlar yüklenebilir.

⁷²⁶ Kehf, 18/53.

⁷²⁷ en-Nesefî, *Tefsiru'n-nesefî medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl*, 2: 306; el-Kadi Nasiru'd-Din Ebi Süayr Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirâzi el-Beydâvi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-tevil*, 3. bs. (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2006), 2: 15.

⁷²⁸ Hâkka, 69/20.

⁷²⁹ Beydâvi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-tevil*, 2: 522; en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl*, 3: 531.

⁷³⁰ Kıyâme, 75/28.

⁷³¹ en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl*, 3: 572.

ظَنَّ fiilinin Kur'an-ı Kerîm'de geçtiği yerlerin şek (zan) mi yoksa yakîn (kesinlik) mi ifade ettiğini öğrenmenin iki yolu bulunmaktadır.⁷³²

1. Kur'an-ı Kerîm'de geçen ظَنَّ fiili; *müspet, olumluluk* ve *övgü* ifade eden anlamlarında kullanılmışsa yakîn anlamındadır. Fakat tam tersine *zem, yergi, tehdit, ukubet* ve *ceza* anlamlarına geliyorsa şek (zan) anlamındadır.⁷³³ ظَنَّ fiilinin verilen bu kuralına şu şekilde örnekler verilebilir: *“Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir.”*⁷³⁴ Ayetteki يظنون fiili şek/zan fiillerindedir. Fakat ayetin siyak ve sibakı (ayetin öncesi ve sonrası) göz önünde bulundurularak araştırıldığında yakîn anlamında kullanıldığı açıkça görülecektir. Çünkü ayetin bağlamı olan bir önceki ayetle (Bakara, 2/45.) ele alındığında يظن fiilinin bu makamdaki yerinin övgü olduğu anlaşılacaktır: *فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَذَا مَا كُنْتُ أَتَى ظَنَنْتُ أَنِّي مَلَأْتُ حِسَابِيهِ* *“Kitabı sağ tarafından verilen kimse derki alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”*⁷³⁵ Ayeti kerimedeki ظننت fiili zan fiillerinden olmasına rağmen burada yakîn anlamındadır. Çünkü olumluluk ve övgü makamındadır.

ظَنَّ fiilinin *yerme, ceza* ve *olumsuzluk* ifade edip zan anlamına geldiğine dair şu örnekler verilebilir: *وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ* *“Bir de şöyle demekteler Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir. Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka yaptıkları başka bir şey yoktur.”*⁷³⁶ Ayette geçen يظنون fiili asıl anlamı olan zannı ifade etmektedir. Ayet bir bütün olarak değerlendirildiğinde zannetmek fiilinin bu makamdaki yeri; yergi, zem ve olumsuzluk olduğu sarahaten anlaşılacaktır.

2. Şek fiillerinin Kur'an-ı Kerîm'deki kullanımlarına göre zan mı yoksa yakîn mi ifade ettiğini öğrenmenin bir diğer yolu da şudur: Kendisinden sonra şeddeli (أَنَّ) ile bitişen bütün şek fiilleri, yakîn anlamındadır. Fakat kendisine cezimli (أَنَّ) bitişen bütün şek fiilleri, zan ve yakîn anlamında kullanılabilir.⁷³⁷ Şek fiillerinin kendilerine

⁷³² Ali, *el-Cumân fi'l-lûmi'l-Kuran*, 507; es-Suyûtî, *'Ulûmu'l-Kur'ân*, 2: 200-201.

⁷³³ Ali, *el-Cumân fi'l-lûmi'l-Kuran*, 507; es-Suyûtî, *'Ulûmu'l-Kur'ân*, 2: 200-201.

⁷³⁴ Bakara, 2/46.

⁷³⁵ Hâkka, 69/19-20.

⁷³⁶ Casiye 45/24.

⁷³⁷ Ali, *el-Cumân fi'l-lûmi'l-Kuran*, 507.

(أَنَّ) veyahut (أَنَّ) edatlarının bitişmesiyle yerine göre zan ya da yakîn anlamlarına gelmeleri şu ayetlerle örneklendirilebilir: الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir.”⁷³⁸ Ayeti kerimedeki şek fiillerinden olan يَظُنُّونَ fiili kendisinden sonra şeddeli olan (أَنَّ) edatının bitişmesiyle asıl ifade ettiği zan anlamından sıyrılıp yakîn anlamı taşımıştır. Bir diğer örnek de şu ayettir: أَنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ: “Doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”⁷³⁹ Bu ayette de şek fiillerinden olan ظَنَنْتُ fiili kendisine (أَنَّ) edatını bitişmesiyle bu fiil asıl anlamı alan şekten çıkıp yakın anlamı aldığı açıkça gözlemlenmektedir.

ظَنَ fiilinin kendisine cezimli (أَنَّ) edatının bitişip bu sayede zan anlamı taşımasına şu ayetleri örnek verilebilir: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا إِنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ “Allah’ın kurallarına riayet edeceklerini zannederlerse tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur.”⁷⁴⁰ Açıkça müşahede edildiği gibi ayeti kerimedeki ظَنَ fiili kendisinden sonra cezimli (أَنَّ) bitişmesiyle beraber zan ifade etmektedir. بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا “Tam aksine siz resulün ve müminlerin artık ailelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız.”⁷⁴¹ Ayetteki ظَنَنْتُمْ fiili şek fiili olup kendisine (أَنَّ) edatının bitiştiği ve zan ifade ettiği açıkça görülmektedir. Bir diğer örnek de şu ayettir: مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا “Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz.”⁷⁴² Bu ayette de ظَنَ fiilinden sonra (أَنَّ) edatı gelmesiyle şek fiillerinden olan ظَنَ fiilinin, asıl anlamı olan zan ifade etmektedir.

b. ظَنَّ fiilinin Kur’an-ı Kerim’de yakîn anlamında olup muzari vezninde kullanılması:

إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَادِبِينَ “Şüphesiz, biz seni akıl kılığı içinde görüyoruz. Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz.”⁷⁴³ Ayeti kerimede yakîn anlamında ve muzari vezninde olan لَنَظُنُّكَ fiili, iki meful almıştır. Birincisi fiile muttasıl olan “مِنَ الْكَادِبِينَ” kelimesidir.

⁷³⁸ Bakara, 2/46.

⁷³⁹ Hâkka, 69/20.

⁷⁴⁰ Bakara, 2/230.

⁷⁴¹ Fetih, 48/12.

⁷⁴² Haşır, 59/2.

⁷⁴³ Araf, 7/66

“Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir.”⁷⁴⁴ Ayeti kerimenin mealinden de açıkça görüldüğü gibi, zan fiillerinden olan يظنون fiili, şek ya da şüphe anlamı taşımamaktadır. Bilakis yakîn ve kesinlik anlamı taşımaktadır. Tefsir âlimlerinin tamamı⁷⁴⁵ bu ayetteki يظنون fiiline yakîn ile tefsir etmişlerdir. Bununla beraber mastar tevilinde olan “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını” cümlesi iki mefulün yerini tutmaktadır.

2.1.1.3. ظَنَّ Fiilinin Kur’an-ı Kerim’de Lâzımî Olup İْتَهَمَ (Töhmət) Anlamında Kullanılması

Kalbi fiillerden olan ظَنَّ fiili şek ve yakîn anlamlarında kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir. Yukarıda Kur’an-ı Kerim’den verilen ayetler buna örnek teşkil etmektedir. Fakat bazen kalbi fiil olmaktan çıkıp iki meful yerine tek mefulle yetinebilmektedir. ظَنَّ fiilinin yakîn ve şek anlamlarının yanında üçüncü kullanımı bulunmaktadır. Bu da yakîne nispeten şekkin zayıflaması sonucunda (itham etmek) اِتْتَهَمَهُ anlamında kullanılmasıdır. Bu durumda iki meful yerine tek mefulle yetinmiş olur.⁷⁴⁶ ظَنَّ fiilinin itham anlamında kullanımına Kur’an-ı Kerim’den şu örnekler verilebilir: مَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنِّينَ “Peygamber, görülmeyenler hakkında söylediklerinden ötürü töhmet altında tutulmaz.”⁷⁴⁷ Ayetinde şek fiillerinden olan ظنن fiili töhmet anlamında olduğu için ikinci mefulle ihtiyaç duymayıp aslen meful olup daha sora fâilin yerine kaim olan gizli هُو zamiriyle yetinmiştir. Bu ayeti kerime Kur’an-ı Kerim’de başka bir kıraate göre (ض) olarak (ضنن) harfiyle kullanımı mümkündür. Bu kıraatle kullanıldığında ef’âl-ı kulûbtan çıkar ve konumuza örnek teşkil edemez.

⁷⁴⁴ Bakara, 2/46.

⁷⁴⁵ el-İmam el-Celil el-Hafız İmad’u-Din Ebilfide İsmail b. Kesir ed-Dimaşkî, *Muhtasarı tefsiri İbn Kesir*, b.y. (Kahire: Duru’s-sabuni, t.y.), 1: 60.

⁷⁴⁶ el-Mûsılî, *Şerhu’l-mufasssal*, 4: 322-3223.

⁷⁴⁷ Tekvîr, 81/24. Ayet’i kerimedeki ظنن kelimesi bazı kıraatlara göre ضنن olarak geçmektedir. el-Kisaî, İbn Abbâs, İbn Muhaysın, ve Mücahid, gibi kıraat âlimleri ظنن olarak okumuştur. el-Mûsılî, *Şerhu’l-mufasssal*, 4: 323.

2.1.2. خَالَ fiili

خَالَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı: Ef'âl-ı Kulûbun (kalbi fiillerin) şek fiilleri kısmında yer alan خَالَ fiilinin yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.⁷⁴⁸

2.1.3. حَسِبَ fiili

Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde حَسِبَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de toplamda kırk altı (46) yerde farklı sığılarda geçtiği tespit edilmiştir.⁷⁴⁹ حَسِبَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı tafsilatıyla şöyledir:

2.1.3.1. حَسِبَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Şek Anlamında Kullanılması

حَسِبَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiği yerlerin tamamı şek anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde حَسِبَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de yakîn veya başka bir anlamda kullanıldığına dair herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

a. حَسِبَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de şek anlamında olup mazi fiil olarak kullanılması:

“*İnkar edenler, beni bırakıp da dost edineceklerini mi sandılar?*”⁷⁵⁰ Ayeti kerimede حَسِبَ fiili, şek anlamında olup mazi sığısında ve kendisine hiçbir zamir bitişmeden mücerred bir şekilde kullanılmıştır. Aynı zamanda iki meful almıştır. Zira ayetin terkibi şöyledir: حَسِبَ mazi fiil “الَّذِينَ” lafzı fail, mastar tevilinde “أَنْ يَتَّخِذُوا” cümlesi iki mefulün yerini tutmaktadır.

“*(Bu yaptıklarından) bir belâ olmayacağını sandılar da kör ve sağır kesildiler.*”⁷⁵¹ Ayeti kerimede حَسِبَ fiili, şek anlamındadır. Bunun yanında mazi sığısında kendisine gaip olan cemi müzekker zamiri olan “و”

⁷⁴⁸ Hdayr, *Ef'âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, 72; Abdülcabbar Fethi Zeydân, *Zanne ve ahavâtuha ve't-tazmin fi'l-Kur'ani'l Kerim*, 1. bs. (Musul: y.e.y. 2014), 38.

⁷⁴⁹ Abdülbakî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 200.

⁷⁵⁰ Kehf, 18/102.

⁷⁵¹ Maide, 5/71.

harfi bitiştiği açıkça gözlemlenmektedir. Aynı zamanda حَسِبُوا fiili iki meful almıştır. Bu iki meful mastar tevilinde olan “أَلَا تَكُونُ فِتْنَتٌ” cümlesidir.

“Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm-i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?”⁷⁵² Ayeti kerimede حَسِبَ fiili zan anlamında olup mazi sığasında ve kendisine muhatap zamiri bitiştiği halde geçmektedir. Bunun yanında mastar tevilindeki “أَنَّ” ve sonrası iki mefulün yerini tutmaktadır.

“Yoksa siz; Allah, içinizden cihat edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁷⁵³ Ayeti kerimede حَسِبَ fiili şek anlamında olup mazi sığasındadır. Ve kendisine muhatap olan cemi müzekker “تُمْ” zamiri bitişmiştir. Bununla beraber حَسِبَ fiili iki meful almıştır. Bu iki meful mastar tevilinde olan “أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ” cümlesidir.

“Ona köşke gir denildi. Köşkü görünce onu (zeminini) derin bir su sandı ve eteklerini topladı.”⁷⁵⁴ Ayeti kerimede حَسِبَ fiili şek anlamındadır. Bunun yanında mazi sığasında olup kendisine gaip olan müfred müennes zamiri bitişmiştir. Ayrıca iki mefulü nasb etmiştir. Bunlardan ilki fiile bitişmiş olan “ة” zamiri ikincisi de “لُجَّةً” isimdir.

b. حَسِبَ fiilinin Kur’an-ı Kerim’de muzari fiil olarak kullanılması:

حَسِبَ fiili Kur’an-ı Kerim’de muzari sığasında mücerret ve kendisine çeşitli zamirlerin bitiştiği şekilde toplam olarak otuz (30) yerde geçmektedir.⁷⁵⁵

“İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır?”⁷⁵⁶ Ayeti kerimede يَحْسِبُ fiili şek anlamında olup muzari sığasında mücerret bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca iki meful almaştır. Zira fiilden sonra gelen “الْإِنْسَانُ” ismi fail, mastar tevilinde olan “أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ” cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.

⁷⁵² Kehf, 18/9.

⁷⁵³ Ali İmran, 3/142.

⁷⁵⁴ Naml, 27/44.

⁷⁵⁵ Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 200.

⁷⁵⁶ Kıyamet, 75/3.

إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ “Çünkü onlar Allah’ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanırlar.”⁷⁵⁷

Ayeti kerimede وَيَحْسَبُونَ fiili şek anlamındadır. Bunun yanında muzari cemi müzekker gaip sığasında ve iki meful almaktadır. Zira muzari fiilin içinde gizli olan “هُم” zamiri fail, mastar tevilinde olan “أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ” cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ “Sakın Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma!”⁷⁵⁸ Ayeti kerimede تَحْسَبَنَّ fiili şek anlamında olup muzari müfred müzekkere muhatap sığasında kullanılmıştır. Ayrıca iki meful almıştır. Bunlardan ilki “اللَّهُ” lafzı ikincisi de “غَافِلًا” ismidir.

إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ “O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir gürühtür. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın.”⁷⁵⁹ Ayeti kerimede تَحْسَبُوهُ fiili şek anlamındadır. Bunun yanında muzari cemi müzekker muhatap ve iki meful almıştır. Bu mefullerden ilki fiile muttasıl olan “ة” zamiri ikincisi de “شَرًّا” ismidir.

2.1.4. جَعَلَ fiili

جَعَلَ fiili, فَعَلَ ve صَنَعَ fiilleri gibi çok geniş ve genel anlamlara gelebilmektedir. Bazen yakîn bazen şek hatta çoğu zaman tahvil ifade etmektedir. Bunun yanında جَعَلَ fiilinin hangi anlama geldiği konusunda nahiv âlimleri arasında ciddi ihtilaflar bulunmaktadır.⁷⁶⁰ Bu durum جَعَلَ fiilinin Kur’an-ı Kerim’deki kullanımına da yansımaktadır. Zira جَعَلَ fiilini Kur’an-ı Kerim’de şek, yakîn veya tahvil fiillerinden olduğunu ayırt etmek neredeyse imkânsız. Kanaatimiz bu fiilin ef’âl-ı kulûbtan olmadığı ve aslında tahvil ifade eden fiil olduğu ve tadmin (bir fiilin başka bir fiilin anlamını içermesi) yoluyla kalbî fiillerin anlamlarını içerdiği yönündedir.⁷⁶¹ Bu münasebetle bu maddede جَعَلَ fiilinin Kur’an-ı Kerim’deki kullanımını zikrederken ihtilafları bir kenara bırakarak ve hangi guruptan olduğuna bakmaksızın Kur’an-ı Kerim’deki kullanımına birkaç misal verilecektir.

⁷⁵⁷ Araf, 7/30.

⁷⁵⁸ İbrahim, 14/42.

⁷⁵⁹ Nur, 24/11.

⁷⁶⁰ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 23; el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrih ‘alâ’t-tavzih*, 2: 159; eş-Şâtibî, *Şerhu’s-Şâtibi*, 2: 410.

⁷⁶¹ Ebu Hayyân, *İrtişâfu’d-darb min lisanu’l-arab*, 3: 2102.

جَعَلَ fiili Kur'an-ı Kerimde şek, yakîn ve tahvil mi ifade ettiği tartışmasının üstünde durmadan, icmali olarak; iki yüz otuz beş (235) defa mazi sığasıyla, seksen üç (83) defa muzari sığasıyla, yirmi iki (22) defa emir sığasıyla, beş (5) defa da ismi fâil sığasıyla, toplamda ise üç yüz kırk beş (345) defa kullanılmıştır.⁷⁶²

“Onlar, rahman olan Allah'ın kulları meleklere de dişi saydılar.”⁷⁶³ Bu ayeti kerimde جَعَلَ fiili, zannetmek sanmak anlamındadır. Bununla beraber iki meful almıştır. Mefullerden ilki “المَلَائِكَةُ” ismi, ikincisi de “إِنَاءً” ismidir.

“Rabbimiz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmuştur”⁷⁶⁴ Bu ayeti kerimde جَعَلَ fiili, (صَيَّرَ kıldı) anlamındadır. Ayrıca iki meful almıştır. اَلْأَرْضَ ismi birinci فِرَاشاً isimi de ikinci mefuldür.

“Karanlıkları ve ışığı var eden”⁷⁶⁵ ayeti kerimde جَعَلَ fiili, kalbi fiillerin dışında icat etme anlamında olup tek meful almıştır. O da esreyle mensup olan الظُّلُمَاتِ kelimesidir.

“Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı.”⁷⁶⁶ Bu ayette de جَعَلَ fiili, خَلَقَ (yarattı) anlamında olup tek meful almıştır. O da “أَزْوَاجاً” ismidir.

“Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız.”⁷⁶⁷ Bu ayeti kerede جَعَلَ hükmetmek anlamında olup iki meful almıştır. Zira ismi fail olan جَاعِلُو birinci mefule izafe edilmiştir. “مِنْ” ise ikinci mefulün yerini tutmaktadır.

⁷⁶² Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 170-175.

⁷⁶³ Zuhurf, 43/19.

⁷⁶⁴ Bakara, 2/22.

⁷⁶⁵ En'âm, 6/1.

⁷⁶⁶ Nahl, 16/72.

⁷⁶⁷ Kasas, 28/7.

2.1.5. حَجَا

حَجَا fiilinin Kur'an-ı Kerimdeki kullanımı: Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde حَجَا fiilinin Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.⁷⁶⁸

2.1.6. زَعَمَ fiili

Diğer şek ve yakîn fillerinin ifade ettiği *ilim* ve *zan* anlamlarından ziyade; Kur'an-ı Kerim'de daha çok *iddia etmek* ve *yalan söylemek* anlamlarına gelip şek ifade eden filler grubunda yer alan زَعَمَ fiilinin Kur'an-ı Kerimde yakîn anlamında kullanıldığına dair örnek teşkil edecek ayet yoktur.⁷⁶⁹

زَعَمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı: زَعَمَ fiili Kur'an-ı Kerimde iki (2) yerde mastar; sekiz (8) yerde mazi; beş (5) yerde muzari; iki (2) yerde sıfat-ı müşebbehe vezinlerinde olmak üzere toplamda Kur'an-ı Kerim'de on yedi defa (17) geçmektedir.⁷⁷⁰

a. زَعَمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de mazi olarak kullanılması:

زَعَمَ fiili Kur'an-ı Kerim'de mazi sığasında mücerret ve kendisine çeşitli zamirlerin bitiştiği şekilde toplam olarak sekiz (8) yerde geçmektedir.⁷⁷¹

“*İnkâr edenler, kesinlikle, öldükten sonra diriltilemeyeceklerini iddia ettiler.*”⁷⁷² Ayeti kerimede زَعَمَ fiili şek anlamında olup mazi müfred müzekker gaip sığasında kullanılmıştır. Bunun yanında iki meful almıştır. Zira fiilden sonra gelen “الَّذِينَ كَفَرُوا” fail, mastar tevilinde olan “أَنْ لَّنْ يُبْعَثُوا” cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.

“*Veya öne sürdüğün gibi, gök yüzünü üstümüze parça parça düşürmeli veya Allah'ı ve melekleri karşımıza*

⁷⁶⁸ Hudayr, *Ef'âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, 74; Zeydân, *Zanne ve ahavâtuha ve't-tazmin fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 48-50

⁷⁶⁹ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 318.

⁷⁷⁰ Abdülbakî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 330.

⁷⁷¹ Abdülbakî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 330.

⁷⁷² Tegabun, 64/7.

(*şahit olarak*) getirmelisin”⁷⁷³ Ayeti kerimede زَعَمَ fiili şek anlamında olup mazi müfred müzekker muhatap sığasında kullanılmıştır.

وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ “*Hani hakkınızda Allah’ın ortakları olduğunu zannettiğiniz de şefaathçilerinizi yanınızda göremiyoruz?*”⁷⁷⁴ Ayeti kerimede زَعَمْتُمْ fiili şek anlamında olup mazi cemi müzekker muhatap sığasında kullanılmıştır. Bunun yanın da iki meful almıştır. Nitekim fiile bitişmiş olan “تُمْ” zamiri fail, mastar tevilinde olan “أَنْتُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ” cümlesi iki mefulün yerini tutmaktadır.

b. زَعَمَ fiilinin Kur’an-ı Kerimde muzari olarak kullanılması:

زَعَمَ fiili Kur’an-ı Kerim’de muzari sığasında mücerret ve kendisine çeşitli zamirlerin bitiştiği şekilde toplam olarak beş (5) yerde geçmektedir.⁷⁷⁵

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِن قَبْلِكَ “*(Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur’an’a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun?*”⁷⁷⁶ Ayeti kerimede يَزْعُمُونَ fiili şek anlamında olup muzari cemi müzekker ve gaip sığasında gelmiştir. Bununla beraber iki meful almıştır. Zira ayetin terkihi şöyledir: يَزْعُمُونَ fiili muzari, fiilde gizli olan “هُمْ” zamiri fiilin fâili, mastar tevilinde olan “أَنْتُمْ آمَنُوا” cümlesi iki mefulün yerini tutmaktadır.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَائُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ “*Onları tümüyle (mahşerde) toplayıp da Allah’a ortak koşanlara “nerede, ilah olduklarını iddia ettiğiniz ortaklarınız? Diyeceğimiz günü hatırla”*”⁷⁷⁷ ayeti kerimede تَزْعُمُونَ fiili, muzari olup muhatap sığasındadır.

c. زَعَمَ fiilinin Kur’an-ı Kerimde mastar olarak kullanılması:

زَعَمَ fiili Kur’an-ı Kerim’de mastar sığasında kendisine cemi müzekker zamiri bitişmiş şekilde iki (2) yerde (o da enam süresinin 136. ve 138. Ayetlerinde) geçmektedir.⁷⁷⁸

⁷⁷³ İsra, 17/92.

⁷⁷⁴ Enam, 6/94.

⁷⁷⁵ Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 330.

⁷⁷⁶ Nisa, 4/60.

⁷⁷⁷ Enem, 6/22.

⁷⁷⁸ Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 330.

“Allah’ın وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا yarattığı ekinlerden O’na bir pay ayırdılar ve akıllarınca “şu Allah için şu da bizim ortaklarımız (putlarımız) için” dediler.”⁷⁷⁹ Ayeti kerimede “زَعْمٌ” kelimesi mastar olup fail olan “هَمْ” zamirine izafe edilmiştir.

“Bir de (asılsız iddialarda bulunarak) dediler ki: bunlar yasaklanmış hayvanlar ve ekinlerdir. Onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez dediler.”⁷⁸⁰ ayeti kerimede “زَعْمٌ” mastar sığasında ve fail olan “هَمْ” zamirine izafe edilmiştir.

2.1.7. هَبْ fiili

هَبْ fiilinin Kur’an-ı Kerim’deki kullanımı:

Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde هَبْ fiilinin Kur’an-ı Kerim’de kalbî fiil olarak hiçbir şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.⁷⁸¹

2.1.8. عَدَّ fiili

عَدَّ fiilinin Kur’an-ı Kerim’deki kullanımı:

عَدَّ fiili Kur’an-ı Kerim’de bir (1) yerde geçmektedir. O da Sad süresinin 62. Ayetinde kalbî fiillerden حَسِبَ fiili anlamında ve muzari fiil olarak geçmektedir⁷⁸²

“Yine şöyle dediler: Dünyada kendilerini kötü saydığımız adamları acaba neden göremiyoruz?”⁷⁸³ Ayeti kerimede عَدَّ fiili şek filllerinden نَحَسِبُ anlamında olup muzari sığasında kullanılmıştır. Bununla birlikte iki meful almıştır. Zira ayetin terkihi şöyledir: عَدَّ şek fiillerinden muzari sığasındadır. Faili içinde gizli olan “نَحْنُ” zamiridir. Fiile muttasıl olan “هَمْ” zamiri birinci meful, car ve mecrûr olan “مِنَ الْأَشْرَارِ” de ikinci mefulün yerini tutmaktadır.

⁷⁷⁹ Enam, 6/136.

⁷⁸⁰ Enam, 6/138.

⁷⁸¹ Hudaýr, *Ef’âl-ı kulûb beyne’l-kaide ve’l-isti’mel*, 76.

⁷⁸² Hudaýr, *Ef’âl-ı kulûb beyne’l-kaide ve’l-isti’mel*, 73; Zeydân, *Zanne ve ahavâtuha ve’t-tazmin fi’l-Kur’ani’l Kerim*, 50.

⁷⁸³ Sad, 38/62.

2.2. YAKÎN FİİLLERİNİN KUR'AN-I KERİM'DEKİ KULLANIMLARI

Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde kalbi fiillerin ikinci bölümünü oluşturan yakîn fiillerinin (تَعَلَّمَ fiili hariç) tamamı Kur'an-ı Kerim'de kullanıldığı bunun yanında mezkûr تَعَلَّمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.⁷⁸⁴

2.2.1. عَلِمَ fiili

Yakîn fiillerinden olup *bilmek, inanmak, yakîn getirme, hakikatini idrak etmek* gibi anlamlara gelen⁷⁸⁵ عَلِمَ fiili, birden çok anlamda kullanılmakta olup kullanıldığı bu anlamlara göre aldığı meful sayısı değişmektedir. عَلِمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları şöyledir: عَلِمَ Fiili Kur'an-ı Kerim'de üç yüz otuz beş (335) defa mazi fiil, elli dokuz (59) defa muzari fiil, yüz altı (106) defa mastar, yüz atmış beş (165) defa sıfat-ı müşebbehe, otuz bir (31) defa emir, kırk dokuz (49) defa ef'âl-ı tafdil, on sekiz (18) defa ismi fâil, on dört (14) defa ismi meful, üç (3) defa mübalağa ismi fâil, yetmiş yedi (77) defa de camid isim olarak geçmektedir. Toplamda ise عَلِمَ fiili bütün müştaklarıyla beraber Kur'an-ı Kerim'de sekiz yüz elli dört (854) defa geçmektedir.⁷⁸⁶

2.2.1.1. عَلِمَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Yakîn Anlamında Kullanılması

Kalbi fiillerden olan ve kalbi fiiller arasında Kur'an-ı Kerim'de en çok geçen عَلِمَ fiili çoğunlukla asıl anlamı olan, yakîn ve bilmek anlamında kullanılıp bu anlamda şöhret bulmuştur. Bu anlamda kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir.⁷⁸⁷

“*Derken kullarımızdan bir kul buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretilmiştir.*”⁷⁸⁸ Yakîn fiillerinden olan عَلِمْنَا fiili iki mefulü nasb ettiği görülmektedir.

⁷⁸⁴ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 439-440; Akil Akmüş Abid, *Zanne fil- Ku'ani'l-Kerim dirasetun fi mefhumî't-tezâd*, mecelletu'l-kâdisiyye fi'l-edêbi ve'l-'ulumi't-terbiyeti, S,3, 2005, cilt 4, 65.

⁷⁸⁵ Sarı, *el-Mevarid Arapça Türkçe Lugat*, 1042; Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'l-vasît*,675.

⁷⁸⁶ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 469-481.

⁷⁸⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1: 13; eş-Şâtıbî, *Şerhu'ş-Şâtıbi*, 2: 407; ed-Demâmîni, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 341.

⁷⁸⁸ Kehf, 18/65.

Zira عَلَّمْنَا fiilinin fâili fiile muttasıl olan نَا zamiri iken aynı şekilde muttasıl olan هُ zamiri birinci عَلَّمَا ismi de ikinci mefullerdir.

a. عَلِمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de yakîn anlamında olup mazi olarak kullanılması:

“ثمَّ نَكِسُوا عَلَى رُؤُسِهِمْ وَلَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ”⁷⁸⁹ *Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve “andolsun, bunların konuşamayacağını sen de bilirsin” dediler.* Ayeti kerimede عَلِمْتَ fiili yakîn anlamında olup mazi sığasındadır. Aynı zamanda iki mefulü nasb etmiştir. Fakat fiilden sonra gelen مَا edatıyla ta'lik edilmiştir.

“وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ”⁷⁹⁰ *Biz o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak öğüt ve apaçık bir kurandır.* Ayeti kerimede عَلِمَ fiili, yakîn anlamında ve mazi sığasında kullanılmıştır. Bunun yanında iki meful almıştır. Zira ayetin terkihi şöyledir: عَلَّمَ kalbi fiil, fiile bitişmiş olan “نَا” zamiri fail, aynı şekilde fiile bitişmiş olan “ه” zamiri birinci meful, “الشُّعْرَ” ismi de ikinci mefuldür.

b. عَلِمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de yakîn anlamında olup muzari olarak kullanılması:

“هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ”⁷⁹¹ *O, müminlere içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir.* Ayeti kerimede يُعَلِّمُ fiili yakîn fiillerinden olup muzari sığasında kullanılmıştır. Bunun yanında iki mefulü nasb etmiştir. Bu mefuller de sırasıyla fiile bitişen هُمْ zamiri ve الْكِتَابَ isimidir.

“ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْجَزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِئُوا أَمَدًا”⁷⁹² *Sonra onları uyardık ki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim* ayeti kerimede لِنَعْلَمَ fiili yakîn fiillerinden olup muzari sığasında kullanılmıştır. Ayrıca iki mefulü nasb etmiştir. Fakat fiilden sonra gelen أَيُّ edatıyla fiil amelden ta'lik edilmiştir.

c. عَلِمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de yakîn anlamında olup mastar olarak kullanılması:

⁷⁸⁹ Enbiya, 21/65.

⁷⁹⁰ Yasin, 36/69.

⁷⁹¹ Cuma, 62/2.

⁷⁹² Kehf, 18/12.

“Melekler, “*Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen her şeye hikmetle yapan sensin*” dediler.”⁷⁹³ Ayeti kerimede عِلْمٌ sığası master olup yakîn ifade etmektedir.

“Onlar O’nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar.”⁷⁹⁴ Aynı şekilde ayette عِلْمِهِ sığası master vezninde olup yakîn ifade etmektedir.

2.2.1.2. عِلْمٌ Fiilinin Kur’an-ı Kerim’de Şek Anlamında Kullanılması

عِلْمٌ fiili, yakîne nispeten az olsa da bazen şek (zan) anlamına gelmektedir. Yakîn anlamında olduğu gibi şek anlamında kullanıldığında da iki mefulü nasb etmektedir.⁷⁹⁵

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ

“Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyiniz.”⁷⁹⁶ Bu ayeti kerimede EİLİM fiilinin zan anlamında olduğu ve iki meful aldığı görülmektedir. Bunlardan biri, هُنَّ zamiri diğeri de مُؤْمِنَاتٍ ismidir. Bu ayeti kerimede EİLİM fiilinin nahiv kaynaklarında hem yakîn hem de şek için kullanılmasına, misal olarak verildiği unutulmamalıdır.⁷⁹⁷ Zira bazı dilciler, bu ayetteki EİLİM fiilini yakîn anlamında olup iki mefulü nasb etmesine örnek göstermiştir.⁷⁹⁸

⁷⁹³ Bakara, 2/32.

⁷⁹⁴ Bakara, 2/255.

⁷⁹⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1: 13; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 21.

⁷⁹⁶ Mümtetine, 60/10.

⁷⁹⁷ ed-Demâmînî, *el-Menhelü’s-sâfi fi şerhi’l-vâfi*, 2: 341.

⁷⁹⁸ Hudayr, *Ef’âl-ı kulûb beyne’l-kaide ve’l-isti’mel*, 22.

2.2.1.3. عَرَفَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de (Tanıdı) Anlamında Kullanılması

عَلِمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de yakîn ve şek anlamının yanında, az da olsa bazen عَرَفَ (tanıdı) anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında bir mefulü nasb eder ve ikinci mefulü alamaz.⁷⁹⁹

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئاً “Sizleri hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı.”⁸⁰⁰ Bu ayeti kerimedeki عَلِمَ fiili, عَرَفَ (tanıdı) anlamında olup tek meful almış olup o da شَيْئاً isimdir.

2.2.2. رَأَى fiili

رَأَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı: رَأَى fiili temelde, kalple görmek, gözle görmek ve rüya görmek olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Birinci bölümün رَأَى maddesinde detaylı şekilde anlatıldığı gibi yalnızca kalple görmek (duygu ve inanmak) anlamında olduğunda iki mefulü nasb etmektedir. Hissi olan gözle görmek ve rüya görmek anlamında olduğunda tek meful almaktadır. رَأَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı araştırılırken kalple görmek, gözle görmek veya rüya görmek şeklindeki tafsilata girmeden her üçü de beraber zikredilmiştir. Bunlar da şu şekildedir: On üç (13) yerde mazi, iki yüz altı (206) yerde muzari, on üç (13) yerde mastar ve dokuz (9) yerde de emir sığasında kullanılmıştır. Toplamda ise Kur'an-ı Kerimde üç yüz yirmi sekiz (328) yerde geçmektedir.⁸⁰¹

2.2.2.1. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Yakîn Anlamında Kullanılması

Görmek anlamına gelen رَأَى fiili, iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi gözle görmek, ikincisi kalple görmek ve idrak etmek anlamında olandır. Kalple görmek anlamında olan رَأَى fiili de şek ve yakîn olmak üzere iki anlama gelmektedir. Fakat

⁷⁹⁹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 13; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu't-teshil*, 3: 1468-1469; Sibeveyh, *el-Kıtab Kitâb-u Sibeveyh*, 1: 39-40.

⁸⁰⁰ Nahl, 16/78.

⁸⁰¹ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li el-fazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 280-285.

ekseriyette yakîn anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamında kullanıldığında iki mefulü nasb etmektedir.⁸⁰²

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَنَرَاهُ قَرِيباً “Doğrusu onlar o azabı uzak görüyor/saniyorlar. Biz ise onu yakın görüyoruz.”⁸⁰³ Ayeti kerimede ef’âl-ı kulûbtan olan رَأَى fiili, biri muzari gaip sığasıyla olan (يَرَوْنَهُ) fiili diğeri de mütekellim sığasıyla olan (نَرَاهُ) fiili olmak üzere iki kere geçmektedir. Fakat birinci fiil şek ikincisi ise yakîn anlamındadır. Aynı zamanda ikişer meful almışlardır. Zira ayetin ikinci kısmında ve konumuza örnek teşkil eden “نَرَا” fiili yakîn anlamında ve muzari sığasındadır. Bunla birlikte iki mefulü nasb etmiştir. Fiile muttasıl olan “ه” zamiri birinci, “قَرِيباً” ismi de ikinci mefuldür.

كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ “İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir.”⁸⁰⁴ Ayeti kerimede رَأَى fiili, yakîn anlamında olup iki meful almıştır. Bu mefullerin ilki fiile bitişmiş olan “كُمْ” zamiri, ikincisi de “آيَاتِهِ” ismidir.

2.2.2.2. رَأَى Fiilinin Kur’an-ı Kerim’de Şek (Zan) Anlamında Kullanılması

رَأَى fiili yakîne nispeten az olsa da bazen zan anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında iki mefule ihtiyaç duymaktadır.⁸⁰⁵

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَنَرَاهُ قَرِيباً “Şüphesiz onlar onun (azabı) uzak olduğunu görüyorlar (saniyorlar) biz ise onu yakın görüyoruz.”⁸⁰⁶ Bu ayeti kerimede Rَأَى fiili, hem yakîn hem de zan anlamına örnek teşkil etmektedir. Zira ayetin birinci kısmı olan (إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ) Şüphesiz onlar onun (azabı) uzak olduğunu sanıyorlar) zan anlamında olup iki meful almıştır. Bunlardan birincisi fiile muttasıl olan ه zamiridir. İkincisi ise بَعِيداً ismidir.⁸⁰⁷ İkinci kısmı (وَنَرَاهُ قَرِيباً) biz ise onu yakın görüyoruz) ise yakîn anlamındadır.

⁸⁰² el-Mûsîlî, *Şerhu’l-mufasssal*, 4: 324; Nâzır el-Ceyş, *Şerhu’t-teshil*, 3: 1473; el-Hudârî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 216-217; es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 19; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafî*, 1: 14.

⁸⁰³ Me’âric. 70/6-7.

⁸⁰⁴ Bakara, 2/73.

⁸⁰⁵ es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 19; el- Havâzrmî, *et-Tuhmiye şerhu’l-mufasssal fi sun’ati’l-i’râbi*, 2: 324.

⁸⁰⁶ Me’âric. 70/6-7.

⁸⁰⁷ Muhammed et-Tayyib el-İbrahim, *İrabul’-Kurani’l-Kerim*, 6. bs. (Beyrut: Daru’n-nefâis, 2014.) 568.

Çünkü ayetin birinci (إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا) *Şüphesiz onlar onun (azabı) uzak olduğunu sanıyorlar*) kısmı kâfirlerden bahsetmektedir. Onlar azabın vuku bulmasını uzak bir ihtimal görüyorlar. Hatta inkâr ediyorlar. İkinci kısmı (وَنَرَاهُ قَرِيبًا) *biz ise onu yakın görüyoruz*) ise yüce Allah'a aittir. Rabbimiz azabın gelmesinin yakın olduğunu bildiriyorsa bu kesinlik ifade eder.

2.2.2.3. رأى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Rüya Görmek Anlamında Kullanılması

رأى fiili Kur'an-ı Kerim'deki kullanımlarından biri, *rüya görmek* anlamına gelmesidir. Bu anlamda kullanıldığında iki meful almaktadır.⁸⁰⁸

رَأَيْتُ فِي رُؤْيَايَ أَنِّي أَخْرَجْتُ خَمْرًا “Rüyada kendimi şarap sıkarken gördüm.”⁸⁰⁹ Mezkûr ayette رَأَى fiili rüya görmek anlamında olup iki meful almıştır. Zira ayetin terkihi şöyledir: رَأَى kalbi fiil muzari sıgasında “ن” harfi vikaye içindir. “ي” birinci meful رَأَى cümlesi mahallen mensup ikinci mefuldür.⁸¹⁰

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ “Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, “Yavrum ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm.”⁸¹¹ Ayeti kerimede رَأَى fiili kalbi fiillerden ve rüya görmek anlamında olup iki meful almıştır. Zira ayetin terkihi şöyledir: رَأَى kalbi fiil aynı zamanda muzaridir. Fiilin fâili içinde gizli olan (أنا) zamiridir. رَأَى cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.⁸¹²

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ “Kral, ben rüyamda yedi seniz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini, ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum.”⁸¹³ Kalbi fiillerden olan رَأَى fiili iki mefulü nasb etmektedir. Zira سَبْعٌ عِجَافٌ “yedi zayıf ineğin yediğini” cümlesi de ikinci mefuldür.

⁸⁰⁸ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vafi*, 1: 15.

⁸⁰⁹ Yusuf, 12/36.

⁸¹⁰ el-İbrahim, *İrabul'-Kurani'l-Kerim*, 239.

⁸¹¹ Saffat, 37/102.

⁸¹² el-İbrahim, *İrabul'-Kurani'l-Kerim*, 449.

⁸¹³ Yusuf, 12/43.

2.2.2.4. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Gözle Görmek Anlamında Kullanılması

رَأَى fiili, Kur'an-ı Kerim'de *gözle görülen ve hissedilip idrak edilen bir şeyi gözle görmek* anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında kalbi fiil olmaktan çıkar ve iki meful yerine tek meful ile yetinmektedir.⁸¹⁴

وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ “Sana bakıyorlar zannedersin oysa görmezler.”⁸¹⁵ Ayeti kerimedeki gözle görmek anlamında olan تَرَى fiili muzari ve tek meful almıştır. Zira bu fiilin fâili, gizli olan أَنْتَ zamiri olup mefulü ise fiile muttasıl olan هُمْ zamiridir. Fiil, fâil ve mefulden sonra gelen يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ fiil cümlesi ise mahallinde mensup hâldir.

فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ “Kadının kocası Yusuf’un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce dedi ki: Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır.”⁸¹⁶ Ayeti kerimede kalbi fiillerden çıkıp gözle görmek anlamında olan رَأَى fiili, normal (kalbi olmayan) fiiller gibi tek meful almıştır. O da fethayla mensup olan قَمِيصَ ismidir.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي “Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldızı gördü. “İşte Rabbim!” dedi.”⁸¹⁷ Ayeti kerimede kalbi fiillerden çıkıp gözle görmek anlamında olan رَأَى fiili, normal fiiller gibi tek meful almıştır. O da fethayla mensup olan كَوْكَبًا ismidir.

2.2.2.5. رَأَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Başına Hemze Alıp أَفْعَلَ Vezninde Kullanılması

Gözle görmek anlamında olan رَأَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'de başına hemze gelmesi durumunda *kalbî fiiller* anlamında olduğu gibi iki meful almaktadır.⁸¹⁸ رَأَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda Bakara, 2/128; Nisa, 4/153. ve Fussilet, 41/29. Ayetleri olmak üzere toplamda üç yerde geçmektedir.

⁸¹⁴ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 324.

⁸¹⁵ A'râf, 7/198.

⁸¹⁶ Yusuf, 12/28.

⁸¹⁷ Enam, 6/76.

⁸¹⁸ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 324.

وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا “Bize ibadet usullerimizi göster.”⁸¹⁹ Bu ayetteki أَرِنَا fiili gözle görmek anlamında olmasına rağmen başına hemze gelmesiyle iki meful almıştır. Bu mefullerden ilki fiile muttasıl olan نَا zamiri, diğeri de مَنَاسِكِ ismidir.

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً “Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma) Musa’dan, daha büyüğünü istemişler ve “Allah’ı bize açıkça göster” demişlerdi.”⁸²⁰ Ayeti kerimede Gözle görmek anlamında olan أَرِنَا fiili başına hemze almasıyla أَفْعَلْ vezninde olmuş ve iki mefulü nasb etmiştir. Bu mefullerin ilki fiile muttasıl olan نَا zamiri, ikincisi de اللَّهُ lafzıdır.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ أُضْلَلْنَا مِنَ الْجَنِّ وَالْإِنْسِ “(Ateşe giren) inkarcılar şöyle dediler. Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster.”⁸²¹ Ayeti kerimede gözle görmek anlamında olan أَرِنَا başına hemze alıp أَفْعَلْ veznine gelmesiyle iki mefulü nasb etmiştir. Bu mefullerden ilki fiile muttasıl olan نَا zamiri, ikincisi de الَّذِينَ أُضْلَلْنَا cümlesidir.

2.2.2.6. رأى Fiilinin Kur’an-ı Kerim’de اِفْعَالِ Babından Kullanılması

رَأَى fiili Kur’an-ı Kerim’de اِفْعَالِ babından kullanılıp üç meful alabilmektedir.⁸²² رَأَى fiili bu vezne gelmekle meful sayısı birken ikiye, ikiye üçe çıkmaktadır.⁸²³ رَأَى fiilinin اِفْعَالِ babından kullanılıp üç meful alması Kur’an-ı Kerim’de bir yerde geçmektedir. O da Enfâl süresinin 43. Ayetindedir.

إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا “Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti.”⁸²⁴ Ayeti kerimede يُرِي fiili (رَأَى ve أَعْلَمَ) üç meful almıştır. Nitekim Fiile muttasıl olan (ك) ve (هُم) zamirleri sırasıyla birinci ve ikinci mefullerdir. قَلِيلًا ismi de üçüncü mefuldür. Bu konu tezin أَعْلَمَ ve رَأَى başlığında detaylı olarak ele alınmıştır.

⁸¹⁹ Bakara, 2/128.

⁸²⁰ Nisa, 4/153.

⁸²¹ Fussilet, 41/29.

⁸²² es-Sabbân, *Haşiyetu’s-Sabân*, 2: 39; el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 229; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafî*, 1: 58.

⁸²³ el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudari*, 1: 229; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vafî*, 1: 58.

⁸²⁴ Enfâl, 8/43.

2.2.3. وَجَدَ fiili

وَجَدَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı: وَجَدَ fiili Kur'an-ı Kerim'de, otuz dokuz (39) yerde mazi, atmış yedi (67) kere muzari ve bir (1) kere de mastar olarak kullanılmıştır. وَجَدَ fiili Kur'an-ı Kerimde toplamda ise yüz yedi (107) defa geçmektedir.⁸²⁵

2.2.3.1. وَجَدَ Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Yakîn Anlamında Kullanılması

وَجَدَ fiilinin, Kur'an-ı Kerim'de karşılığı bulunan iki ayrı anlamı vardır. Bu anlamlardan biri; yakîn ifade edip bilmek anlamında olan kalbî fiilidir. Bu anlamda kullanıldığında diğer kalbî fiillerde olduğu gibi iki mefule ihtiyaç duymaktadır.⁸²⁶

a. وَجَدَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de yakîn anlamında olup mazi sığısında kullanılması:

قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ “Onlar: “Biz atalarımızı bunların tapıcıları olarak bulduk.” Dediler.”⁸²⁷ Ayeti kerimde mazi sığısında olan وَجَدَ fiili yakîn anlamında olup iki meful almıştır. Zira ayetin terkibi şöyledir: وَجَدَ kalbi fiil mazi sığısında, fiile muttasıl olan نَا zamiri fail, آبَاء ismi birinci meful, عَابِدِينَ ismi de ikinci mefuldür.

وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ “Gerçek şu ki onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.”⁸²⁸ Ayeti kerimde mazi sığısında olan وَجَدَ fiili kalbî fiillerden olup iki meful almıştır. Zira وَجَدَ fiilinde gizli olan نحن zamiri fâil, fiile muttasıl olan نَا zamiri birinci, أَكْثَرَ kelimesi de ikinci meful oldukları barizdir.

b. وَجَدَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de yakîn anlamında olup muzari sığısında kullanılması:

تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمَ أَجْرٌ “Allah katında onu bulursunuz hem de daha iyi ve mükafatça daha büyük olmak üzere.”⁸²⁹ Ayeti kerimde kalbi fiillerden olan تَجِدُوهُ fiili

⁸²⁵ Hudayr, *Ef'âl-ı kulüb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, 59-60; Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 742-743.

⁸²⁶ el-Mûsilî, *Şerhu'l-mufasssal*, 4: 324.

⁸²⁷ Enbiya, 21/53.

⁸²⁸ A'râf, 7/102.

⁸²⁹ Müzemmil, 73/20.

yakîn anlamında olup muzari sığısındadır. Bununla beraber iki meful almıştır. Bu mefullerden ilki fiile muttasıl olan هُ zamiridir. خَيْرًا ismi de ikinci mefuldür.

وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَسَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا “And olsun sen onların yaşamaya bütün insanlardan hatta Allah’a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün.”⁸³⁰ Ayeti kerimede تَجِدُ fiili, yakîn anlamında muzari sığısında kullanılmıştır. Bununla birlikte iki meful almıştır. Bu mefullerden ilki fiile muttasıl olan هُمْ zamiri iken ikincisi de أَحْرَسَ isimidir.

c. وَجَدَ fiilinin Kur’an-ı Kerim’de mastar sığısında kullanılması:

أَسْكِنُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِّنْ وَّجْدِكُمْ “Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun.”⁸³¹ Ayeti kerimede وَجَدِكُمْ mastar sığısında faile izafe edilmiştir. Şu kadarı var ki bu ayeti kerimede mastar sığısında olan “وَجَدَ” kelimesi kalbi fiillerden değildir.

2.2.3.2. وَجَدَ Fiilinin Kur’an-ı Kerim’de Bulmak/İsabet Etmek Anlamında Olup Kalbi Fiillerden Soyutlanıp Tek Meful Alması

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَجُودُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ “Eğer bundan yüz çevirirlerse, onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün.”⁸³² Ayeti kerimede وَجَدَ fiili kalbi olmayan fiillerdendir. Bu sayede tek meful almıştır. O da fiile bitişmiş olan “هُمْ” zamiridir.

قَالَ مَعَادَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ “Yusuf, malımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını tutmaktan Allah’a sığınırız.”⁸³³ Ayeti kerimede وَجَدْنَا fiili kalbi olmayan fiillerden olup tek meful almıştır. O meful de “مَتَاعَنَا” isimidir.

⁸³⁰ Bakara, 2/96.

⁸³¹ Talak, 65/6.

⁸³² Nisa, 4/89.

⁸³³ Yusuf, 12/79.

2.2.4. دَرَى fiili

Kalbi fiillerden olması konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilaf olan⁸³⁴ دَرَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı: دَرَى fiili Kur'an-ı Kerim'de yirmi dokuz (29) yerde muzari sığasında geçmektedir.⁸³⁵

2.2.4.1. دَرَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de İki Meful Alması

لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَأَكُم بِهِ *okuyabilirdim ne de siz anlayabilirdiniz.*⁸³⁶ Ayeti kerimedeki دَرَى fiili, iki meful almıştır. Birincisi mahallen mensup olan كُمْ zamiridir. İkincisi de (ب) harfiyle mecrûr olan ve aynı şekilde mahallen mensup olan (ه) zamiridir. Fiilin fâili ise gizli olan ve Allah lafzına dönen (هُوَ) zamiridir.

اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ *Allah, hak olarak kitabı ve mizanı indirendir. Sen nereden bileceksin belki de o saat (kıyamet) yakındır.*⁸³⁷ Ayeti kerimede يُدْرِي fiili yakîn ifade etmektedir. Aynı zamanda iki meful almıştır. Zira يُدْرِي fiilinin faili içinde gizlidir. Fiile bitişmiş olan كَ zamiri birinci meful, لَعَلَّ cümlesi de ikinci mefulün yerini tutmaktadır.

2.2.4.2. دَرَى Fiilinin Kur'an-ı Kerim'de Üç meful Alması

دَرَى fiili Kur'an-ı Kerim'de kendisine istifham (soru) dâhil olması durumunda iki olan meful sayısı üçe çıkmaktadır.⁸³⁸ Bu duruma Kur'an-ı Kerim'den şu ayet örnek gösterilmektedir:

وَمَا أَدْرِيكَ مَا الْقَارِعَةُ *O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin?*⁸³⁹ Ayette geçen أَدْرِي fiilinin üzerine istifham (soru) edatı olan “مَا” edatının dâhil olması sayesinde iki olan meful sayısının üçe çıktığı gözlemlenmektedir. Zira fiile muttasıl

⁸³⁴ el-Hudari, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217.

⁸³⁵ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 256- 257; Hudaýr, *Ef'âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, 67.

⁸³⁶ Yûnus, 10/16.

⁸³⁷ Şura, 42/17.

⁸³⁸ el-Hudari, *Haşiyetü'l-Hudari*, 1: 217.

⁸³⁹ Kâri'a, 101/3.

olan olan zamiri birinci meful iken ondan sonra gelen “مَا الْقَارِعَةُ” cümlesi de iki mefulün yerini tutmaktadır.

2.2.5. أَلْفَى fiili

Kalbi fiillerden olması konusunda dilciler arasında ihtilaf bulunan fiillerden olan أَلْفَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı: Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde أَلْفَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'de sadece üç (3) yerde mazi sığası vezninde kullanıldığı tespit edilmiştir.⁸⁴⁰ أَلْفَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiği üç yer aşağıda sıralanmıştır:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا *“Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun!” Denildiğinde “Hayır, bizi, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız” derler.*”⁸⁴¹ Ayeti kerimeden أَلْفَى fiili, kalbi fiillerden yakîn anlamında olup iki meful almıştır. Zira fiile muttasıl olan نَا zamiri fail عَلَيْهِ car ve mecrûr birinci meful, آبَاءُ ismi de ikinci mefuldür.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ *“İkisi de kapıya koşular. Kadın, Yusuf’un gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar.”*⁸⁴² Ayeti kerimede أَلْفَيَا fiili, kalbi fiillerden yakîn anlamında olup iki meful almıştır. Bu mefullerden ilki سَيِّدَ ismi ikincisi de zarf olan لَدَا ismidir.

إِنَّهُمْ أَلَفُوا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ *“Çünkü onlar atalarını doğru yoldan sapmış olarak buldular.”*⁸⁴³ Bu ayeti kerimede de أَلَفُوا fiili, kalbi fiillerin yakîn anlamında olup iki meful almıştır. Bu mefuller de sırasıyla آبَاءُ ve ضَالِّينَ isimleridir.

أَلْفَى fiilinin Kur'an-ı Kerim'de kalbi fiillerden olup iki meful alması bütün dilcilerin kabul ettiği bir kural değildir. Bazı dilciler göre أَلْفَى fiilinin kalbi fiillerden olduğunu ve iki meful aldığını kabul etmemektedirler. Yukarıdaki üç ayette أَلْفَى fiilinden sonra gelen ikinci mefulün de hal olduğunu iddia etmektedirler.⁸⁴⁴

⁸⁴⁰ Hudayr, *Ef'âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, 57.

⁸⁴¹ Bakara, 2/170.

⁸⁴² Yusuf, 12/25.

⁸⁴³ Sâffât, 37/69.

⁸⁴⁴ Hudayr, *Ef'âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, 54.

2.2.6. جَعَلَ fiili

Şek, yakîn ve tahvil fiillerinde zikrettiğimiz جَعَلَ fiilinin kalbî fiillerden olması konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilaf olduğu hatta tahvil fiillerinden ayrılması imkânsız olduğu tahvil fiillerinin جَعَلَ maddesinde zikredilmiştir.⁸⁴⁵ Kanaatimiz de bu fiilin ef'âl-1 kulûbtan olmadığı ve aslında tahvil ifade eden fiil olduğu ve tadmin (bir fiilin başka bir fiilin anlamını içermesi) yoluyla kalbî fiillerin anlamlarını içerdiği yönündedir. جَعَلَ fiilinin şek fiillerinin Kur'an-ı Kerim'de kullanımı bölümünde detaylı ele alındığı ve tekrara düşmemek için bu bölümde bir kez daha zikretmek uygun bulunmamıştır.

2.2.7. تَعَلَّمَ fiili

تَعَلَّمَ fiilinin Kur'an-ı Kerimdeki kullanımı: Yapılan araştırmalar ve tetkikler neticesinde تَعَلَّمَ fiilinin Kur'an-ı Kerim'de kalbî fiil olarak hiçbir şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

2.3. ŞEK VE YAKÎN FİİLLERİNİN KUR'AN-I KERİM'DE İLGA VE TA'LİK DURUMLARI

Kalbi fiilleri (Şek ve yakîn fiilleri) diğer fiillerden ayıran en önemli özelliği ilga ve ta'lik edilmeleridir.⁸⁴⁶

2.3.1. Şek ve Yakîn Fiillerinin Kur'an-ı Kerim'de İlga Durumları

İlga, herhangi bir mâni bulunmadan kalbî fiillerin lafızda ve manada irab açısından amellerinin iptal edilmesi ve ifade ettiği mananın da devam etmesidir.⁸⁴⁷

Yapılan araştırmalar ve incelemeler neticesinde Kur'an-ı Kerim'de kalbi fiillerin ilga edildiklerine dair hiçbir örnek bulunamamıştır.

⁸⁴⁵ Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2102.

⁸⁴⁶ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ven-nezâir*, 4: 134-135; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabân*, 2: 26; el-Murâdî, *Şerhu'l-elfiye*, 1: 246; Abdurrahman Celâluddîn b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Cem'ul Cevâmi' fi'n-Nahvi*, 1. bs. (Kahire: Mektebetu'l-edeb, 2011), 101.

⁸⁴⁷ ed-Demâmîni, *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 2: 345; Ebu Hayyân, *İrtişâfu'd-darb min lisanu'l-arab*, 3: 2107;

2.3.2. Şek ve Yakîn Fiillerinin Kur'an-ı Kerim'de Ta'lik Durumları

Talik: Kalbî fiiller ve mamulleri arasında sadareti (cümlelerin başında olmak) isteyen bir şeyin girmesiyle bu fiillerin amellerinin manada değil de yalnızca lafızda iptal edilmesine denir.⁸⁴⁸ Kalbi fiillerin Kur'an-ı Kerim'de ta'lik edildiklerine dair örnekler şöyledir:

وَطَنُوا مَا لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ “Kendileri de kaçıp kurtulacakları bir yer bulunmadığını anlamışlardı.”⁸⁴⁹ Ayeti kerimede وَطَنُوا fiili, kendisi ve iki mefulün yerini tutan لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ cümlesi arasına nefiy edatı olan مَا harfinin dâhil olmasıyla ta'lik olmuştur.

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا “O gün Allah sizi çağıracak ve siz önceki yerde çok az kaldığınız zannı içinde O'na hamt ederek çağırısına uyacaksınız.”⁸⁵⁰ Bu ayetteki ef'âl-ı kulûbtan olan تَظُنُّونَ fiili kendisinden sonra kelamın başında olmayı isteyen اِنْ edatının gelmesiyle lafızda iki mefulde amel etmekten ta'lik edilmiştir. Fakat takdirde ameli devam etmektedir.

وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ “And olsun onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı.”⁸⁵¹ Ayette yakîn fiillerinden olan عَلِمُوا fiili, kendisinden sonra gelen ibtida/başlangıç lamıyla lafızda amel etmekten ta'lik edilmiştir. Yalnız bu fiilin manadaki ameli devam etmektedir.

ثُمَّ نُكِسُوا عَلَى رُؤْسِهِمْ وَلَقَدْ عَلِمْتُ مَا هُوَ لِأَيُّهَا يَنْطِقُونَ “Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve “andolsun, bunların konuşamayacağını sen de bilirsin” dediler.”⁸⁵² Ayeti kerimede عَلِمْتُ fiili yakîn anlamında olup mazi sığasındadır. Aynı zamanda iki mefulü nasb etmiştir. Fakat fiilden sonra gelen مَا edatıyla ta'lik edilmiştir.

وَإِنْ أَدْرِي أَقْرِبُ أَمْ بَعِيدُ مَا تُوعَدُونَ “Artık size vaat olunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum.”⁸⁵³ Kalbî fiillerden olan اَدْرِي fiilinden sonra istifham harfi olan hemzenin gelmesiyle bu fiil lafızda mefulde amel etmekten ta'lik edilmiştir. Yalnız takdirde kalbî fiilin ameli devam etmektedir.

⁸⁴⁸ İbn Hişâm, Şerh 'u katr 'un-neda ve bellu 's-sada, 262.

⁸⁴⁹ Fussilet, 41/49.

⁸⁵⁰ İsrâ, 17/52.

⁸⁵¹ Bakara, 2/102.

⁸⁵² Enbiya, 21/65.

⁸⁵³ Enbiyâ, 21/109.

“Sonra da iki guruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık.”⁸⁵⁴ Ayeti kerimedeki kalbî fillerden olan نَعْلَمُ fiili ve iki mefulün yerine kaim olan isim cümlesinin arasına istifham aynı zamanda mübteda olan أَيُّ isminin girmesiyle kalbî fiil lafızda amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Bunun yanında kalbî fiilin takdirde ameli devam etmektedir.

“Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız.”⁸⁵⁵ Ayette ef‘âl-ı kulûbtan olan لَتَعْلَمُنَّ fiili kendisinden sonra istifham ve aynı zamanda mübteda olan أَيُّ isminin gelmesiyle, kendisinden sonra gelen iki mefulde amel etmemiş yani ta‘lik edilmiştir. Fakat manen amel devam etmektedir.

“Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine dönüp gelmediğini görmezler mi?”⁸⁵⁶ Bazı dilciler bu ayetten yola çıkarak haberiye olan كَمْ’in kalbî fiilleri iki mefulü nasb etmekten lafızda ta‘lik edeceğini ileri sürmüşlerdir. Zira bu ayette كَمْ’in haberiye olduğu, أَهْلَكْنَا fiiliyle mensup olduğu ve يَرَوُا fiilinin iki mefulünü de ta‘lik etmiştir. Bu mana ve irabın sahih olduğu kabul edilse de كَمْ’in haberiye olmasını gerektirmez. Nitekim كَمْ’in istifham olması da mümkündür. İbni-i Mes‘ud’un bu ayeti ⁸⁵⁷ كَمْ yerine مَنْ أَهْلَكْنَا şeklinde okuması, كَمْ’in istifham olmasını teyit etmektedir.

“Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini yakında görecekler.”⁸⁵⁸ Ayeti kerimedeki kalbî fillerden olan سَيَعْلَمُ fiili, kendisinden sonra kelamın başında olmayı isteyen ve istifham olan أَيُّ isminin gelmesiyle lafızda iki mefulde amel etmekten ta‘lik edilmiştir. Fakat manen iki mefulü nasb etmektedir. Ayeti kerimede istifham olan أَيُّ ismini nasb eden يَعْلمُ fiili değildir. Zira istifham kelamın sadaretini talep etmektedir. Makabli (ondan öncesi) onda amel etmemektedir.⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ Kehf, 18/12.

⁸⁵⁵ Tâ-hâ, 20/71.

⁸⁵⁶ Yâsîn, 36/31.

⁸⁵⁷ İbn Hişâm, Şerh’u şuzuri’z-zeheb, 338.

⁸⁵⁸ Şu‘arâ, 26/227.

⁸⁵⁹ İbn Hişâm Şerh’u katru’n-neda ve bellu’s-sada, 269.

لَا تُدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا “Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.”⁸⁶⁰ Ayeti kerimede ef`âl-1 kulûbtan olan تُدْرِي fiili ve iki mefulü arasına sadareti (cümlelerin başında olma) isteyen لَعَلَّ edatının girmesiyle kalbî fiil, iki mefulünde lafızda emel edememiş ta‘lik edilmiştir.

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى “Sen nerden bileceksin, belki o arınacaktı.”⁸⁶¹ Bu ayeti kerimede kalbî fiillerden olan يُدْرِي fiilinden sonra لَعَلَّ edatının gelmesiyle kalbî fiil lafızda iki mefulünden ta‘lik edilmiştir.

⁸⁶⁰ Talâk, 65/1.

⁸⁶¹ Abese, 80/3.

SONUÇ

Tezimizin konusu Arap dili gramerinde önemli bir yere sahip olan ef'âl-ı kulûb olup bu fiillerin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları hakkındadır. Çalışmamızda Arap dilinin gramer açısından en önemli kaynağı olan Kur'an-ı Kerim eksenli örnekler vererek kalbî fiillerin Arap dilindeki kullanımlarını ve önemini ele almaya çalıştık.

Kalbî fiiller, Kuran'ı Kerim ve hadislerde bolca mezkûr olan fiillerdendir. Bu fiillerin kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlara hatta birbirine zıt anlamlara gelebildiği gibi birden çok anlamda kullanıldığı görülmektedir. İslam'ın birinci teşri' kaynağı olarak kabul edilen Kuran'ın mesajını anlamak, fikhî ve dinî hayatımızda uygulamak ve yaşamak için kalbî fiillerin bu anlamlarına vakıf olmak son derece önem arz etmektedir. Bu amaçla ele aldığımız bu çalışmamız neticesinde ulaştığımız sonuçları belirtmek isteriz.

Diğer dillerde olduğu gibi Arapça'da da geçişli olup olmaması ve ettirgen olması açısından fiiller anlam bakımından farklılıklar arz etmektedir. Arap gramerinin istizahı kavramlarıyla değerlendirdiğimizde failiyle yetinen ve mefule ihtiyaç duymayan fiillere lâzımî (geçişsiz), bir mefule sahip olana da muteaddî (geçişli) denilmektedir. Kolayca anlaşılan bu genel taksimden sonra fiillerin meful sayısına göre de farklı isimlendirme yapıldığını gördük. Az önce ifade ettiğimiz gibi bir meful aldığı anda muteaddî denilirken iki meful alan fiillere de kalbî fiiller denilmektedir.

Tezimizin asıl konusu olan kalbî fiiller (ef'âl-ı kulûb), birkaç açıdan muteaddî fiillerden ayrılmaktadır. En önemli farklardan biri, kalbî fiiller muteaddî fiiller gibi, mefule tesir eden fiiller değildir. Örneğin “Zeyd Amr'ı dövdü” dediğimizde “dövme” eyleminin meful olan Amr'da etki ettiğini görebiliriz. Fakat kalbî fiillerde durum farklı olup fiilin mefullere etki etmesi sözkonusu değildir. Hatta diğer fiillerin aksine kalbî fiillerin etkisi failde kalmaktadır. Kalbî fiillerin eylemleri zahiri azalarla kaim olmayıp zannetmek, sanmak, bilmek ve yakinen bilmek gibi nefis ve kalple kaim olan manalardır. Bundan ötürü dilciler bu fiillere “ظَنَّ ve kardeşleri” isminin yanı sıra “ef'âl-ı kulûb” da denilmektedir.

Kalbî fiiller iki meful aldığı gibi yalnızca bir mefule de sahip olabilirler. Ancak anlam bakımından aralarında önemli bir fark vardır: Söz konusu fiiller zahirî azalara bağlı olarak kullanıldığında tek meful alır. Aynı fiiller kalp ile bağlı olarak sadece zihnî tasavvurla kullanıldığında iki meful alır. Söz gelimi “görmek” anlamında olan رَأَى fiili, birincisine göre kullanıldığında يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأَى الْعَيْنِ (onları göz bakışıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı) şeklinde tek meful olarak zahirî bir anlam almıştır. Aynı fiil ikincisine göre kullanıldığında يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَتَرَاهُ (Doğrusu onlar o azabı uzak görüyor/sanıyorlar. Biz ise onu yakın görüyoruz.)⁸⁶² Kalple görüldüğünü ve iki meful aldığını görürüz.

Çalışmamızda kalbî fiillerin anlam bakımından da nasıl farklılıklar meydana getirdiğini inceledik. Kalbi fiillerden en çok kullanılanlar arasında ظَنَّ ve عَلِمَ fiilleri bulunmaktadır. Bu iki fiilin Kur’an-ı Kerimdeki kullanımlarını detaylı araştırılıp tetkik ettiğimizde, bazen zan bazen de yakîn anlamlarında kullanıldıkları açıkça görülmektedir. Bu denli farklı anlamlarda kullanılması sebebiyle Kuran’ın mesajını doğru anlamak için bu fiillerin bağlamlarına göre nasıl anlam kazandıklarını iyi tespit etmek gerekir. Aksi halde ilahi hitap olan Kuran ayetlerinin ve nebevi kelimeler olan hadis metinlerinin anlaşılması zorlaşır. Hatta bağlama göre zıt anlamlar ihtiva edebildiği için tamamen tersine anlamlarla karşı karşıya kalabiliriz.

Zira zan ve yakîn birbirine tamamen zıt anlamlardır. Bu tespit edilmediğinde kalbî fiillerin geçtiği Kur’an-ı Kerim ayetlerinin anlaşılmadığı gibi çok farklı ve yanlış anlamlara da mahal verebilecektir. Sadece bu durum (kalbî fiillerin bazen birbirine zıt anlamlarda bazen de birbirlerinin yerlerinde kullanılmaları) bile ef’âl-ı kulûbün ve Kur’an-ı Kerim’deki kullanımlarının Arap dilindeki ehemmiyetinin anlaşılması için yeterlidir.

Kalbi fiillerin anlamsal ve yapısal özelliklerini, Kur’an’dan seçtiğimiz örnekler üzerinden kısaca belirtmek isteriz: Kalbî fiillerden ظَنَّ fiili, çoğu zaman asıl anlamı olan zan ifade etmektedir. Örnek: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ (Allah’ın yasalarını koruyacaklarını sanırlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur.)⁸⁶³ Çoğunlukla zan anlamında kullanılan ظَنَّ fiilinin az da olsa yakîn anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Örnek: الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ

⁸⁶² Me‘âric. 70/6-7.

⁸⁶³ Bakara, 2/230.

وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini bilen kimselerdir.”⁸⁶⁴ عَلِمَ fiili de çoğunlukta yakîn anlamında kullanılmaktadır. Örnek: فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Bil ki, Allah’tan başka ilah yoktur.”⁸⁶⁵ Bazen zan anlamında kullanılmaktadır. Örnek: فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ “Eğer mümin olduklarını anlarsanız/sanırsanız, onları kâfirlere iade etmeyiniz.”⁸⁶⁶

Ayrıca kalbî fiillerin çoğu, zan ve yakîn anlamlarının dışında birçok anlamda kullanılmaktadır. Söz gelimi عَلِمَ ve حَسِبَ fiili dört; جَعَلَ beş; رَأَى sekiz ve حَجَا dokuz farklı anlamlarda kullanılabilir. Bununla birlikte kalbî fiiller, yapısal olarak lâzımî olarak kullanıldığı gibi Muteaddî şekliyle de tek meful, iki meful ve üç meful alabilirler. Bütün bu anlam ve yapısal özellikler Kur’an-ı Kerim’de karşılığı olduğu düşünüldüğünde ef’âl-ı kulûb ve Kur’an-ı Kerim’deki kullanımı adlı tezimizin önemini gözler önünde sergilemektedir.

⁸⁶⁴ Bakara, 2/46.

⁸⁶⁵ Muhammed, 47/19.

⁸⁶⁶ Mümtehine, 60/10.

Tablo 1: Şek Fiillerinin Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımı.

Fiiller	Mazi	Muzari	Mastar	S.	Müşebbehe	Emir	Ef'alu't-Tafdil	İsm-u Fâil	İsm-u Meful	Mübelâğa İsm-u Fâil	Camid İsim	Toplam
تَعَّ	26	21	21	-	-	-	-	1	-	-	-	69
بَ عَ عَ	14	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44
نَ مَ	8	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	15
بَ - بَ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
هَ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
كَ	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
تَ نَ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Genel Toplamı												129

Kaynak: Kur'an-ı Kerim; Muhammed Fuâd Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, b.y. Darü'l Hadis, Kahire, 1364, s. 65-170-175-256-257-280-285-330-469-481-742-743; Muhammed Ahmet Hudaýr, *Ef'âl-ı Kulûb Beyne'l-Kaide ve'l-İsti'mel*, b.y., Dârel-Nsr Littevvîâ ven-Neşr, Kahire 2005, s. 28-59-60-6772-73-74; Abdülcabbar Fethi Zeydân, *Zanne ve ahavâtuha ve't-Tazmin fi'l-Kur'ani'l Kerim*, 1. bs., y.e.y., Musul, 2014, s. 38-48-50.

Tablo 2: Yakîn Fiillerinin Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımı.

Fiiller	Mazi	Muzari	Mastar	S. Müşebbehe	Emir	Ef'alu't-Tafdil	İsm-u Fâil	İsm-u Meful	Mübelaga İsm-u Fâil	Camid İsim	Toplam
عَلَّمَ	59	335	106	162	31	49	18	14	3	77	854
أَلْفَى	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
وَجَدَ	39	67	1	-	-	-	-	-	-	-	107
دَرَى	29	83	-	-	22	-	5	-	-	-	139
جَعَلَ	235	83	-	-	22	-	5	-	-	-	345
تَعَلَّمَ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
رَأَى	93	213	12	-	8	-	-	-	-	-	326
Genel Toplamı											1774

Kaynak: Kur'an-ı Kerim; Muhammed Fuâd Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, b.y. Darü'l Hadis, Kahire, 1364, s. 65-170-175-256-257-280-285-330-469-481-742-743; Muhammed Ahmet Hudaýr, *Ef'âl-ı Kulüb Beyne'l-Kaide ve'l-İsti'mel*, b.y., Dârel-Nsr Littevezîâ ven-Neşr, Kahire 2005, s. 28-59-60-67-72-73-74-; Abdülcabbar Fethi Zeydân, *Zanne ve ahavâtuha ve't-Tazmin fi'l-Kur'ani'l Kerim*, 1. bs., y.e.y., Musul, 2014, s. 38-48-50.

KAYNAKÇA

Abbas Hasan. *en-Nahvulvafi*. 14. bs, 4 Cilt, y.y., Kahire: 1119.

Abdülbaki, Muhammed fuâd. *el-Mu'cemu'l müfehres li elfazi'l-Kur'ani-l-Kerim*. b.y., Kahire: Darü'l-Hadis, 1364.

Abdüğani, Eymen Emin. *el-Muvassa'atu's-şâmile fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 1. bs., Cilt 3, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye, 1971.

Abdülhak, eş-Şeyh sıbt el-Allame en-Nevevi es-Saâni. *Şerhu's-Sa'd ala tasrif ez-Zencâni*, b.y., y.y., Metbaatu İsa el-Bâbi el-Halabî, t.y.

Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin, *et-Tuhfetü's-seniyye*, 1. bs., Dimeşk: Dâru'l-Mustafa, 2010.

Akalın, Şükrü Halûk, Recep Toparlı, Mustafa Argunşah, Nurettin Demir, Nevzat Gözaydın, Melek Özyetkin, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Abdullah Durkun, Beyza Gültekin, Burçak Okkalı, Âdem Terzi, Şener Mete, Ömer Kaya, Safa Tekkeli. *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 2011

Ali, Adil Hasan. *el-Cumân fi'l-lûmi'l-Kuran*, 2. bs., Suudi Arabistan: Mektebetü'l-mütenebbî, 2006.

Aslan, Ahmet. *Arapça Dil Bilgisi Nahiv İlmi*, b.y., İstanbul: Cantaş Yayınları, 2012.

el-'Ayni, Bedreddin Muhammed b. Ahmed b. Musa. *el-Makasid'n-nahviyye*, 1. bs., 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye, 2005.

Bâbestî, 'Uzeynete Fevvâl. *el-Mu'cemu'l-mufassal fin-nehvi'l-'Arabi*, 2. bs., 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye, 2004.

Beydâvi, el-Kadi Nasiru'd-Din Ebi Süayr Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirâzi. *Envaru't-Tenzil ve esraru't-tevil*, 3. bs., 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiiye, 2006.

Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Suhuhu'l-Buhari*, 1. bs., Beyrut: Dâru İbni Hazım, 2003.

Doğan, Yusuf. *Arapçada Kelime Yapısı Açısından Tartışılan Câmîd Fülleri ve Câmîdlik Sebepleri*, by., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6, 2007.

el-Cârım Ali vd. *en-Nahvu'l-vâdih fi kavâ'idi'l-luğati'l-'arabiyyeti*, b.y., Dimaşk: Dâr kubâ, 2000.

Celal, Hafız Hasan Hüsni. *en-Nahvu li'l-cemi*, 5. bs., Kahire: y.e.y., 2010.

el-Cürcanî, es-Seyid eş-Şerif Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Hanefî. *et-Tarîfât*, 4. bs., Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 816.

Çağırıcı, Mustafa. “Zan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. b.y., 44 Cilt. 44: 120-121. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Çelik, İsmail vd. *Mecmu'atu'n-nahiv*, 3. bs., İstanbul: Şifa Yayınları, 2013.

Çögenli, Mehmet Said. *Ayet ve Hadis Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 3. bs., İstanbul: Cantaş Yayınları, 2014.

Çögenli, Mehmet Said. *Ayet ve Hadis Örneklî Arapça Dilbilgisi Sarf*, 4. bs., İstanbul: Cantaş Yayınları, 2012.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, 2. bs., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 8. bs., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

ed-Demâmînî, Bedreddin Ebî Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr. *el-Menhelü's-sâfi fi şerhi'l-vâfi*, 1. bs., 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubil-ilmîyye, 2008.

Demir, Osman. “Yakîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. b.y., 44 Cilt. 43: 271-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ebi'l-fidê, İmaduddin İsmail b. el-Efdal el-Eyyübi. *el-Kunnâş fi'n-nahvi ve's-sarfi*, 2. bs., 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-edeb, 2003.

Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîrud-dîn el-Endülûsî. *İrtişâfu'd-Darb min lisanu'l-Arab*, 1. bs., 9 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-hâncî, 1998.

el-Endülûsî, Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah İbni Malik et-Tâi el-Ceylânî el-Endülûsî. *Şerhu't-teshîl*, 2. bs., Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 2009.

Erkan, Arif. *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, b.y., İstanbul: Yasin Yayın Evi, 2006.

el-Ezherî, eş-Şeyh el-İmâm el-Âlim el-Allâme el-Humâm Hâlid b. Abdullah el-Ezherî. *Şerhu't-tasrîh 'alâ't-tavzîh*, b.y., 3 Cilt. Kâhire: Dâru't-tavfikîyye li't-turâsi, t.y.

el-Fêkihî, Abdullah b. Ahmet en-Nahv'i el-Mekkî. *Şerh'u kitabu'l-hudûd fi'n-nahvi*, b.y., Kahire: y.e.y., 1977.

el-Fêkihî, Abdullah b. Ahmet en-Nahvî el-Mekkî. *Keşfu'n-nikâb an muhaddirât maheti'l-i'râb li'l-hariri*, b.y., 2 Cilt. Kahire: Mektebetu's-sekâfetu'd-diniyye, 2007.
Fâris, Ahmed Muhammed. *Ahvâun fi kavâ'idi'l-luġatu'l-'Arabiyye*, b.y., Beyrut: Dâru'l-fikr el-Lubnânî, 1990.

Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*, b.y., İstanbul: Mektep Yayınları, 2014.

el-Ğalayînî, Mustafa. *Cami'u'd-durusi'l-'Arabiyye*, 28. bs., 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sakafiyye, 2010.

el-Haramî, Ömer, b. İsa b. İsmail. *el-Muharrir fin-nahvi*, 2. bs., 3 Cilt. Kahire: Dâru's-selâm, 2008.

Hatip el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Fakîh vel-'mutefakkîh*, 1. bs., Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996.

el-Havârmî, Sadru'l-Afâdîl el-Kâsım b. el-Hüseyn b. Ahmed. *et-Tuhmiye şerh'ul-mufassal fi sun'ati'l-i'râbi*, 1. bs., 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmiiyye, 1971.

el-HUDARÎ, *Haşiyetü'l-Hudari*, b.y., 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikri, 1995.

Hudayr, Muhammed Ahmet. *Ef'âl-ı kulûb beyne'l-kaide ve'l-isti'mel*, b.y., Kahire: Dâre'n-nsr li't-tevziâ ve'n-neşr, 2005.

İbni Hişam, Cemaluddin Abu Muhammed Abdullah b. Yusuf el- Ensârî. *Şerh'u katr'un-nedâ ve belli's-sedâ*, 4. bs. Beyrut: Mektebetu dâru'l-fecr, 2012.

İbni Hişam, Cemaluddin Abu Muhammed Abdullah b. Yusuf el- Ensârî. *Şerh'u şuzur'uz-zeheb*, 2. bs. Beyrut: Dâr İbni Kesîr, 2008.

İbni Hişam, Cemaluddin Abu Muhammed Abdullah b. Yusuf el- Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, 1. bs., 2 Cilt. Beyrut: Şirketu daru'l-Arkam bini'l-Arkam, 1999.

İbni kesir el-İmam el-Celil el-Hafız İmad'u-Din Ebilfide İsmail ed-Dımaşkî, *Muhtasaru Tefsiru İbni Kesir*, b.y., 3 Cilt Kahire, Duru's-Sabuni, t.y.

İbni Tulûn, Ebi Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Ali ed-Dımeşki es-Salihî. *Şerhu İbni Tulûn 'alâ elfiyeti İbni Malik*, 1. bs. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-kutubî'l-ilmiiyye 2002.

İbni Malik, Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah et-Tâî el-Ceylânî el-Endülûsi. *Şerhu't-teshîl*, 2. bs., 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-kutubî'l-ilmiiyye, 2009.

İbni Manzur, el-İmam el-'Allâme. *Lisânu'l-'Arab*, 2. bs. 15 Cilt. Beyrut: Dâr ihya et-turâsu'l-'Arabi, 1997.

İd Muhammed. *en-Nahvu'l-musaffâ*, 2. bs., Kahire: Âlemu'l-kutub, 2009.

el-İbrahim, Muhammed et-Tayyib. *İrabul'-Kurani'l-Kerim*, 6. bs, Beyrut: Daru'n-nefâis, 2014.

el-İstrâbâzi, Raziyyuddin Muhammed b. İhsân. *Şerh'u kâfiyyeti İbni'l-Hâcib*, 2. bs. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2007.

Irmak, Mustafa. *Arapça'da Nâsîh filler*, Yüksek lisans Tezi, (KTÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Kılıç, Hulusi. *Sarf Arapça Dil Bilgisi*, b.y., İstanbul: Seyda Kitabevi, t.y.

Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, b.y., İstanbul: y.e.y., 2016.

Küçükkalay, Hüseyin. *Kuran Dili Arapça*, 1. bs., Konya: Deniz Kuşları Matbaası, 1969

Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*, 18. bs., İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.

Molla cami. *Molla Cami 'ale'l-kâfiye*, b.y., y.y., y.e.y., t.y.

el-Murâdî, el-Hasan b. Kasım,. *Şerhu'l-Elfiye* 1. bs., 3 Cilt. Beyrut, Dâru Mektebetü'l-Meârif li't-Tabi ve'n-Neşri, 2007.

el-Mursî, Ebil Hasan Ali b. İsmail b. Seydah el-Mursi, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-azam*, 1. bs., 11 Cilt. Beyrut: Daru'l-kuyubi'l-ilmîyye, 2000.

el-Mûsilî, Muvaffakatu'd-Din Ebi'l Beka Yeâis b. Ali b. Yeâis. *Şerhu'l-mufassal*, 2. bs. 6 Cilt. Beyrut: 1971.

Mustafa, İbrahim, Hâmid Abdülkadir, Amed Hasan ez-Zeyyâd, Muhammed Ali el-Naccâr. *el-Mu'cemu'l-vasît*, b.y., y.y., Daru'd-da've, t.y.

Müslim, el-İmam Ebil-Hüseyn b. el-Haccâc, *Muvesse'atu's-sünne el-kutus'-sittetu ve şurûhuha sahihu Müslim*, 2. bs., 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nâzır el-Ceyş, Muhibbuddîn Muhammed b. Yusuf b. Ahmet. *Şerhu't-teshil*, 1. bs., 11 Cilt. Kahire: Dâru's-selam, 2007.

en-Nâdirî, Muhammed Esad. *Nahive'l-luğatu'l-'Arabiyye*, b.y., Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriye, 2009.

en-Nesefî, Ebil Berekât Abdullah b.Ahmed b. Mahmud. *Tefsiru'n-Nesefî medâriku't tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 6. bs., 3 Cilt. Dimeşk: Dâru İbni Kesîr, 2013.

er-Râcihî, Abdûh. *et-Tatbiku'n-nahvî*, 2. bs., Beyrut: Dâr en-nahdatu'l-'Arabiyye, 1971.

er-Râzi, Fahrudin. *Mefâtihu'l-Ğayb* 1.bs., 32 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr, 1981.

es-Sabbân. *Haşiyetu's-Sabân*, 1. bs., 4 Cilt. Midyat: el-Mektebetu'l-İslamiyye, t.y.

Sabuni, Muhammed Ali. *Safvatu't-tefâsir*, b.y., 3 Cilt, Mekke: y.e.y., 1399.

es-Sanhâcî, Ebi Abdullah Muhammed b. Dâvud İbni Êcrûm. *Şerhu'l-mukaddemeti'l-ecrûmiyye*, 1. bs., Beyrut: Dâr'u ihyâe't-turâse'l-Arabiyye, 2009.

Sarı, Mevlüt. *el-Mevarid Arapça Türkçe Lugat*, b.y., İstanbul, İpek Yayınları, t.y.

Sarmış, İbrahim. *Metin ve Alışturmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi*, 4. bs., Konya: Esra Basım Yayın, 2008.

Sâvi, eş-Şeyh Ahmed es-Sâvi el-Maliki. *Haşiyetu's-sâvi ala tefsiru'l-celaleyn*, b.y., 4 Cilt, y.y., y.e.y., t.y.

Sibeveyh, Ebu Bişr Ömer b. Osman b. Kanber. *Elkitab kitâb-u Sibeveyh*, 3. bs., 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-hâncî, 1988.

es-Suyûtî, el-İmam Celaluddin Abdurrahman Bin Ebi Bekr. *el-Eşbâh ven-nezâyir fin-nahvi*, 3. bs. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-kutubu'l-İlmiyye 2003.

es-Suyûtî, el-İmam Celaluddin Abdurrahman Bin Ebi Bekr, *en-Nuketu 'ale'l-elfiyye ve'l-kâfiye ve's-şâfiye ve's-şuzûru ve'n-nuzhetu*, 1. bs., 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1971.

es-Suyûtî, el-İmam Celaluddin Abdurrahman Bin Ebi Bekr. *'Ulûmu'l-Kur'ân*, b.y., 2 Cilt. Suudi Arabistan: t.y.

es-Suyûtî, el-İmam Celaluddin Abdurrahman Bin Ebi Bekr. *Cem'ul-cevâmi' fi'n-nahvi*, 1. bs., Kahire: Mektebetu'l-Edeb, 2011.

es-Suyûtî, el-İmam Celaluddin Abdurrahman Bin Ebi Bekr. *Heme'u'l-hevêmi' fi şerhi cemi'l-cevâmi*, 3. bs., 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubil-İlmiyye, 1971.

es-SÛSÎ, Sa'îd b. Süleyman el-Kerrâmî es-Simlâlî. *Tenbîhu't-talabe 'ale ma'ânî'l-Elfiyyeti*, 1. bs., 3 Cilt. Riyâd: Dâru't-tedmuriyye, 2008.

eş-Şankîtî, Ahmed b. el-Emin. *el-Duraru'l-levâmi'* 1. bs., 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1999.

eş-Şâtübî, Ebi İshak İbrahim b. Musa. *Şerhu's-şâtubi*, 1. bs., 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1971.

eş-Şertûnî, Reşîd. *Mebêdiu'l-Arabiyye fi's-sarfî ve'n-nahvi*, 17. bs., 4 Cilt, Tahran: Dâru'l-İlm, t.y.

Tarbûş, Yasin. *Meseliku't-turâs fi'n-nahvi ve's-sarfî*, 1. bs., 3 Cilt. Dimeşk: Daru kuteybe, 2008.

Tural, Hüseyin. *Arapça Gramer ve İ'râb Teknikleri en-Nehvu'l-'Arabî*, 2. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

Uzun, Tacettin. *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, 1. bs., Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012.

Yadsıman, Necla Demirdöven. *Adım Adım Kuran Dili*, 18. bs., İzmir: Cemre Kitap Yayın Dağıtım, 2012.

Yıldız, Mustafa, Nurettin Ceviz. *Arapça Hızlı Okuma*, 2. bs., İstanbul: Elif Yayınları, 2015.

Yüksek, Ahmet. *Ben de Arapça Öğreniyorum*, 4. bs., İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.

ez-Zâvî, et-Tâhîr Ahmed. *Tertîb el-kâmûs el-muhît*, 4. bs., 4 Cilt. Riyad: Dâr'u 'aleme'l-kutub, 1996.

Zekeriya el-Ensârî, Şeyhu'l-İslam Kadi'l-Kudât Ebi Yahya. *Bulûğu'l-edeb bi şerh'i şuzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelami'l-'Arab*, 1. bs., 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-basâir, 2011.

ez-Zeyyât, Ahmet Hasan. *Târihu'l-edebu'l-'Arabî*, 28. bs., Beyrut: Dâru's-sakâfa, 1978.

Zeydân, Abdülcabbar Fethi. *Zanne ve ahavâtuha ve't-tazmin fî'l-Kur'ani'l Kerim*, 1. bs., Musul: y.e.y., 2014.

ez-Zübeydî, Muhammed Tadi el-Hüseyînî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhirel-kâmûs*, 1. bs., 40 Cilt. Beyrut: Dâr sâdır, 2011.